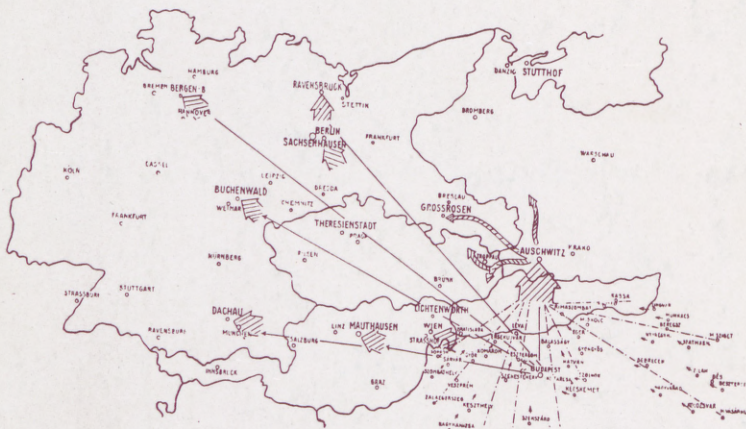

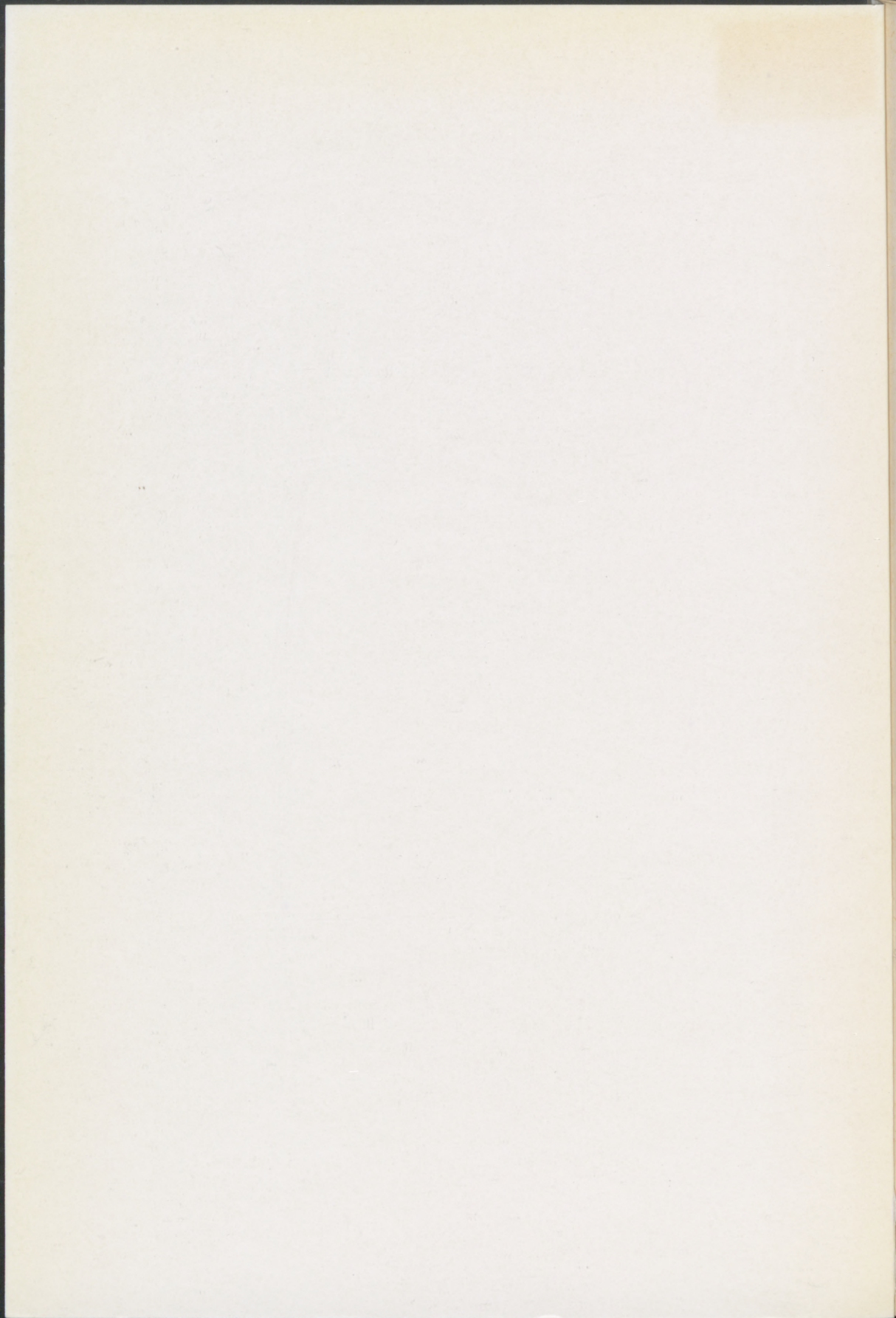
MC
110.032

LÁSZLÓ KÁROLY

TÓPARTI NYARALÁS

EGY TÚLÉLŐ VISSZAGONDOL

LÁSZLÓ KÁROLY

TÓPARTI NYARALÁS

Egy túlélő visszagondol

Fordította: Eszterházy Mátyás

MC 110.032

1990

ELŐSZÓ

Egy erdei tó, fenyvesektől övezve, a nyughatatlan embert rejtett sorsára figyelmeztetheti. Tiszta, átlátszó vizével jelképe lehet vést hozó tisztánlátásnak. Oly erővel vonzza magához azt, ki már látta, hogy az évente oda visszatérni kényszerül, akár egy családi sírhoz; csak éppen a tengerhez vezető útját zárja el a tó. Akár az emberi lélek, a néma víztükör is visszaveri mindazt, ami előtte megjelenik, de senki sem lát le az alapokig. Naponta vonulnak el az égitestek az erdei tó fölött, körülötte váltják egymást az évszakok, ám minden változás közepette megőrzi végső titkait.

Kérdézhető – kérdi is – az olvasó, mi szükség arra, hogy tíz évvel a háború után a felületes feledés homályából újra előhozzuk a németországi koncentrációs táborok förtelmes emlékeit, miért kell megholtaknak s hőhéraiknak újból tanúskodni holtakról és tettekről? Miért nem lehet mindeme dolgotat végérvényesen elintézettnek tekinteni?

Szándékosan hallgattam tíz éven át, hogy kellő távlatot nyerjek ama történetekhez, és amennyire egyáltalán lehetséges, megszabaduljak elkerülhetetlen rossz érzésektől. Ma, úgy hiszem, már nem köt a hallgatás. Nekem úgy tűnik, hogy az itt közlendő élmények aktualitása minden kétséget kizár. Ahogy feldolgozatlan élmények elfojtása az egyéni jellem fejlődési zavaraihoz vezethet, ugyanúgy fennáll annak veszélye, hogy az élmények, amelyeket – bár feloldatlanul és tisztázatlanul, ám óriási intenzitású affektusokkal terhelten – üldözők és üldözöttek egyaránt elfojtani és elfeledni akarnak, ma vagy később, az ismert vagy még előre nem látott formában, újra visszatérnek. Ezért manapság a lágerélmények megjelenítése olvasónak és írónak egyaránt hasznára válhat.

Hiszen valóban naivitás volna azt gondolni, hogy egy rendszer, amely létrehozta a koncentrációs táborokat, csak úgy egyszerűen leszállt az égből s ezáltal az emberek egy csapásra másokká lettek, majd mindez éppoly hirtelesen eltűnt anélkül, hogy nyomot hagyott volna az emberekben. Az egész jelenség így rémálomhoz lenne hasonló, melyből csak felébrednünk kellene s mindez volt – nincs. A legtöbben ezt az értelmezést fogadnák el legszívesebben, amellyel azonban szembeállítandó az, hogy az itt leírt események 10-12 éve Európa közepén valóban lejátszódtak, hogy ezek a dolgok napjainkban hasonló vagy megváltozott formában ismét lejátszódnak és holnap saját szemünk láttára újfent megjelenhetnek.

Ami a könyv címét illeti: természetesen ez az erdei tó a valóságban nem létezik. Azonban ideig-óráig ismerősen csengett a „Waldsee” szó, mert amikor annak idején néhány csoportot Magyarországról koncentrációs táborokba vittek, ismeretlen úti céllal persze, néhány családtag alkalomadtán kapott egy-egy levelezőlapot, előre rányomtatott szöveggel és a deportált rokon saját kezű aláírásával. Ez annál is inkább alkalmas volt a hozzátartozók megnyugtatására, mert a postai bélyegzőn világosan kivehető volt: „Am Waldsee”.

MENGELE JÖN

„És a hét angyalok, akiknél a hét trombita vala, elkészülének, hogy trombitálnának. És az első angyal trombitála és lőn kőeső és tűz, vérrel elegyes, és lebocsáttaték a földre . . .”

János jelenése VIII. 6–7.
(Káldi-Biblia 1782.)

A koncentrációs táborba, mint rendszerint, mi is éjszaka érkeztünk. Kiszállás után ott álltunk egy rámpán – és máris elkülönítették a nőket a férfiaktól. Az SS-ek mindnyájunkat előre tereltek. Oldalt nagy tüzek égtek. „Bizonyára higiéniai okokból elégetik a ruhákat”, gondoltuk akkor még, a krematóriumok láttán. A rámpán elég sötét volt, a nagy tumultusban könnyen elveszítette az ember hozzátartozóit, minden igen gyorsan ment végbe és folytonosan előre hajszoltak bennünket. Néhány perc múlva megállt a menetoszlop egy kivilágított térségen. Ott ült egy magas termetű, elegánsan öltözött fiatal SS-tiszt, jóképű férfi, sötét, maga elé meredő szemekkel és összeszorított szájjal, kissé merev tartásban, aki az előtte elhaladókat jobb keze mutatójával hol jobbra, hol balra vezényelte; a legtöbbet balra. Engem néhányadmagammal jobbra irányított, utunk a fürdőbe vezetett; a többieket elvesztettük szemünk elől. – Hát ilyen volt a megérkezés. Azt persze nem tudtuk, hogy dr. med. Mengele, az unottan ott ülő fiatal SS-tiszt, mutatójával balra a gázkamrákba küldte az embereket.

Az internáltak likvidálása a koncentrációs táborokban az SS-orvosok dolga volt. Feladatuk két dologra korlátozódott: egyrészt az érkezők nagy tömegének azonnali megsemmisítésére; ezek főként gyermekekből, idősebbekből, terhes nőkből és betegekből álltak; e célt szolgálták a német KZ-üzem utolsó éveiben és a műszakilag kiépített táborokban a gázkamrák és krematóriumok; ezen SS-tisztek orvosi ténykedése másrészt mindazok kiirtására irányult, akik az első rostáláson túljutottak. Ez a második megsemmisítő rendszer a táborokon belül két tényezőre alapult: a rossz létfeltételekre, azaz elegendő táplálék és ruházat hiányára, valamint az internáltak egymás közötti élethalálharcára. Azáltal, hogy szinte lehetetlen volt a ritka javakhoz hozzájutni, a szűkös létfeltételek már önmagukban is jócskán hozzájárultak a harci szituáció kialakulásához. Ezt a harcot az SS-ek nemcsak hogy nem gátolták semmilyen módon, hanem kifejezetten támogatták vagy legalábbis jóindulatúan eltűrték. A táboron belül, az árammal töltött szögesdróton innen, a legnagyobb szociális különbségek léteztek. Bár az SS-ek szemében bármely internált nem ért többet – sőt inkább kevesebbet –, mint egy vágómarha, ezek között rafináltan felépített hierarchia volt érvényben, melynek csúcsai gyakran változtak. A táboron belül voltak olyan állások, pl. a légvezető, melyek szinte korlátlan hatalmat jelentettek, továbbá kitűnő ételeket, elegáns – esetenként saját ízlés szerint készült – ruhákat, szeszes italt, nőket, mindezt persze rejtett utakon. Az ilyen beosztások addig tartottak, amíg az SS-ek meg voltak elégedve, a tábort nem oszlatták fel vagy más internáltak intrikái nem vezettek eredményre. Hasonló állás volt a kápóké (Kameradschaftspolizei rövidítése!). Többnyire botokkal

voltak felfegyverezve. Ők voltak a tábor belső rendjének támaszai, az ő szolgálataikat vették az SS-ek főként kényszermunkáknál vagy a gázkamrákba és más táborokba irányított szállítmányok összeállításánál igénybe. Régi internáltak szerint a kápók befolyása egykor sokkal nagyobb volt, abban az időben, amikor annyi élelmiszeradagot szerezhettek maguknak, ahány internáltat aznap agyonverték. További „állami alkalmazottak” voltak még: a lágerírnök és a blokkírnök, akik főleg a sorakozónál, a napi kétszeri létszámenőrzésnél működtek, a konyhaszemélyzet, amely bőségesen ehetett volna, ha még maradt volna étvágya, miután napi tíz órát gőzfelhők közt ledolgozott, továbbá a rak-tárosok, akiknek a legszebb ruháik voltak és azokat akár élelmiszerért is elcserélhették. Idetartozott még az ún. gyengélkedő, melyet csak az utolsó háborús évben létesítettek és a gyenge s beteg, elgázosításra szánt emberek felvételére szolgált.

A túlélés nagy és szinte egyedüli lehetősége az ilyen állások megszerzésében rejlett; az internáltak többsége minden erővel, ravaszsággal és kitartással törekedett is erre – igen, a többség, mert azok, akik emberi gyengeségből vagy morális megfontolásból erre képtelenek voltak, többnyire már nem éltek. Persze ebben a vonatkozásban is akadtak egyes, bár felettébb ritka kivételek, mint pl. egy berlini orvos, dr. Heller, aki hatalmi pozíciójával más internáltak megmentése végett „élt vissza”. Különbéféle kivételek voltak. Magam láttam, amint a táborban kárpátaljai zsidó fiúk az Engesztelő napon, a legnagyobb zsidóünnepén, böjtöltek; ama ritka kivételek közé tartoztak, kik a táborban is teljesítették vallásuk előírásait. Voltak a táborokban ezenkívül orosz, lengyel és kommunista csoportok, melyek bizonyos belső rendet tartottak fenn, bár ez a rend főként az illető csoport tagjainak vált hasznára. Találkoztam a lágerben egy Barankay nevű magyar újságíróval, aki sok fáradsággal egy cukorbeteg fiút igyekezett minden életveszélyen át is megmenteni, és kijelentette, hogy ez kétszeresen szép és nehéz feladat. Egyeseknek megtetszettek csinos, zsenge ifjak, akiknek azután sok szerető gondoskodást szenteltek. Ismét mások hiúságból és számításból híres embereket próbáltak megmenteni, ami azután néha komikus szituációkhoz vezetett, mint például egy Fábián nevezetű, nem különösképpen ismert, volt magyar képviselő esetében, aki magát a többiek előtt miniszternek mondotta, majd sok panaszkodás és a legsötétebb mesterkedések révén fontos pozíciókhoz jutott és az egyik legkellemetlenebb és legaljasabb lágerfunkcionárius lett.

A tábor vezetését az SS-ek inkább csak kívülről intézték és csak ritkán léptek a tulajdonképpeni tábor területére; kivételt képezett az egyik SS-orvos, a prágai német egyetemen a híres Epstein professzor volt hallgatója, aki naponta jött a táborba és Epsteinnel – akit a gyengélkedő internált vezetőjévé nevezett ki (és aki kiváltságos helyzetével alaposan visszaélt) – személyes előadásokat adatott magának gyermekgyógyászatból.

Különleges szerepet játszott valamennyi SS-orvos között az a dr. Mengele, aki már érkezésünkkor a rámpánál várt minket. Ez az állítólag Stuttgart környékéről származó, feltűnően szép férfi, aki még az internált asszonyokra is bénítóan megigéző hatást gyakorolt, magához ragadta a gyilkos kezdeményezések nagy részét. Akár a halál angyala, fáradhatatlan volt a gyilkolásban és széttaposásban. Ott volt mindenütt, ahol emberek megsemmisítése folyt, ott állt a rámpán és – mint a postás, aki leveleit szortírozza – mutatóujjának egy-

egy intésével különválasztotta a holtakat a továbbélőktől. A gyengélkedőben és a fiatalok barakkjaiban fáradhatatlanul válogatta szét ezt az örökös két csoportot, hol balra, hol meg jobbra intvén, könyörtelenül, minden részvét nélkül, még a szeme sem rebbent.

Mengele hetenként többször is jött a mi lágerünkbe. Jöttét többnyire megelőzte a hír: „Jön Mengele!”. Elég volt a szó „Jön Mengele”, hogy minden lágerlakóban, kiváltképpen a gyengélkedőben, rettenetes félelmet keltsen. „Jön Mengele” egyértelmű volt azzal, hogy „közeledik a halál”, vagy „ütött az utolsó óra”, vagy akár „minden hiábavaló volt”. Eltávozásáig senki sem érezhette magát biztonságban. Előfordult, hogy az internált orvost, aki a betegeket elébe vezette, ezekkel együtt merő szeszélyből a gázkamrába küldte. Az sem volt ritkaság, hogy a kápókat, akik még az imént ütlegekkel kényszerítették a halálraítélteket a teherkocsikra, szintén felzavarta melléjük.

Mengele többnyire egyedül érkezett; már messziről látszott magas, karcsú alakja, amint szabályos léptekkel haladt a táboron keresztül; egyetlen fegyverként egy revolver lógott a derékszíján. Minden blokkban azt suttogták: „Jön Mengele!”. Mindenki igyekezett őt kikerülni, a betegek és fiatalok remegtek barakkjaikban. Mozdulatlan arccal közeledett, szép, szabályos, szinte kőből faragott jéghideg vonásaiból mintha a halál maszkja meredt volna ránk. Fényesen ragyogó csizmájában mintegy ütemesen lépdelt a láger utcáján, szinte soha sem jött kísérettel. Utólag felfoghatatlan jelenség volt az, hogy soha senki sem támadta őt meg. A sokezernyi fogoly fejében meg sem fordult az a gondolat, hogy hiszen agyon is lehetne őt verni, akkora volt a megigéző rémület, ilyen bénítóan hatottak a szavak „jön Mengele”. A hír nyomában hamarosan ő maga is megjelent, odalépett a blokkhoz, amelyben szelektálást szándékozott tartani. Olyan nyugodt és magabiztos volt, mintha csupán valamely magasabb helyről jött parancsot kellene teljesítenie. Ha éppenséggel a fiatalok blokkjához ment, végigfuttatta maga előtt a tizennégy és tizenhat éveseket, a soványakat balra, a többieket jobbra irányította, úgy állt ott, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy a sovány fiúk gázkamrába küldendők. Többnyire megtisztelte a gyengélkedőt is, ahol néhány perc alatt az összes betegnek meztelesen és futólépésben kellett előtte elvonulni, mutatójúja nyugodalmasan funkcionált, volt úgy, hogy csak öt vagy tíz beteg élte túl a szelektálást. Mindent pontosan végigszemlélt, sokat adott rendre és tisztaságra, minden beteg adatait kínos pontossággal kellett a kartotékban vezetni, mintha nem lehetett volna őket bejegyzések nélkül elgázósítani. Minden elgázosítás után az elgázosított lapját kivették a kartotékból és megsemmisítették. A szelektálás után Mengele továbbhaladt, mindig azonos tempóban, egyforma léptekkel. Ha elvégezte napi feladatát, ugyanazon az úton hagyta el a tábor, mint amelyiken bejött, se arcszíne, se sötét szemének kifejezése nem változott, mindenkor ugyanazt a szép maszkot viselte. Egyforma, szabályos ütemben haladt végig a tábor utcáján, a magas, karcsú alak egyre kisebb lett, míg végül eltűnt a távolban.

Mengele érkezését ritkán lehetett előre tudni, legszívesebben éjjel jött, mint ahogy a cigányokat is éjszaka gázosította el. Ilyenkor a kápók kaptak egy-egy kolbászt és külön kenyéradagot, Mengele pedig a fél éjszakát a lágerben töltötte. Másnap reggel az ébresztő után minden ment a maga útján. Legfeljebb annyit mondott az egyik internált orvos a másíknak: „Borzasztó volt, igazán borzasztó!” Mire barátom és gyengélkedőbeli írnoikkollégám, Aliego, megjegyezte: „Azt hihetné az ember, hogy a nénikéje borzadályos autószerencsétlenségéről beszél!”

EMLÉKEZÉS EGY NÉMET CIGÁNYLÁNYRA

„Le soleil ni la mort ne se laissent regarder fixement.”

La Rochefoucauld

A felkelő nap a koncentrációs tábor barakkjainak is juttatott nyár végi sugaraiból. Valahol a német–lengyel határ mentén volt ez a tábor, ám „Häftling”-nek (internáltaknak) nevezett lakói aligha ismerték földrajzi fekvését. Nekik úgy tűnt, mintha ottlétük és a világ többi része között semmilyen összefüggés nem volna és nem is léteznének már összekötőhidak eme két világ között. Egy blokknak nevezett lóistálló betonpadlóján feküdtek, ahol tulajdonképpen háromszáz személy részére volt hely, de most több mint ezren szorongtak. Még nem múltak el az előző esti küzdelem fáradalmai, ugyanis minden este kéréletlen közelharcban dőlt el, kinek kell az éjszakát ülni és kinek lehet azt fekvéssel eltölteni. A többé-kevésbé alkalmatlan testhelyzet, az állandó kényszer a cipőkre és kenyérdarabokra irányuló tolvajkodó mesterkedések szemmel tartására és az elhasznált levegő mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy úgymond üdítő ébredésről aligha lehetett szó. A táborlakók számára az ébredés továbbhaladást jelentett a biztos halálhoz vezető úton, és azt, hogy akár beteg, akár egészségesen, esőben vagy tűző nap hevében órák hosszat álljanak. Ez volt az ún. Appell, azaz sorakozó, amikor is – naponta kétszer – az SS-ek megszámlálták őket. Ezután következett a közelharc a híg levestől, valamint az állandó próbálkozás, hogy elkerüljék az elgázosítást eredményező szelektálást. Egyes táborlakók közvetlenül az ébredés után nem voltak rögtön tisztában a valósággal, hiszen álmukban megjelent előttük korábbi életük – finom ételekkel és puha ággyal, családdal, barátokkal, szeretőkkel – és az álmokképekre való emlékezés jótékonyan késleltette az átmenetet a reménytelen jelenbe.

Ez a jelen minden korábbit érvénytelenített. Csak egyetlen szilárd pont volt, valahol az élet és halál mezsgyéjén, melyre minden tekintet óhatatlanul rámeredt: a meghalás. Mindenütt volt meghalás, ott rejlett minden ütésben és minden csókban, az arannyal és briliánsokkal folytatott – hol életmentő, hol halált okozó – feketézésben, a köhögésben csakúgy, mint a vérhasban; minden meghalt, csak a meghalás élt tovább.

Az ébresztő után hamarosan benépesedett a tábor agyagos utcája. Lerongyolódva ott álltak az emberi arc színes, változatos gazdagságában a legkülönbözőbb európai népek képviselői: lengyelek, franciák, németek, mindenféle nemzetiségű zsidók, oroszok, hollandusok és csehek, s tekintetük az árammal töltött kerítésen át csupán az emberevő gépezetig, a krematóriumig jutott. Festői sajátosságukkal különösen feltűntek a cigányok – az igazi árják! –, akik révén a mi lágerrészlegünket „cigánytábor”-nak nevezték.

Abban az időben beteg voltam, ha ugyan a szervezet véres leromlását betegségnek lehet nevezni. Sem az egészségtelen táplálkozást, sem az éhenhalást nem tudtam igazán megszokni, és nem voltam már képes a napi kenyéradagot és a szárított zöldségből készült levest megemészteni. Az a veszély fenyegetett, hogy a lágertáborlakók jól ismert végelgyengülése vet véget életemnek. E lágertábor-

tegség kezdeti stádiumában még maradt az emberben némi életerő; ott ácsorogtunk a konyha és a gyengélkedő körül, hogy csellel vagy erőszakkal megszerezzünk valamit azokból a ritkaságokból, melyekből a betegeknek is alig jutott: egy darabka fehérkenyeret vagy a még ritkább tejleves maradékait.

Egyik napon én is ott álldogáltam a gyengélkedő barakkja előtt, azzal a megmagyarázhatatlan reménységgel, mely már annyiunkat rászedett, hogy ti. most, az utolsó pillanatban, mégiscsak kell történnie valaminek, ami megállítaná a sors kerekét. Többnyire semmi sem történt, de egyszer mégis teljesült a remény: a gyengélkedő-barakk oldalajtájából egy tizenhárom-tizenöt éves cigánylány közeledett felém. Kék szeme és aranyszőke haja – később a kiejtése is – elárulta német voltát; úgy tűnt, hogy a gyengélkedők konyháján dolgozott. Kevésbé látszott kiéhezettnek, mint a többi táborlakó, rabruhája rongyait nem kis ügyességgel bizonyos eleganciával viselte. A legszembetűnőbb a csipőjére kötött tiszta, fehér köténye volt, melynek egyik csücske lelógott. Meleg, töretlen tekintete erősen különbözött a többi táborlakó maga elé meredő nézésétől; kék szemei olykor bársonyos barnasággal élnek emlékeimben.

Hozzám sietett, majd suttogva és feltűnés nélkül (hogy a konyhából ne vegyének semmit észre) megkérdezett, akarok-e egy darab fehérkenyeret – mintha egy koldust kérdeznénk, elfogadna-e vajon egy aranyat. Válaszomat meg sem várva kezembe nyomott egy negyed cipót, meghagyta, hogy másnap ugyanebben az időben megint jöjjek el és mint valami látomás, már el is tűnt. Köszönetre sem maradt időm, csak ott álltam mozdulatlanul s még sokáig láttam magam előtt állni. Nevét nem tudtam, kinézésre nem különbözött más európaiától. Cigányosak csupán finom, keskeny vonásai voltak, meg karcsú alakja, mely hindu istenségekre emlékeztetett. Másnap újra ott voltam, ő is eljött ugyanúgy, átadta a kenyeret, a következő napra is odarendelt és óvatosságra intett.

Nem könnyű olyannak megmagyarázni, aki bőrén vagy lelkében nem viseli a lágerlakók kitörölhetetlen jelét, hogy mit jelentett ott és akkor egy darab fehérkenyeret kapni; ahol az emberek még a legkisebb morzsát is felszedték a földről vagy akárhonnán, ahol előfordulhatott, hogy az egyik lágerlakó kiveri a leveses csajkát a másik kezéből, hogy fölnyalhassa a földről a híg lötytöt, ahol egy darabka kenyér, ha mégoly kicsiny is, majd mindenkit lopásra bírt. Számomra ez a napi darab fehérkenyér az életet jelentette, mert egyebet már nem tudtam volna megésmézteni.

Körülbelül egy héten át jött naponta a kis cigányleány a nyilvánvalóan lopott kenyérrrel, majd ahogy jött, úgy el is tűnt, hátrahagyva mosolyának emlékét.

Azonban ekkor beköszöntött egy éjszaka – egyike ama éjszakáknak, melyeket nem lehet elfelejteni. Bennünket mindenekelőtt bezártak a barakkokba. Soha sem lehetett tudni, mit jelent az ilyen intézkedés; még élt bennünk ugyan valami halvány, egzaltált reménység, hogy hátha közelednek már a felszabadító csapatok – legtöbben már leszoktunk arról, hogy égi csodában reménykedjünk. Legvalószínűbbnek tűnt azonban, hogy halálunk órája közeledik. Ez az állandóan visszatérő kísértet – a halál közeledte – mindnyájunkról letépte az álarcot s legbensőbb, bár nem mindig legigazibb képünket fedte fel. A halál órájának kísértete lerombolt minden gátlást és nevelés adta korlátot, eltorzítva s egyben tisztázva az ember minden hagyományos képét; oly gyakran

tért vissza a táborba, hogy annak, ki még látni képes volt és elég bátorsága is maradt hozzá, felfedte az emberi lélek egyik eredeti részét annak teljes mezítlenségében. Visszatért ama késő nyári, augusztusi éjszakán is, hogy új áldozatokat szedjen. Újfent közelgett a vég, csak azt nem tudtuk, elér-e mindnyájunkat, vagy mint máskor is, egy részünket csupán. A barakkokban remegtek az emberek, mint viharban a nyáj, és néma csendben figyelték – a fal résein át még látták is – a teherautók érkezését, melyek majd a gázkamrákba viszik az oda szántakat. Egyik kocsi jött a másik után, a közelgő motorzúgás crescendója s a távolodó decrescendója törte csak meg a halálos csendet (halálos a szó igazi értelmében). A bezárt blokk lakói moccanás és hang nélkül mereven bámultak maguk elé. A hihetlent most először kellett az újoncoknak elhinniük, midőn a régi rabok kurta rémmeséi saját szemük láttára válnak valósággá. Még a lágeriskola haladó hallgatói, akik a túlélésben már gyakorlatra tettek szert, mintegy mekkövéltlen meredtek a semmibe – ezt a kalandot megszokni nem lehetett. Érett férfiak, kik több év rabság során ezrek halálát látták testközelből, remegtek, mint a nyárfalevél, akár a zsidók, kik Treblinkában és Majdanekben végigélték egész családjuk kínos pusztulását s a halál torkából épp ide „menekültek”. Az előljárók és kápók – a láger kiváltságos arisztokráciája –, kik sok száz sorstársukat kirabolták, megkínózták, elárulták és halálra korbácsolták, most halálfélelemtől görnyedten és sápadtan várták, hogy áldozataik sorsa rajtuk is beteljesedjék. Egyszeriben mind itt voltak, még azok is, kik eddig még oly ügyesen rejtőztek el.

A teherautók megérkezését hamarosan pokoli hangzavar követte, rémítő vegyülete hörgő halálsikolyoknak, ütlegek csattogásának és a legkülönbözőbb európai nyelveken felhangzó kétségbeesett segélykiáltásoknak. Könnyen megállapíthattuk, hogy az üvöltés a cigányok szemközti barakkjaiból jön, következménye az elgázosítást megelőző szokásos „kezelés”-nek: néhány SS-őr vezetése alatt a kápók – ez esetben főként lengyelek, lengyel zsidók és németek – botokkal hajszolták fel a cigányokat a várakozó teherkocsikra, akik a siker minden reménye nélkül reflexszerűen védekezni próbáltak. A cigányok elég sokáig éltek a koncentrációs táborban s éppen elegendő halottat láttak – némelyik tán túl gyakran is segített mások legyilkolásában –, hogy másszerű, finomabb lényükkel felfogják: most nemcsak régi szabadságuk, de pusztá életük forog kockán. Akár a tehetetlen csecsemő, ki egy idegen világ minden bántására sírással reagál, úgy sírtak, zokogtak és kiáltoztak segítségért a természet ezen ártatlan gyermekei utolsó leheletükig, míg csak az emberfaló gépezet el nem nyelte őket. Az ordítózás, az ütlegek, a motorok fel-felüvöltő zúgása egyre tartott, a túloldali túlélők kábultan hallgatták. Mindnyájan magukra gondoltak, saját magukat látták a gázkamrákban, agyuk megállt, testük megbénult.

Csak miután elcsattant az utolsó ütés és felhangzott az utolsó halálordítás, csak akkor érezték lassanként, hogy valami most elmúlt és az idő órája újra jár. Ha végképp elmúlt volna a halálos veszély, talán még örömkönyeket is hullajtottak volna. Így azonban a cigányokban saját magukat és korábban legyilkolt hozzátartozóikat sajnálták. Újra elkezdődött a közelharc a fekhelyekért; akik hamarabb ocsúdtak fel, gyorsan elcsenték a kábultak gazdátlan kenyerét, a blokkfőnök pedig jól célzott rúgásokkal adott nyomatékot helyreálló hatalmának.

Így hát ezúttal csak a láger egyik oldalán hullottak porba a fejek, a másik oldalon a halál haladékot adott, s ezt, úgy tűnik, senki sem bánta. Azon az éjszakán a régi világ egy darabja pusztult el. Azóta hiányzik Európa végtelen országútjairól néhány koldus és pucér cigánypurdé, néhány tolvaj és zenész.

Azon az éjszakán tűnt el a szép német cigányleány – se vágy, se el nem csókolt csókok nem tudták a sors kerekét visszafordítani; csupán a fájdalmas emlékezés tudja érintetlenül és névtelenül maradt légies alakját néhány pillanatra felidézni. Mint annyi milliónak, neki sincsen sírja, ám a levegővel naponta lélegezzük be hamvainak apró parányait.

Másnap a szemközti barakkok üresen ásítottak; az ébresztő után a „mieink” – az ideiglenesen túlélők – mohón vetették magukat a cigányok kihalt tanyájára – hátha maradt még utánuk egy kis kenyér vagy rongyos gönc . . .

A CSERÉLHETŐSÉG HATÁRAI

*„Mások pedig felhívatnak és mesélnek, és mögöt-
tük felhangzik a hatalmas, túlvilági hang s így
szól: »Legyen éjszaka!«”*

Wiechert

Miután megérkeztünk a nagy sziléziai megsemmisítő táborba s ott átes-
tünk szelektáláson és fürdön, az el nem gázosítandókat egy nagy barakkba te-
relték. Mindnyájan már a csíkos rabruhát viselték, a fejek kopaszra voltak
nyírva. A „másik” világból mindössze a cipőket, a nadrágszíjat, esetleg a sze-
műveget – ha ugyan a fürdőben már nem taposták előzékenyen össze –, vala-
mint szánkban az aranyfogakat tarthattuk meg. A barakkba belépett egy fiatal
SS-őr, aki bevezetésképpen a legközelebb álló rabot hasba rúgta. Vele együtt
volt egy Weiss nevű toronymagas magyar rab (akit később „apparátos Weiss”-
nek csúfoltak), aki élénk állt és különböző európai nyelveken ordítva közölte,
hogy most mindenkinek át kell haladnia egy gépezeten; ez mindent átvilágít és
minden rejtett holmit megtalál, ha pedig talál valamit, úgy az illetőt ott a hely-
színen kinyírják; aki azonban most még önként előadja az eldugott cuccot, az
életben marad. A közlés nem maradt hatástalanul; néhányan hamarosan kilép-
tek a sorból, feltörték cipőjük talpát s oda eldugott utolsó értékeiket kirakták
az asztalra; mások kifejtették a nadrágszíjat, ahonnét elárvult aranypénzek
jöttek napvilágra. Egyikünk – bizonyára igencsak fortélyos ember – kivett szá-
jából egy textildarabot, melyet a fogsor és a szájpaddás között hordott és tartal-
mával – egy sor nagy briliánssal – együtt a többi holmi mellé rakta. Egy távoli
rokonom – ahogy ezt jóval később nekem elmesélte – ekkor nem kis lélekjelen-
léttel gyorsan az asztalhoz lépett, mintha neki is lett volna beszolgáltatnivalója,
magához vette a kis szalagot és azt szájába, a fogsor és a szájpaddás közé dugta.
Szerencséje volt, mert a mindentudó apparátus nem is létezett – az egész csak
csel volt, hogy előkerüljenek az elrejtett értéktárgyak.

Ezzel a rokonnal csak sokkal később találkoztam a táborban, amikor már
túl voltam az első életveszélyen, hogy ti. a lágerlakók szokásos vészes leromlá-
sában elpusztuljak. Akkor már Heller doktor segítségével megkaptam állásom-
mat a gyengélkedőn. Rokonom közben igen fontos ember lett – a konyhasze-
mélyzethez tartozott –, és mint a konyhások általában, a gőzben végzett nehéz
munka miatt állandó étvágytalanságra panaszkodott. Alkalmadtán kaptam
tőle grízkásamaradékot, néhány szem krumplit, egyszer még cukrozott gom-
bócot is és gyakorta egy-egy darab kenyeret. Jó helye volt a konyhában; a lá-
gerben vele volt tizennégy éves fia is, aki véletlenül megúsza a rámpán az első
szelektálást és akinek ilyen fontos személy fiaként nem kellett éheznie. Mivel a
többi fiától eltérően nem fogyott le rohamosan, túlélte egész sor szelektálást
és még életben volt, amikor a legtöbb fiú már régen elpusztult a krematórium-
ban. Ott állt mellette édesapja, aki gondoskodott róla, és ott voltam én, akivel
napközben néha beszélgethettem.

A fiatalok tulajdonképpen sajtóhiba voltak a KZ-üzem forgatókönyvé-
ben, hiszen jószerivel csak figyelmetlenségből élték túl már az első szelektálást
is; így azután a korrektúra végett folyton összeszedték őket a gázkamrák szá-

mára. Fejletlen szervezetük még nehezebben viselte el a nélkülözéseket, mint a felnőtteké; ifjonti, kibontakozó lelkük még annyira sem volt felkészülve a teljesen szokatlan élmények felfogására, mint a miénk. Az egészen fiatalok csak a legritkábban éltek túl a szelektálást, az életben hagyott pubertáskorúak pedig abból a szituációból fejlesztették tovább jó és rossz, örökölt vagy szerzett tulajdonságaikat, amelyben őket a deportálás találta. Igyekeztek egy-egy idősebbhez és erősebbhez kötődni, hűek lettek és kemények is, de minden változásuk csupán kifejezője volt saját magatehetetlenségüknek. Ameddig létük tartott, külön blokkokban éltek; a leromlottakat és gyengéket mindenkor kiszelektálták, az épek és erősek túléltek, akárcsak a felnőtteknél. Csakhogy nekik, akik alapjában véve még gyermekek voltak, számukra ismeretlen vagy éppen tiltott magatartási módozatokat kellett elsajátítaniok ahhoz, hogy a továbbélés lehetőségeihez jussanak. Ha közülük egyesek mégis megőrizni bírtak bizonyos romlatlanságot, úgy ez bizonyos fokig múltjuknak és mindenkori példaképeiknek volt köszönhető, de teljesen tisztázni ezt a jelenséget nem lehetett; csak az volt az ember benyomása, hogy vannak különböző hajlamok, melyek a személyiség mélyében rejlenek s ilyen rendkívüli körülmények között előjönnek.

Szinte csoda volt, hogy ezek a fiúk bizonyos mértékig még képesek voltak élményeikkel megbirkózni, olyannal például, mint amikor egy fiatalokból álló szállítmányt a táborból a krematóriumhoz vittek, ott végrehajtottak egy újabb szelektálást, majd a túlélőknek végig kellett nézni, ahogy sorstársaikat korbácsütésekkel a gázkamrákba kergették. Ezek a fiúk olyan világgal ismerkedtek meg, ahol a gyilkolás már nem volt tilos, ahol ugyan létezett valamilyen rend, de ennek értelmét nem ismerték, olyan világgal, ahol a felnőttek vajmi ritkán voltak példaképek és ahol tartást és támaszt sem a szülők védő kezétől, sem a gazdagság és a társadalmi állás nyújtotta kiváltságoktól, de még az állam törvényeitől sem várhattak.

Rokonom fiát sorsa mindettől részben megkímélte; véletlenül ugyanabba a táborrészlegbe került, mint apja és én, gondoskodtunk róla és nem egy veszélytől megóvtuk. Egyszer azonban, egy ismét a fiatalokat érintő szelektálás után, apja megbízásából fel akartam keresni, de a blokkban nem találtam. Aggódva siettem egy másik blokkhoz, ahová esetleg áthelyezhették volna, ám ott sem leltem. Visszarohantam apjához a konyhába és röviden tájékoztattam a helyzetről. Kétségbe volt esve, tőlem kérdezte, mit tegyen, de nemigen tudtam neki mit mondani, mert ha egyszer valaki a kiszelektáltak hermetikusan lezárt blokkjába került, akkor már nem volt mit tenni az elgázosítás ellen. Ott álltam a zokogó atyával és igencsak tudtam, hogy ebben a helyzetben nincs menekülés. Visszatértem a gyengélkedőbe, ahol elmondtam a történeteket barátoknak és kollégámnak, Aliegónak. „Már megint egyszer szentimentális vagy”, szólt gúnyosan, „mintha magad is nem látnád naponta százak elgázosítását. Miért izgat téged annyira ennek a kis tökfilkónak a sorsa, akinek amúgy is sokkal jobb dolga volt, mint a többieknek. Múlt héten egy igazán elragadó kis unokaöcsémet gázosították el, és az téged távolról sem izgatott föl ennyire. De hát csak nyugodtan szánakozzál rajta.” Aliego vállamra tette kezét. „Akkor majd bizonyára felettébb jóságosnak fogod magadat látni, és még nem tudod, hogy részvét a jóság ellentéte. Nietzsche szerint Isten állítólag részvéttől halt meg. És hát te nagyon kedveled Nietzschét . . .”

„Ez mind nagyon szép és jó”, feleltem, „de mit lehetne ezért a fiúért még tenni? Gondolod egyáltalán, hogy még van lehetőség? Az apja kétségbe van esve, és én megígértem neki, hogy minden tőlem telhetőt megteszek . . .”

Aliego kissé gúnyosan pillantott rám. „Nos, amit én tudok, azt te is tudod és így tisztában kell azzal lenned, hogy egy rakás aranyon vagy briliánszon kívül itt már semmi sem segít.”

Ekkor eszembe jutott a kis szalag, melyet rokonom a szájába rejtett. „Köszönöm a jó ötletet”, szóltam, és máris rohantam vissza a konyhába. Ott megmondtam rokonomnak, hogy nincs még veszve minden remény, de gyorsan adjon ide egy briliánst. Ezzel elstettem ahhoz a blokkhoz, amelybe a gyermekeket az elgázosításig bezárták. A blokkvezető lengyel volt, a blokkírnok egy osztrák zsidó; mindkettőjüket kértem, jönnének velem együtt az ő elkülönített helyiségükbe s ott felajánlottam nekik a drágakövet a fiú szabadon bocsátása fejében. Arcukon a meglepetésnek nyoma sem volt; gondosan meggusztálták a briliánst, majd bólintottak egymásnak – és tíz perc múlva visszakísértem a fiút apjához. A dolog jócskán megrendített, hiszen első ízben tapasztaltam ilyesmit a táborban s akkor még mitsem tudtam arról a virágzó arany- és gyémántkereskedésről, amely a lágervezetőségen belül és az SS-örökkel javában folyt. Nem tudtam még, hogy van még valami, ami túlélheti minden érték pusztulását, hogy embereket még a koncentrációs táborban is lehet aranyért és gyémántért megvásárolni. Aliego, akinek beszámoltam a történetkről, távolról sem volt meglepve, mivel ő sokkal nyitottabb szemmel járta a világot, mint én; alvajáró csak akkor volt, ha aludt. Kérdésekre, hogy vajon most a fiatalok blokkjában eggyel kevesebben lehetnek-e, így felelt: „Kissé túl naiv vagy, úgy tűnik, vagy rövid az eszed, ami önmagában még nem volna ellenszenves. Nyugodjál meg: a blokkvezető már rég elkapott egy másik fiút a lágercán s a létszám a legnagyobb rendben van.”

Este a rokonom nagy tál burgonyakását tett elém, mert igen boldog volt.

Egy héttel később valamennyi még életben levő fiatal minden külön szelektálás nélkül összeteterelték elgázosítás céljából. Természetesen rokonom fia is köztük volt.

Rómeó és Júlia

*„Ki volt az, ki a szerelmet
Szerelemnek nevezé?
Hisz valójában halál a neve,
Mert kit a szerelem leigáz,
Lebírja azt a halál.”*

Ismeretlen japán költő

Nyár volt. A koncentrációs tábor fullasztóan forró levegőjében még az életben maradt lágerlakók is döngrováson voltak. Mindennap ezreket gyilkoltak halomra, a tábor szélén álló krematórium – épp oly éhes, mint a rabok – válogatás nélkül falta fel áldozatait. A lágeren belül a csekély számú életben hagyottat a körülmények és sorstársaik pusztították el, mindezt zenei kíséret mellett. Mert zene csakugyan volt, mindjárt a fogadtatás alkalmából, a tábor bejáratánál; ennek hangjai mellett meneteltek az újonnan érkezők a gázkamrákhoz. Ott volt továbbá a tábori zenekar, mely az SS-őrség és a „belső” lágervezetőség szórakoztatására játszott. Abban az időben, úgy augusztus közepe táján, csere révén ritka kincshez jutottam: egy könyvhöz. A táborban a könyv mint olyan ismeretlen volt, még a rabok kisszámú lágerarisztokráciája – blokkvezetők, kápok, írkok, konyhások, sőt maga a lágervezető (többnyire derék gyilkos vagy betörő civilben) –, még ezek a kivételezettek is csak nehezen juthattak könyvhöz, ha egyáltalán volt rá igényük. Az egyetlen könyvet, melyet a végső-kig igyekeztem megmenteni és mindenhová magammal hoztam – La Rochefoucauld Maximái –, mindjárt az első napon, a lágerfürdőben, elvették. Ezúttal egy piszkos Shakespeare-kötet került birtokomba, a „Rómeó és Júlia” egyik foltos, szakadozott példánya. A groteszk csak az volt, hogy a legcsekélyebb kiállításom sem volt más könyv megszerzésére. Kissé zavarban voltam s megmutattam a kötetet Heller doktornak, a Berlin-Charlottenburgból származó német zsidó orvosnak; ez a szálfatermetű, szőke, kék szemű és porosz kiejtéssel beszélő ember olyan férfi volt, mint amilyenből kevés akadt a lágerben. Főnökövel, a prágai Epstein professzorral ellentétben hallatlan nemtörődomséggel megengedte magának azt a sportot, hogy mintegy futószalagon mentse meg százak életét. Eközben természetesen állandóan kockára tette saját életét; válogatás nélkül mentett gyermeket és felnőttet, keresztényt és zsidót, beteget és egészségest, németet és oroszot. A rabok között hideg, szívtelen „porosz”-nak számított, mert egy éjszaka után, mikor több száz beteget szállítottak el a gázkamrákba, a másnap reggeli kezdésnél ő volt az első, aki nevetve vicceket mesélt. Sohasem beszélt morálról, nem hivatkozott ő sem Istenre, sem igazságra, hanem küzdött a gyilkolás ellen ahogyan csak tudott, olyan természetességgel, mint ahogyan a tenisznél a labdát visszaütjük.

Megmutattam tehát neki új szerzeményemet és megkérdeztem, hogy mit csináljak vele. Alig néhány hete a biztos haláltól mentett meg, s én fenntartás nélkül bíztam benne. Igencsak csodálkozott bizonytalanságomon és felszólított, hogy bátran olvassam csak el a könyvet és minden veszély ellenére is tartsam magamnál.

Másnap estefelé mindnyájunkat bezártak a barakkokba; úgy hallatszott,

hogy nagyobb szállítmány fog érkezni Theresienstadtból. Talán éppen a Heller doktorral folytatott beszélgetés hatására aznap nagyobb volt a bátorságom, mint egyébként s elhatároztam, hogy elkövetek egy második, szintúgy életveszélyes cselekedetet és egyszerűen nem megyek be a blokkba. Magamhoz vettem a könyvet és elrejtöttem a tábor szélén levő monumentális betonlatrinába, melynek ajtajából közvetlenül a krematóriumok mögötti rámpára lehetett látni; az új transzportok rendszerint ide érkeztek.

Leültem a hideg betonra – a fülledt éjszakában üdítően hűvös volt –, elővettem a könyvet, melynek betűit egyre tisztábban láttam, amíg az előttem álló hatalmas krematórium kéményéből a lángok égig csaptak föl. A rámpához futottak be az újonnan jöttek vonatai; bár nem láttam, de tudtam, hogy ott ül dr. Mengele SS-Sturmführer, aki csupasz mutatójával jobbra meg balra intve elkülöníti a holtakat a még nem meghaltaktól. Tisztán láttam azonban a hosszú embersort, amint lassan előrekigyózik, nőket és férfiakat, gyermekeket és agokat, hallottam az SS-ek kurta, goromba vezényszavait és a puskaagyak tompán puffanó ütéseit. Leginkább pedig valami sajátságos csöndet hallottam, olyan hallgatást, mint amikor valami a mocsárba süllyed. A betűk egyre tisztábban rajzolódtak ki:

(Herceg) „. . . Mit! emberek, ti barmok!
Hát lángotok az eretekbe zajgó
Bíborpatakkal oltanátok el?
Halálfia, ki vérszínű kezéből
Le nem veti ádázkodó vasát
És most se hallgat feldühödt urára!”

Szemem előtt táncoltak a betűk, követték az óriáslángok vonaglását. Kontúrjaik egyre élesebbek lettek, minél magasabbra csapott a láng a kéményből:

(Rómeó) „Szeretni: sóhaj füstje, kósza gőz,
Majd szikratűz a szembe, hogyha győz,
S ha fáj, könnyekből egy nagy óceán.
Mi más szeretni? Higgadt, tiszta téboly –
Édes vigasztalás, epe, ami szétfoly.”

Már fájtak a szemeim, de mohón falták a betűket s újra meg újra rámeredtek a rámpára és a kigyózó embersorra. Alig két hónapja magam is odaérkeztem, ugyanazon az úton, éppenhogy megmenekültem a haláltól, mely családom 45 tagját vezényelte át a túloldalra. Érkezéskor mindig éjszaka volt, sötétben jobban világított a tűz. Ám minden elmúlt szenvedés, egészen a születésig, árnyékká vált ama tűz fényében, mely az újonnan érkezőket volt elhamvasztandó:

(Benvolio) „Eh, csak tűz oltja a tüzek parázsát,
A kínok írja egy új fájdalom.
És jaj gyógyítja gyötrelmek marását.
Szédülsz? kerengj a másik oldalon.
Fertőzd be szemedet egy új ragállal,
S e régi méreg eltűnik ezáltal.”

A rámpa látványa elviselhetetlen lett; az olvasás felelevenítette egész múltamat. Azon az éjszakán, a megsemmisítő tábor halálos magányában, visszaemlékeztem egész korábbi életemre. Pillantásom folytonosan ide-oda tévelygett a könyv és a rámpa között.

(Rómeó) „Ha hívő szemem, vallása csalfa,
Legyen a könnyem tűz, mert mást szerethet
S ha nem fulladt meg eddig, vízbe halva,
Hát tűzben égjen el, mint az éretnek.
Őnála nincsen szebb, a napvilágnál
Nem járt külön, mióta a világ áll.”

Tűzláng és füst, sötétség és némaság mögött megjelent a szeretett nő. Ám neki nem kellett, mint a többieknek, a rámpán vánszorogni, hogy a legjobb esetben is a rögtöni halál helyett éhezés, rettegés és ütlegelés várjon reá. Túl érzékeny volt ahhoz, hogy az emberi sorsot elviselje, és túl büszke, hogy ne adja el magát még idejében. A könyv lapjain megelevenedtek a betűk, mint feketébe öltözött táncosnők fehér háttér előtt:

(Rómeó) „A szerelem gyöngécske? Áj de durva,
Vad, hepciás, és szúr, mint a tövis.”

Egyre-másra megállt a hatalmas emberkígyó. A gázkamrák nem tudták az élőket elég gyorsan elkábítani, a krematóriumok pedig nem bírták a tempót, hogy a holtakat és félholtakat elég hamar változtassák hamuvá és zsírrá. Így hát akadozott az üzem.

Mindettől óva intett engem egy Meier nevű szökevény német pilóta, aki barátságának egész erejével igyekezett rábeszélni, hogy vele együtt, lopott német repülőuniformisban meneküljek. Tudta, mi vár rám a deportálás után, hiszen végigcsinálta a lengyelországi hadjáratot. Akkoriban túl kockázatosnak tűnt nekem a vállalkozás. Búcsúzásakor könnyek csillogtak szemében. A könyvet bevilágította a tűz fénye:

(Júlia) „Ó, gyűlölet, te anyja szerelemnek!
Korán láttam meg s későn ösmerem meg.”

Úgy tűnt nekem, hogy Meier pilóta aranyszőke hajával s tiszta kék szemével szintén eltűnik a lángok között, melyek mögött az SS-Sturmführer felemelt mutatóujjával unottan dönt élet és halál fölött. A tűz, amelyben százak égtek el meghalva és félholtan, a kisgyermekek többnyire még élve, kábítószerként hatott lélekre és testre; a betűk és mondatok kitörölhetetlenül vésődtek be az agyba:

(Rómeó) „Csak a sebetlen gúnyol így sebet.”

A krematórium átváltozott a Capulet-ház kertjévé, az ablakban Júlia állt, közötté és a rejtőzködő fogoly között ezrével égették el a gyermekeket és aggokat, terhes nőket és betegeket, csalókat és megcsaltakat, gazdagokat és balsorsúakat, erényeseket és szajhákat. S ahogy a könyv szakadozott lapjain váltakoztak a színhelyek s vált a Capulet-kert Lorenzo testvér cellájává, úgy tárult elém a lángok közt a szerzetesi iskola, ahol fiatalkorunkban magyar ég alatt az életet nagy játszótérnek néztük, gondtalanul s féktelenül tapasztaltuk ébredő nemiségünk erejét, könyvekből magunkba fogadtuk a gondolatokat, de olyan könyvekből, melyek ugyan a legkülönfélébb dolgokról meséltek, ám semmiről, ami naponta megesik az itteni világban.

A betűk villóztak szemem előtt:

(Lorenzo) „S ha a gonosz győz, a szívén találva
Halálra hervad ember és palánta.”

Ahogy tekintetem tovább imbolygott a rámpa és a könyv között, újból feltűnt a lángok között az a leány, kit feleségül akartam venni, míg a csendőr-

hadnagy, aki deportálásunkat vezette és bennünket a marhavagonokba terelt, belé nem szeretett. Menekülése fejében meg kellett ígérnie, hogy hozzá megy feleségül. Erre a tiszt elrejtette egy hullakamrába, innen anyjával együtt egy fegyházba szállította, ahonnan azután szabadon bocsátották. Utolsó találkozásunk a hullakamrában ment végbe, mely tele volt hörgő haldoklókkal – többnyire idősebb emberekkel, kik sorsukat félig-meddig sejtették és öngyilkosságot követtek el. Ott csókoltuk meg egymást utoljára.

A rámpán lassan továbbvonultak az emberek, a betűk szemem előtt táncoltak a fel-felcsapó lángokban:

(Júlia) „Isten veled! Ó, látlak-e megint?
Hús borzalom cikázik ereimben,
Majd megfagyasztja életem melegjét:
Tán hívjam őket bátorítani?”

Akkor, ott a hullakamrában, még azt hittük, hogy hamarosan viszontlátjuk egymást. A betűk vadul cikáztak, a tekintet már csak egyes mondatokat kapott el:

(Rómeó) „Ó, Balsors, jaj de gyorsan
Adsz ötletet az átkozott szegénynek!”

A gázkamrák csöveiből sziszegve áramlott a gáz, az emberek fáradtan vonszolták magukat a rámpán, és mentek, mentek balra, egy-egy nagy ritkán jobbra; mit sem sejtve követték a sors intéseit, reménységekkel telve. Az emberhússal táplált lángok egyre magasabbra csaptak és megvilágították a könyv lapjait:

(Rómeó) „Félsz a haláltól hát, te semmiházi? . . .
Nyomor, gyalázat lóg le hátadon . . .”

Egyre gyorsabban futottam át az oldalakat, a tűz már szinte elvakított, csupán a Capuletek sírboltjából áradt jótékony hűvösség és védettség.

(Rómeó) „Te ronda bendő, pucra a Halálnak,
Jóllakva a legszentebb földdarabbal,
Büdös állkapcád fölfeszítem és új
Ételt tömök beléd, hogy meggebedj!”

A könyv végéhez értem, a rámpán a menet egyre közelebb jutott a gázkamrákhoz – azok menete, kiknek nem adatott meg a nagy szerencse: „Csók közben halni meg”.

Körülöttem minden a hatalmas lángok ritmusában villogott. Majd hirtelen vad nevetés kapott el, mint örület hidegletelése; tömeghalálon s füstfelhőkön át, a mutatóujjtól jobbra és balra, gyermekhullákon s eltaposott aggokon keresztül harsányan kacagtunk kifordult szemekkel mi hármán: a veronai szerelmesek és én. Azután behajítottam a könyvet a latrinába. A lángok egyre kisebbek lettek, a rámpa kiürült. Én meg – a hosszú kuporgástól elmerevedett lábakkal – felálltam s fáradtan, éhesen, álmosan eltámolyogtam a blokkhoz és halkán odalopódtam fekhelyemhez:

(Herceg) „Mert még regékbe sincsen arra szó,
Mit szenvedett Júlia s Rómeó.”

ALIEGO

„A három nagy gondolat (Don Juan, Faust és az Örök Zsidó) reprezentálja a valláson kívüli életet annak hármas irányzatában . . .”

Kierkegaard

Egy füledt nyári nap délutánján a blokk mögötti szögesdróthoz mentem, hogy elfoglaljam törzshelyemet, ahonnan jó kilátás nyílt a krematóriumokra. Ott találkoztam legtöbbször barátommal, Aliegóval. Különös ember volt – nekem egyszerre tűnt idegennek s rokonnak. Magyar zsidó volt ő, családja – mint számos zsidó család Magyarországon – teljesen beolvadt a magyarságba; a gyermekek kolostorokban nevelkedtek, katonatiszt is lett belőlük, s többnyire ki is keresztelkedtek. Barátom dél-magyarországi volt, nagyon szép, tiszta magyarsággal beszélt; arca mindig sápadt volt. Finoman rajzolt, szinte nőies szájával, kissé hajlott orrával, zöldessárga szemével, hullámos barna hajával valami meghatározhatatlan különlegességet sugárzott ki, akárcsak az utóneve. Szája mindig ironikus mosolyra ferdült, csak szeme mélyén rejlett szomorúság. Újra meg újra hangsúlyozta, hogy egyáltalán nem bánja, hogy koncentrációs táborban kötött ki, és semmi pénzért nem mondana le arról, hogy mindezt megláthatta.

Azon az estén Aliego már ott ült törzshelyünkön; köszöntöttem és leültem melléje a földre. A rabruhát erős gyapotból szőtték, a tisztaságra meg nem sokat adtunk. A krematórium kéményéből sötét füstfelhő szállt az égnek – a szokásos látvány.

„Kaptatok ma kolbászt?” – kérdeztem. „Állítólag néhány blokkban kolbászt osztottak, nálunk persze megint ellopták, mert a blokkvezető selyemharisnyát akar a barátnőjének organizálni. Egyszer hetenként találkoznak, amikor őt átcsempészik a női táborba.”

„Nálunk is ellopták a kolbászt”, mondta Aliego rezzenéstelenül, „pedig hát a mi blokkvezetőnk aligha akarhat selyemharisnyát szerezni a fiújának. Ez a kölyök valóságos bestia – a szegény! –, ma megint véresre vert egy másik fiút, a blokkvezető meg pompásan mulatott rajtuk. No, egyik fiú sem fog soká élni. – Mit szólsz a csendéletünkhöz?”

„Hát csendnek éppen csend van,” mondtam; „nem tudsz valami újságot?”

„De igen. Süss, a lágerírnök, akit egyébként egészen kedvelek, elmondta, hogy hollandiai zsidók érkeztek, nagyrészüket elgázosították, csak néhány százan kerültek a táborba. Néhányukkal egyébként már beszéltem is, rémes dolgokat meséltek. Sokuknak spanyol neve van. Hatszáz évvel ezelőtt Ibériában máglyára vitték őket, azóta úgy gondolták, hogy Németalföldön biztonságban élhetnek – most Auschwitzban égnék a holttesteik. Azt hiszem, fel kellene mondani ezt a kiválasztottságról szóló szerződést?”

„Talán csak rosszul értették. De hagyjuk ezt!” mondtam kedvetlenül.

„Van itt a lágerben egy másik hollandus is, aki már jó ideje került ide, az mesélt ma nekem egy hátborzongató történetet”, folytatta Aliego néhány másodperc után. „Ez az ember korábban a rámpaszolgálatnál volt, most raktáros a lágerben. Amikor még majdnem mindennap a rámpánál ügyködött – beér-

kező szállítmányokat fogadott, a deportáltak csomagjait rakta ki –, egyszer csak a leszállók között megpillantotta saját édesanyját. Lélekszakadva rohant az egyik SS-örhöz, akit jól ismert, és sikerült is az idős asszonyt a túlélők oldalára vezetni. Munkája végeztével a többiekkel együtt bevonult a lágerbe, miután még nagy sietve üdvözölte édesanyját. Ahogy elhaladtak a krematórium előtt, éppen akkor érkeztek oda a „balra” vezényeltek, akiket elgázosításra szántak; az utolsók között lépett be a gázkamra ajtaján édesanyja, akit még épp az imént helyezett ideiglenesen biztonságba. Mengele utólag még egy második szelektálást hajtott végre.”

Mögöttünk fokozódó lárma hallatszott; egy rab rohant el mellettünk és a barakk mögé bújt. Felálltunk és odamentünk hozzá, hogy megtudjuk, mi történt. Nem volt semmi különös, csak valamilyen kellemetlen munkához kerestek száz rabot és szokás szerint azokat kapták el, akik éppen kéznél voltak. Vártunk még egy ideig, majd miután a lárma elcsendesedett, visszatértünk megszokott helyünkre.

„Hát nem nagyszerű dolog”, szolt Aliego kis idő múltán, „hogy itt egymásnak – és elsősorban saját magának – az ember mindent elmondhat? Tudod te azt, hogy miért mondhatunk el tényleg mindent, talán először egész életünk során? Mert mindnyájan meg fogunk halni. Mindnyájan, kivétel nélkül, te is, én is, meg a többi mind. Én egy holnapi hullával beszélek, hozzád pedig a krematórium kéményéből felszálló füst szól. Itt, a tízszeres szögesdrót mögött, név és többnyire számozás nélkül, itt, ahol kevesebbet érünk, mint a zsír, amely majd testünkéből fog kicsorogni és amelyből szappant fognak csinálni, itt, ahol először kell elhinnünk, hogy meg fogunk halni, igen, itt szabadok vagyunk. Itt, ahol szinte semmik sem vagyunk, itt vagyunk leginkább önmagunk.”

„Végső soron az is elképzelhető, hogy túlélünk, nem?” feleltem.

„Mondd ezt magadnak hangosabban”, vélekedett Aliego ironikus mosolyával, „ismételd mindennap ordítva, csinálj belőle Coué-gyakorlatot, suttogd magadnak a füledbe elalvás előtt, akár százszor: 'Túlélünk, túlélünk'. Elhinni akkor sem fogod, sohasem. Hiszen éppen erre gondoltam. Odakint aránylag könnyűszerrel elhithetünk saját magunkkal és másokkal is mindenfélét. Kint olyan világban élünk, ahol nagy, láthatatlan feliratok voltak a falakon. Itt már a blokk falán levő látható feliratoknak sem hiszünk: 'A munka szabaddá tesz' – ott nálatok a gyengélkedő falán –, vagy 'Tisztesség a legfőbb érték', nálunk a blokk falán. Az SS-ek részéről bolondos viccek ezek a feliratok, melyeket valószínűleg Mengele személyesen rendelt el. És egyáltalán: mit jelent az, hogy túlélni? Nem halunk-e meg mindennap? Nem vagyunk-e máris halottak? Netán a saját halálotat akarod túlélni? És azt minek? Képzeld el, hogy tényleg túléled ezt az egészet! Akkor majd olyan világba jutsz, ahol idegen vagy; a túlélők világába, akik uralják a Földet. Azokkal akarsz majd együtt élni, akik téged ide deportáltak vagy deportáltattak? Vagy netán ezekkel a rabbá vált emberekkel? Zsidó akarsz-e majd akkor lenni, ami pedig már sohasem lehetsz – bár mégis mindig az maradsz? Keresztény akarsz tán akkor lenni, ami szintúgy nem lehetsz soha? Fennen lobogtatsz majd valamilyen hazafias zászlót, vagy kommunista leszel, hogy a szabadság nevében újabb koncentrációs táborokat építs? Meg akarod majd hódítani a világ összes asszonyát, vagy világmegváltó akarsz tán lenni, vagy olyan vallás szolgája, melyben magad sem hiszel? Ha némán

jársz-kelsz majd közöttük – a mások között –, akkor tán békében fognak hagyni és nem esel nekik túlzottan terhükre. De szád mindenkor fájni fog s egy szép napon elkezdesz majd beszélni, és nem fogja senki sem megérteni, hogy tulajdonképpen mit akarsz. Mindazt, amit majd nekik mondasz, félre fogják érteni; minél többet magyarázol nekik a koncentrációs táborokról, annál kevesebbet fognak abból megérteni, és idegesíteni fogja őket ez az egész úgymond idejétmúlt zagyvaság. Téged pedig veszedelmesnek vagy betegnek fognak tartani s véreskezűnek nevezni, mert tanúvallomásaidat saját véreddel írod majd alá. – És egyáltalán hová akarsz eljutni? Létezik olyan ország, mely terád vár? Mert visszaút, az nincs többé! És mi leszel te akkor? Jogfosztott, hontalan, külföldi menekült, már per definitionem is gyanús személy. Mindenki és minden el fog hagyni, kivéve emlékeidet. Azok elkísérnek mindenhová, egyik országból a másikba, egyik lakásból a legközelebbibe, megjelennek álmaidban, és akkor, amikor égő szenedéllyel ölelsz egy nőt, vagy autóddal meredek hegyoldalon hajtasz lefelé. Eljutsz majd a kényszer és a szokások koncentrációs táborába, ahol nem SS-pribékek s más rabok kezétől, hanem híresztelésektől s a hamis erkölctől fogsz elpusztulni, igaz, kevésbé fájdalmas módon. És egyre inkább belebonyolódsz saját vallomásaidba, az igazat akarod nekik mondani és egyszerre csak kételkedni kezdesz, hogy egyáltalán ki kell-e mondanod az igazságot és igaz-e még az, amit mondasz. Kijelentéseidben a szeretetre gondolsz, ők azt kétségbeesésednek fogják érteni; te át akarod ölelni őket, de ők védekezni fognak, mert azt hiszik, ütésre emeled karod!”

Aliego egyre izgatottabb lett. Körülöttünk járkáltak a rabok, a krematórium kéményéből továbbra is szállt felfelé a sötét, sűrű füst. Aliego hangja meg-megremegett, szemei lázban égtek, alig mertem neki ellentmondani. Mindaz, amit mondott, részben felfoghatatlannak tűnt nekem, s ugyanakkor szinte azt éreztem, mintha magamat hallanám. Ő inkább saját magával, mintsem énvelem beszélt.

„Talán csak álmodjuk ezt az egészet”, mondtam rövid szünet után, miközben rámeredtünk a sötét füstoszlopra; „vagy talán ez már a tisztítótűz, ahová most eljutottunk. Talán tényleg már meghaltunk . . .”

„Játszadazzál csak költői ábrándokkal!” – szakított félbe Aliego. „Állítsad csak, hogy itt nem ég semmiféle tűz, hogy benne nem emberek hamvadnak el, hogy családjainkat egyáltalán nem irtották ki s mi magunk sem fogunk hamarosan ugyanazon az úton járni. Ilyen játszadozásokat, hogy netán álmodnunk kellene csupán az egészet, megengedhet esetleg magának egy filozófus, puha karosszékében ülve, de itt nevelésnek hatnak.”

„Aliego, most légy ez egyszer kivételesen komoly és főként kissé türelmes”, szóltam. „Ebben a szabadságban, melyről az imént beszéltél, a krematórium árnyékában meg tudod te nekem mondani akár csak célzásoképpen is, hogy szerinted tulajdonképpen mi itt a lényeg? Hiszen nem lehet az, hogy minden értelmetlen és hiábavaló legyen, valamit csak kell annak jelentenie, amit itten átélünk s valami értelme csak van ennek a nagy pusztulásnak!” Aliego csodálkozva, de barátságosan nézett rám.

„Hogy tulajdonképpen mi itten a lényeg? És mi az értelme a nagy pusztulásnak? Ezt én mondjam meg neked?! Második kérdésedre egyáltalán nem tudok felelni – jó is volna, ha lenne értelme! De első kérdésedre megkísérelnék egy célzást; azt mondom neked: A lét fájdalmas seb, egyetlen gyógyír rá a szeretet és végső gyógyulása a halál.” Aliego felállt. „Úgy hangzik, mint egy prédikáció zárszava!” – tette hozzá, enyhe utálkozással hangjában.

AZ ÖRDÖG

„Aki szörnyekkel küzd, vigyázzon, hogy maga is ne váljék szörnyeteggé. Ha pedig sokáig nézel a szakadékba, az nemsokára visszanéz beléd.”

Nietzsche

A nagy sziléziai megsemmisítő táborat feloszlatták. Megkezdődött a kiváltóságosok leépítése, akikhez jómagam is tartoztam. Minél tovább tudta valaki magát tartani, annál égetőbbé vált a kérdés, hogy az utoljára megmaradottakat nem fogják-e legyilkolni. Számos más láger példája igazolta ezt a félelmet. Elrendelték az egész tábor kiürítését, a feszültség óráról órára nőtt. Mindnyájunkat összetereletek, a szociális különbségek egy csapásra megszűntek. Szelektálás következett; az időseket, gyengéket és tetszés szerinti egyebeket a gázkamrákba szállították, bennünket bezártak a blokkba. Másnap fürdőbe mentünk (a fürdők ugyanabban az épületben voltak, mint a gázkamrák) és onnan a zuhanyozókba: újabb rémület vett rajtunk erőt, mert ezek semmiben sem különböztek a gázkamráktól, csak éppen emezekben víz helyett gáz jött a csapokból. Miután várakozásunkkal ellentétben ezúttal sem gázosítottak el, marhavagyonokba tereltek be, s én ott ültem magányosan, talán hatvan ismeretlen, ellenséges érzületű, könyörtelen sorstárssal, kezemben egy darab kenyér és egy szál kolbász. A le nem zárt, de szigorúan őrzött vagon elgördült nyugat felé.

Körülnéztem a kocsiban és legnagyobb örömömre felfedeztem barátomat, Aliegot, aki, mint én, az auschwitzzi gyengélkedőn írkokoskodott. Rögtön átült mellém, s máris nem éreztem magamat egyedül; a helyzet már nem volt olyan reménytelen, mint még alig egy-két perce.

Egy ideig hang nélkül örültünk egymásnak, majd megkérdeztem:

„Mire gondolsz most?”

„Tényleg akarod tudni?” szolt Aliego elgondolkodva. „A te polgári kíváncsiságod, úgy látszik, nem csappant meg a koncentrációs táborban, pedig az igencsak radikális ellenszer mindenféle kíváncsiskodással szemben. Nohát, megmondhatom neked, hogy én mire gondolok . . . Én az ördögre gondolok”.

„Az ördögre?”

„Igen, az ördög alakjára; nem valamilyen szimpatikus Mefisztóra, akinek Goethe ilyen szavakat adott a szájába:

„Én vagyok a résznek része,
Mely kezdetben a mindenség,
Része ama sötétségnek,
Mely magának szülte a fényt.” Emlékszel még?”

„Faust . . . második rész?” szoltam óvatosan.

„Első vagy második rész, ezt már nem tudom. Nos, az én ördögömnek, vagy a bennem levő ördögnek ehhez semmi köze sincs.” Majd hirtelen hozzám fordult. „Gondolod, hogy valakit, akit nagyon szeretünk, halálra kínozhathatunk?”

„Igen . . .”

„Valóságban, nem regényben!”

„Talán igen . . . De nem tudom, mire gondolsz.”

„Nem is tudhatod . . . Hanem elmondok neked egy történetet az én ördögömről, jó? Természetesen egy igaz történetet. Talán nem fogod megérteni, vagy még nem érted meg, de már azzal is szolgálatot tennél nekem, ha végighallgatsz.”

„Szívesen hallgatlak”, szóltam fellelkesülve; „utazásunk alighanem igen soká fog tartani, és a lágerben sajnos alig volt alkalmam, hogy magyarul diskuráljak.”

„No, diskurálásról itt nincsen szó”, mondta Aliego kissé gúnyosan, és ki-nyújtotta lábát. „Én majd mesélek neked, te pedig, szép csöndben, miattam akár el is iszonyodhatsz. – Emlékszel, ugye, a gyengélkedőben a segédírnokra? Nos, ezzel én igen jó barátságban voltam. Medikus volt, de ezt bizonyára te is tudod. Ezzel a barátommal gyönyörűséges éveket töltöttem el, olyan fiatalságot, amilyen valószínűleg csak Magyarországon volt lehetséges, tehát azért, mert országunk egyszerre tartozott Kelethez és Nyugathoz. Hiszen ismered ezt az életérzést! Barátommal a cisztercita gimnáziumba jártunk – úgy tudom, te is –, majd pedig szülővárosomban a Szent Erzsébet Egyetemre. Tudod milyen az ősz Dél-Magyarországon, igaz? Az erdők vörhenyes lombja, a kristálytisza levegő, a fáradt napfény, a dombos táj, és főként az, ami ki nem mondható, ami a levegőben lebeg s amit csak nagy költőink tudnak szavakba foglalni. Mindez bensőséges kapcsolatot hozott közöttünk létre, azzal a titokzatos-mágikus erővel, melyet csak a fiatalság éveit tudnak kifejezni. Egyetlenegy esemény, melynek ördögömmel kapcsolatban a legnagyobb jelentősége van s melyet éppen ezért most részletesen fogok neked elmondani, megzavarta sokéves barátságunkat. Emlékszel biztosan, hogy az akkori magyar egyetemeken létezett az úgynevezett numerus clausus – most jutunk el országunk történetének sötét lapjaihoz. Ez a numerus clausus késleltette egyetemi felvételemet, sokaknak lehetetlenné tette az egyetemi tanulmányokat. Akkoriban a várakozóknak listáján szerepeltem; hála néhány fontos személyiség, elsősorban pedig a cisztercita barátok támogatásának, a legjobb kilátásaim voltak a felvételre. Barátomnak volt egy fivére, aki akkor érettségizett – egyébként egy utálatos fráter. Érdeklődtem további tervei felől, azt felelte – amit egyébként barátom is megerősített –, hogy átköltözik egy másik városba, hogy az ottani egyetemre kérje felvételt. Sokat voltunk együtt, a vakáció alatt, fürdőben, tánc közben, hanglemez-hallgatásnál, közös kirándulásokat szerveztünk, közösen próbáltuk a leányzókat elcsábítani, megrészegülve saját fiatalságunktól, akár a bortól, egyszóval, jószerivel elválaszthatatlanok voltunk. Az egyetemi felvételtől nem esett több szó, hiszen mindenki elismerte, hogy a várakozólistán azok között, akiknek még lehetett esélye, én vagyok az első, a fivér pedig nem szólt arról, hogy netán ugyanazon az egyetemen akarna tanulni. Elérkezett a felvétel napja, közzétették a felvettek listáját s legnagyobb megdöbbenésemre barátom fivérének nevét találtam azon a helyen, ahol az enyémmel kellett volna állni. Kiderült, hogy anyjának egyik fiatalkori barátnője, egy apácázárda főnökasszonya, valami úton-módon keresztülvitte ezt a változtatást – az ő apácája erősebbnek bizonyult az én szerzeteseimnél. Képzelheted, mekkora sokk volt ez számomra akkor – ma már, innen nézve persze nevetséges. Hónapokig kerültem barátomat és csak lassanként tértem magamhoz. Nemcsak az idővesztés – akkor még nem tudtam, hogy ilyesmi nem is létezik – és csalódás rendített meg ennyire,

hanem elsősorban barátom magatartása. A következő félévnél már én is sorra kerültem, szerzeteseim most már erélyesebben léptek fel, lassanként barátommal is kibékültem – megtett ő is mindent ennek érdekében, én meg nagyon is hiányoltam őt a tanulásnál és nem egy kalandnál. Tudod” mosolygott Aliego felém, „már akkor is kellett nekem valaki, aki figyelmesen hallgat és néz. Igaz, barátom fivérével sohasem békültem ki, járt a maga útján s az egész ügy feledésbe merült. Ezt mind el kellett neked mondanom, történetemben lényeges szerepet játszik. No, itt az ideje, hogy együnk valamit!”

Leváltunk egy-egy szelet kenyeret s miután megettük, Aliego tovább mesélt:

„A koncentrációs táborban, ahová feltehetőleg üdülés céljából küldtek, megint együtt voltam barátommal. Családjainkat alaposan meggritkították, anyanyelvünkön tudtuk egymást vigasztalni – azaz én vigasztaltam őt –, egyikünk védelmezhetette a másikat – azaz én védelmeztem őt –, hideg éjszakákon összefekelhettünk és kölcsönösen melegíthettük egymást. Amíg mindkettőnknek rossz sora volt, ez a kapcsolat ragyogóan bevált addig a napig, amikor a szerencse – Heller doktor személyében, aki a te életedet is megmentette – álláshoz juttatott s én így a lágerarisztokrácia közelébe kerültem. Akárcsak téged, engem is kineveztek írnokká a gyengélkedőn, több ételt kaptam, jobb ruhát és puhább fekhelyet egy másik blokkban. Íróasztalnál ültem, előttem papír és ceruza. Naponta megfürödhettem és – ami nekem az évésen kívül a legfontosabb volt – ezernyi emberrel tudtam érintkezésbe lépni, mialatt felvettem a személyi adatokat. Mihelyt elfoglaltam ezt a helyet, mindent elkövettem, hogy barátomnak is ilyen vagy hasonló állást szerezzek. Ezenközben már juttathattam neki némi ételt és ruházatot, és sikerült őt egy jobb blokkba áthelyeztetnem. Megint csak Heller doktor segítségével sikerült a gyengélkedőn egy segédír-noki állást teremteni. Tudod jól, semmi szükség sem volt arra, hogy az írnok mellé, értelmetlen munkájához, az elgázosításra szántak pedáns regisztrálásához, még külön segéderőt alkalmazzanak. Mégis sikerült, és így megint együtt voltunk; majdnem eleget kaptunk enni, volt tiszta ruhánk, megfürödhattunk és közös fekhelyünk is volt egy pokróc alatt. És most közeledem a bennem lakó ördöghöz: egy szép napon sajtáságosan ingerült állapotban szóba hoztam az egykori egyetemi felvétel ügyét. Eleinte még elég nyugodt voltam, de azért elmagyaráztam barátomnak az egész ügy csúf mivoltát, amit ő készséggel be is látott, továbbá szelíd szemrehányásokat tettem saját maga és testvére akkori magatartásáért. Ezzel vége is lett aznapi beszélgetésünknek. A fivért egyébként ugyanazzal a transzporttal deportálták ugyanebbe a lágerbe, de néhány nap múlva, mondhatnám hála istennek, elvesztettük szemünk elől. Addig a bizonyos napig, amikor szóba került ez a rég elévült esemény, az ördögöt nem annyira önmagamban, mint sokkal inkább a többi lágerlakóban tudtam felismerni. Attól fogva azonban a felvételi története állandóan együttlétünk egyetlen beszédtemája lett. Barátommal szemben mindennap egyre hidegebb és gyűlölködőbb lettem; mihelyt munka közben akadt egy kis idő beszélgetésre, szemrehányásokkal kezdtem őt bombázni, a legapróbb részletekig felelevenítettem az akkor történeteket (miközben folyton újabb részletek jutottak eszembe), s ezáltal egyre fokoztam a magam dühét és az ő bizonytalanságát. Már ezerszer is belátta saját vétkét, de én újra meg újra visszatértem rá; hiába magyarázta nekem, mennyire sajnálja, hogy minden megtörténhetett. Én azt fe-

leltem, hogy ez teljességgel megbocsáthatatlan, mint ahogy az SS-eknek sem bocsátanék meg utólag semmit sem, ha még oly nagyon szánnák-bánnák minden bűnüket. Naponta megismételtem vádaskodásaimat, egyre agresszívebben és kérlelhetetlenebbül. Ezeknél a vitáknál nem volt számomra cél, csak folyton-folyvást ismételtem ugyanazt, miközben barátom egyre inkább zavarba jött és azt sem tudta már, hogyan reagáljon rá.

Valószínűleg még emlékszel arra, hogyan kezdődött a harc kedves lakótársaink részéről a segédírnoki pozíció ellen, hiszen egyike voltál a kevéseknek, akik velünk tartottak. Sokasodtak az intrikák, biztosan nem ismered az összes részletet. Barátomat legkomolyabban fenyegette az elbocsátás veszélye – persze sohasem lehetett tudni, hogy a többiek nem juttatják-e biztonság okából egyenest a gázkamrába. Oroszlánként harcoltam érte, de minél többet tudtam érte tenni és minél meghatóbban hálálkodott ő, annál kínzóbban és részvételemből ismételgettem vádjaimat. A felvételi történetét újra meg újra elmeséltem minden részletével együtt, újra levontam a következtetéseket, melyek mindenkor barátomnak és fivérének szemrehányásokkal fűszerezett szidalmazásával végződtek. Sírós hangon biztosított arról, milyen rémes számára a tudat, hogy valaki ellen, akinek most életét köszönheti, ilyesmit elkövethetett. Szilárdan állította, hogy jobban kedvel engem, mint tulajdon testvérét és gondolataiban édesanyja oldalán foglalok helyet. Mindez csak tovább fokozta dühömet és egyre jobban bosszantott. Gyakran láttam a lágerben lengyel zsidókat, akik hidegvérűen és telve gyűlölettel hajszolták hitsorsosaikat a halálba – igaz, ők voltak a kisszámú túlélők milliók közül – ilyen szavak kíséretében: 'Ha a mi családjainknak pusztulniuk kellett, akkor nektek se legyen jobb dolgotok!' Gyűlölködésem hasonlított ehhez a magatartáshoz, gyűlöltem barátomat, akit egyidejűleg bensőségesen szerettem, védelmeztem őt a legnagyobb áldozatkészséggel, hogy annál jobban megkínózhassam. Saját érdekeimmel mitsem törődve, mindenhol exponáltam magam érte, egyszer pláne teljes sikerrel egy SS-tiszttel szemben, valami íráshiba miatt. Ennek az SS-idiótának figyelemre méltó biztonsággal mondtam ellent, mire az néhány másodpercre elvesztette a talajt lába alól; egy pillanatig valami megmagyarázhatatlan tiszteletet tanúsított velem szemben (később bizonyára megbánta), ezért bárki másnak százötven ütés (a szokásos adag) s utána az elgázosítás járt volna ki. Heller doktornál és a lágervezetőségben levő ismerősöknél is bevettem befolyásomat, hogy megszilárdítsam ingadozó pozícióját, vagy legalább késleltessem elbocsátását, amennyire csak lehet. Vigyáztam barátom egészségére, megszereztem neki a megszerezhetetlen gyógyszereket a szokásos hasmenés ellen, a legnagyobb figyelemmel kijavítottam íráshibáit, melyeket zavarodottságában és veszélyes helyzetének teljes tudatában egyre gyakrabban vétett. Hanem az egyetemi felvételtől szóló régi nóta távolról sem maradt abba. Minden alkalmat kihasználtam, hogy újrakezdjem, s fáradhatatlanul mindannyiszor arra a következtetésre jutottam, hogy barátsága mit sem ér, mert egy nem is létfontosságú kérdésben tökéletes csődöt mondott. Kegyetlenül és kérlelhetetlenül – legbensőbb meggyőződése ellenére is – folyton ismételgettem, semmi biztosítékot sem látok arra, hogy ugyanaz ne ismétlődhetnék meg másodszor is. Hozzátettem még, távolról sem vagyok biztos afelől, hogy fordított helyzetben ő ugyanígy segítené nekem.

Mint tudod, az intrikák egyre veszedelmesebbek lettek, s amikor sor ke-

rült a lágerszemélyzet leépítésére, barátom az elsők között volt, akiket elbocsátottak. Olyan blokkba helyezték át, ahonnan más táborokba indítottak szállítmányokat – persze előzetes szelektálás után, ahonnan – hisz jól tudod – az út éppúgy a krematóriumba is vezethetett. Teljesen elvesztettem szemem elől. Utoljára, megint csak Heller doktor segítségével, még felkereshettem a hermetikusan elzárt blokkban, ahová egy pulóvert, harisnyát, kesztyűt és egy darab kenyeret vittem neki. A ruhadarabokat valószínűleg elvették tőle a fürdőben, igaz, én már nem láttam őt többé. – Hát ez volna az én történetem.”

Mindketten hallgattunk. Megint levágtunk magunknak egy-egy szelet kenyeret. Aliego meglehetősen izgatottnak látszott, majd így szólt:

„Bizonyára szeretnéd tudni, hogy vajon megbántam-e magatartásomat?”

Nem válaszoltam.

„Nos, azzal légy tisztában, hogy én semmit sem bántam meg – ha ilyet felteleznél, akkor rosszul ismersz engem. Az egyedüli dolog, amiben kétségeim vannak, az az, hogy vajon azokkal a tapasztalatokkal, melyeket önmagunkkal és másokkal szereztünk, találunk-e majd még egyszer helyet e világban. Már tudniillik, ha bekövetkeznék a legvalószínűbb eset és mi túlélünk az egészet. No nem, barátocskám, nekünk már nincs keresnivalónk ebben a világban. Köztünk és a többiek között áthatolhatatlan fal emelkedik s elválaszt minket mindazoktól, akik nem voltak itt. Ne értsél félre: ez csak mireánk, a rabokra vonatkozik; az SS meg fogja találni helyét a világban. De minket testvéreink és szeretteink nem ismernének föl, mi pedig nem bírnánk elviselni az ő közönyösségüket és hamiskártyásokként kezelnék őket. Ők viszont nem is hinnének nekünk. Mi azoknak odakinn csak terhükre lennénk, mert túlon túl meztelenül láttuk az emberi természetet, a miénket is, de persze az övékét is. A háború után nem tudnánk többé, mik vagyunk: áldozatok vagy gyilkosok, magyarok vagy zsidók, hősök vagy bűnözők, élők vagy holtak. Bizony mondom neked, számunkra jobb volna, ha nem élnénk tovább, hanem valóságos áldozatok lennénk. Én a magam részéről csak addig szeretnék élni, amíg ez a láger el nem tűnik. Azután le akarok szállni azokhoz, akikhez már régóta tartozom, akik nem fognak félreérteni s akiket hűtlenül elhagytam: a holtakhoz.”

Aliego elhallgatott; első ízben történt meg, hogy nem láttam az ironikus mosolyt szája sarkában. Ledőlt a szalmára, a véleményemre sem volt kíváncsi és hamarosan elaludt.

Jóval később tudtam meg, hogy barátja és annak fivére két különböző munkatáborban a lágerlakók szokásos véstes leromlásában elhalálozott.

AZ ALSÓNADRÁG

„A fehérműt, akárcsak lelkiismeretedet és gyermekedet, kínos gonddal ápold és gyengédséggel óvjad!”

Ringelnatz

Többnapos utazás után, melynek során hosszú idő után először láttunk újra városokat és falvakat, utakat és teheneket, a nagy sziléziai megsemmisítő táborból elérkeztünk valahol Németországban egy pályaudvarra. Elég nagy utat tettünk meg: a Berlin melletti Oranienburgba értünk. Erről az egyébként nem feltűnő pályaudvarról a mai napig viselek a jobb combomon egy kis élet-hossziglani emléket. Érkezésünkkor egy buldogképű SS jött a vagonba s korbácsával maga körül csapkodva kizavart bennünket a nyitott ajtón át. A vagonból fahídon át kellett lefelé futnunk, odalenn SS-ek álltak, pórázon tartott ugató kutyákkal. A kutyák rávetették magukat a mellettük elfutókra, s nekünk a bestiákká idomított szép állatok között olyan gyorsan kellett átrohannunk, ahogyan csak bírtunk. Eközben az egyik farkaskutya belémkapott – valamikor a farkaskutyák voltak a kedvenc kutyáim! Szerencsémre az éles fogak nem szakítottak ki húst a combomból s így a seb minden kezelés nélkül néhány hét alatt begyógyult. Mások, akik súlyosabb sérüléseket szenvedtek, a legközelebbi napok során meghaltak.

E nem éppen szívélyes fogadtatás után, mely romba döntötte reményeinket egy Nyugaton ránk váró jobb sors tekintetében, a pályaudvarról egy közeli, óriási nagy lágerbe vezettek. Sok tízezernyi rab zsúfolódott össze a sachsenhauseni barakkokban, csak bámultuk a német KZ-rendszer monumentális voltát s teljesen megzavarodtunk a sok új arc láttán. Találkoztunk a lágerben eddig számunkra szinte teljesen ismeretlen nemzetiségűekkel: norvégekkel, hollandusokkal, belgákkal, de ezenkívül nagyszámú némettel is. Minden másként nézett ki és mégis minden ugyanannak tűnt: a ruhák más anyagból készültek, de ugyanazzal a csíkos rabmintával. Először láttuk a deportáltak különböző kategóriáinak tarka jelvényrendszerét. A leveseskondérok más formájúak voltak, minden látszólag nagyobb rendben ment végbe, ám emögött ugyanaz a halál lapult. Egész nap be voltunk zárva a blokkba, csak röpké fél órára engedtek ki a kis udvarra. Mindez arra utalt, hogy csak ideiglenesen tartózkodunk itten.

Két nap múlva elhagytuk a sachsenhauseni tábor s Oranienburg utcáin át meneteltünk tovább. Jobbról és balról házak sorakoztak, az utcán civil ruhás járókelőkkel találkoztunk, láttunk kirakatokat, autókat és gyermekes anyákat – számunkra megannyi ásatási lelet egy rég elsüllyedt világból. A menetelés nyílt combsérüléssel nem volt éppen nagy öröm, de a régi-új világ meglepő látványa szinte megmámorosított; nemigen hittem, hogy még valaha egy város utcáján fogok végigmenni; a túlélés mámore volt ez. A hosszú és mégis biztató menetelés egy repülőgépgyár hatalmas csarnokaiban ért véget, ahol három héttig vesztegzár alatt tartottak. Az étel ugyan kevés volt, éhségünk meg annál nagyobb, mégis feledhetetlen szépségű volt ez a három hét. Naponta néhány órát sétálhattunk a nagy udvaron, a fekhelyek tiszták voltak, sőt mindenkinek ju-

tott egy pokróc, nem volt szelektálás és elgázosítás, sem munka és egyéb tortúra, s a szemnek sem kellett folyton a szögesdrótra és a krematóriumokra medrednie. A tágas csarnok falai megnyugtató, jótékony hatást gyakoroltak ránk.

Azonban igazán feledhetetlenül széppé az éjszakai légitámadások varázslták ezt a három hetet. Hosszú hónapok után először jelent meg előttünk olyan erő, mely, úgy tűnt, nekünk dolgozott, mely bizonyítékát vagy illúzióját szolgáltatva annak, hogy még nem felejtettek egészen el, és hogy talán mégis maradt még némi esélyünk a túlélésre. Amikor néhány perccel a szirénák felüvöltése után az „ellenséges”, feltehetően angol repülők feltűntek az égen és kezdtek hullani a bombák, alkalmasint mindnyájan készek lettünk volna azonnal meghalni, ha éppen a közelünkben csapódtak volna be. Légiriadó alatt nem maradhattunk a csarnokokban, hanem egy közeli erdőbe vezettek minket. A bombatámadások bizonyos mértékig pótolták számunkra a hiányzó csodákat. Éhség és halál mellett ezek voltak az utolsó kapcsolódási pontok. A légitámadás után visszatereltek a csarnokokba, ahol szinte vidáman merültünk álomba.

Egyszer, a mindennapi séta során, megint összetalálkoztam régi auschwitzi barátommal, Aliegóval. A többi rabbal sétált fel és alá, szája sarkában a szokásos ironikus mosollyal, tekintete még tisztább és áthatóbb volt. Örömmel, de kissé kelletlenül üdvözöltem. Amióta ideutazásunk során végighallgattam hosszú elbeszélését, számomra – minden kellemetlen becsületességével s kegyetlen, megszállott valóságimádatával együtt – egyszerre lett vonzó és taszító, olyan tükör, melyben megcsodálhatjuk magunkat s amelyen kétségbe is eshetünk. Megkérdeztem, hogy van, a kérdést nevetségesnek találta és délutánra javasolt egy biliárdpartit.

„Maradtál aki voltál – polgári és szentimentális, hiába küldtek a szüleid továbbképzésre abba a drága intézetbe!” mondta szokott módján. „Hanem holnap . . .”, közben búcsúra nyújtotta kezét, „holnap talán elmesélek neked egy vidám történetet, hisz kedveled te a történeteket, mint mindazok, akikkel nem történik elég . . . Hát akkor: agyó!”. S ezzel eltűnt a tömegben.

Másnap újra találkoztunk, szeme szinte lázban égett. Azonnal szóba hoztam a beígért történetet.

„Gyere, majd keresünk egy alkalmas helyet”, felelte, „nekem jót fog tenni a mesélés, te pedig majd eltöprenghetsz rajta. Sokkal könnyebb a dolgokon eltöprengeni, mint végigélni azokat.” Közben rábukkantunk a csarnok falában egy kis fürkére, itt leültünk s szép, dallamos hangján, tipikus, tiszta délvidéki magyarsággal, elkezdett beszélni:

„Néhány napja összefutottam itt az üzemben nagy jótevőnkkel, a Heller doktorral, azzal az emberrel, aki annyi százunknak mentette meg az életét, aki megkockáztatta az egér harcát a macska ellen, aki . . . no nézd csak, már én is szentimentális leszek! Te talán úgy mondanád, hogy neve belekerül a koncentrációs táborok aranykrónikájába. Emlékszel még, hogyan mentette meg ketőnk életét?! Külsőleg alig változott, változatlanul nyugodt és egykedvű, csak lefogyott egy kicsit. Nevetve mesélte nekem, hogy milyen komikus szituációba került: alig pár kilométerre van innen a felesége meg az ő berlini lakása. Panaszkodott, hogy a minap a fürdőben ellopták az alsónadrágját, s mostan fázik a vékony pamutnadrágban. Mivel a hetenkénti fürdő még előttem volt, megkérdezett, hogy a fürdés alkalmából elemelném-e valamelyik deportált

alsónadrágját. Természetesen megígértem, hogy minden tőlem telhetőt megteszek; ez volt a legkevesebb, amit megtehettem érte, hiszen neki köszönhettem, hogy még egyáltalán élek. Te is megígérted volna neki?” kérdezte Aliego hirtelenül. „De nem kell válaszolnod, rossz volt a kérdés”, folytatta, „mintha bárki is képes volna önmagát más helyébe képzelni, vagy ilyesmit egyáltalán akarna! Megígértem neki, hogy megteszem, ezzel visszatértem a fekhelyemhez, de igencsak nyugtalan volt az éjszakám. Mert ugye arról volt szó, hogy el kell lopnom egy rabtársam alsónadrágját, s ez bizony nem volt könnyű, sem kellemes és éppenséggel elegáns sem volt. Az szóba sem jöhetett számomra, hogy a próbálkozástól visszalépjek; ha azonban nem sikerülne, úgy egész életemen át – ami itt persze nem sokat jelent”, mosolyodott el Aliego – „szemrehányást tehetnék magamnak, amiért az egyetlen alkalommal, amikor Heller doktornak hálámat nemcsak szavakban fejezhettem volna ki, szégyenletesen csődöt mondtam. Ha lopás közben rajtacsípnek – akár az alsónadrág gazdája, akár a fürdőszemélyzet vagy pláne az SS-ek – ott a helyszínen minden bizonynyal agyonvernek. Hiába no, lopásban sem volt gyakorlatom. Akárcsak te, én is olyan társadalmi rétegből származom, amelynek nem volt szüksége lopásra s így azt bűnné nyilvánította. És végső soron egy alsónadrág mégsem csak pénztárca vagy holmi brosstű, melynek ellopásával többnyire még hivatásos tolvajok is megelégszenek. Azon az éjszakán nehéz álmom volt. De érdekel téged egyáltalán a történet?!” szakította félbe önmagát.

Miután biztosítottam arról, hogy feszülten hallgatom, így folytatta:

„A következőket álmodtam: megint érettségiztem s a tételek között csak egyetlen olyan kérdés volt, amelyre nem készültem fel. A többieket mind kikérdezték én előttem, összes kérdésükre ragyogóan tudtam volna felelni, csak azt az egy, ominózus tételt nem kapta senki sem. Záporoztak a kérdések, már szinte az egész osztály sorra került, de a veszedelmes kérdés mindig kimaradt. Egyre izgatottabb lettem, mert most már látnom kellett, hogy az a bizonyos kérdés óhatatlanul rám, az utolsó delikvensre marad. Mielőtt sorra kerültem volna, felébredtem. Letöröltem arcomról a verejtéket s visszazökentem a valóságba: ott voltam Berlin közelében, délután pedig el kell lopnom egy sors-társam alsónadrágját. A rövid sorakozó aznap tovább tartott, mint egyébként – vagy csak én képzeltem úgy? –, még az étel sem igen akart ízleni. Délután a fürdőbe vezettek; áthaladtunk több, eddig számunkra ismeretlen csarnokon és egy épülethez értünk, melyben a fürdő volt. Csoportonként engedtek be, az előtérben le kellett vetköznünk s innen léptünk be a zuhanyozóhelyiségbe. Üdítően paskolta meztelen testünket a forró víz – talán ez volt az egyetlen erotikus pótszer, amit a lágerben nyújtottak nekünk. De rám még várt, a' tett, s ebben a pillanatban erotikára igazán nem gondoltam. Néhány perc után visszaküldtek az előtérbe, ahol azonnal rávettem magam ruháimra és lélekszakadva belegyűrtem a legközelebb fekvő alsónadrágot saját csikos nadrágomba. Mindez egy szempillantás leforgása alatt történt s úgy tűnik, senki sem vette észre, legnagyobb csodálkozásomra még a károsult sem, mert senki sem panaszkodott, hogy egyik ruhadarabja eltűnt volna. Pár perc múlva ismét kivezényeltek a hidegbe, én pedig tegnap, nem minden büszkeség nélkül, átnyújtottam Heller doktornak az alsónadrágot. Ugyanis az egész tegnap történt, miután tőled elbúcsúztam. Fura egy történet, mi?!” vetette oda nekem. „No gye-re, öregfiú, térjünk immár vissza a megszentelt csarnokokba . . . És ha valaha is szükséged lenne lopott gatyára, fordulj csak hozzám teljes bizalommal.” Felálltunk és beléptünk a nagy csarnokba.

J'ATTENDRAI

*„J'attendrai; car l'oiseau qui s'enfuit
vient chercher l'oubli dans son nid . . .”*

Poterat

Hosszú utam, melynél csak a „honnan”, de nem a „hová” volt ismeretes, különböző lágereken keresztül egy ún. munkatáborba vezetett, yalahol Türingiában. Százával léteztek ezek a kis táborok, melyek a nagy gyűjtőtáboroktól elsősorban abban különböztek, hogy a rabok főleg az elégtelen táplálkozás és ruházkodás mellett végzett nehéz munkától puszultak el. A gázkamra teljesítményét pótolta a kőbányában végzett munka; én is felkerestem ebben a lágerben a kőbányát, amely – bár csodálatos fenyevesek vették körül – mint kirándulóhely aligha csábított volna. Mindennap reggel négykor volt az ébresztő s utána – az időjárástól függetlenül – jó két óra hosszát álltunk sorakozó címén. Hét óra körül, miután kiosztották a levest és a kenyeret, botokkal felzavartak bennünket a teherkocsikra és elszállítottak a kőbányához. Tél volt és még teljes sötétség, amikor elindultunk. Bár a kőbányában tulajdonképpen sohasem ütöttek meg, s az SS-ek nem is hajítottak le a sziklákról vagy kergettek körbe-körbe, kezemben nehéz kővel, mint sok más rabot, mégis a hidegben végzett nehéz munka rövidesen annak felismeréséhez vezetett, hogy ilyen módon már csak néhány hetem vagy hónapom van hátra ezen a világon.

Így azután egy szép nap elhatároztam, hogy minden veszély ellenére másnap reggel a sorakozó után elrejtőzködöm és nem vonulok ki munkára. Annál rosszabb, mint hogy búcsút mondjak az életnek, úgysem igen történhetett volna velem. És csakugyan sikerült azon a sötét téli reggelen észrevétlenül a táborban maradnom. Igyekeztem főként arra irányult, hogy ne is találjanak meg. Valamit ki kellett találnom, hogy javítsak reménytelen helyzetemen. Mindenre el voltam tökévelve, hiszen nem volt mit veszítenem. Néhány óráig körülbolyongtam a táborban, anélkül, hogy a legcsekélyebb reménysugár mutatkozott volna. Dél tájban a láger utcáján szembejött velem egy SS-tiszt; igencsak megijedtem, mert ha megkérdezett volna, hogy én itt mit csinállok, nemigen tudtam volna mit felelni. Lopva pillantottam rá – sovány, jelentéktelen, de nem rosszindulatú arca határozottan emlékeztetett valakire. Hirtelen felismertem benne a sziléziai lágerbeli orvost, aki Prágában Epstein professzornál, az auschwitz gyengélkedő igencsak kellemetlen vezetőjénél, gyermekgyógyászatot hallgatott. Bár a lágerlakóknak tilos volt az SS-eket megszólítani, lesz ami lesz alapon odamentem hozzá, közöltem vele, hogy emlékezem rá még a másik lágerből, és megkérdeztem, nem tudna-e számomra valami foglalkozást. Nagyot nézett, mert nem éppen gyakran történt meg, hogy egy rab minden további nélkül megköckáztatta volna egy SS-tiszt megszólítását. Ha lett volna gondolkodási időm, valószínűleg inamba szállt volna a bátorság. Végigmért tétőtől talpig, de furcsa módon nem is barátságtalanul. Azután néhány kurtán odavetett mondatban meghagyta nekem, hogy másnap megint legyek itt ugyanebben az időben. Így hát újra felcsillant a remény, de ehhez még egy csaknem elháríthatatlan akadály is járult: másodsor is meg kellett köckáztat-

nom a kísérletet, hogy a táborban maradjak. Egészségi állapotom „szerencsére” már olyan nyomorúságos volt, hogy ezt a veszélyt mindenképpen vállalnom kellett, mert a kőbányában pár héten belül úgyis elpusztultam volna. Így hát másnap reggel megint elbújtam, és most sem lett belőle baj. Nagy izgalom közepette vártam, hogyan fog végződni vállalkozásom. Meg kell mondanom, hogy a lágerélet hosszú hónapjai alatt teljességgel közönyössé váltam és még saját sorsommal szemben is – akárcsak a legtöbb rab – hideg részvétlenséget tanúsítottam. De most mégis nehezemre esett, hogy fékezem türelmetlenségemet. Még csak reggel öt óra volt, a déli órákig még sok idő volt hátra. Éhesen és fagyoskodva kószáltam a táborban, láttam a leromlottak, betegek és haldoklók barakkjait, itt-ott utamba akadt a kivételezettek néhány díszpéldánya, akik meleg szobákban tanyáztak és majdnem eleget kaptak enni, és újra láttam a legkülönbözőbb európai arcok sokszínű karneválját. Közeledett a dél, és én egyre nyugtalanabb lettem. Mint oly gyakran, megint egyszer megadatot egy utolsó lehetőség, de egyre valószínűtlenebbnek tűnt, hogy a szerencse újból mellém állhatna. Úgy éreztem magamat, mint a rulettjátékos, aki, miután már tízszer bejött a piros, tizenegyedser is pirosra tesz. Csakhogy most a feketének sokkal jobb esélyei voltak. Közeledett az óra, odamentem a megadott helyre, ahol legnagyobb rémületemre már húsz-harminc rab gyülekezett össze; nyilván híre ment a dolognak, gondoltam magamban. Hamarosan megjött az SS-tiszt, aki kurta, katonás mondatokban közölte a jelenlevőkkel, hogy egy orvos és egy írnok szükségeltetik a gyengélkedőbarakkba. Hűvös tekintettel, de az SS-ek szokásos gyűlölködése nélkül körülnézett, majd az egyik rabot kijelölte orvosnak. Ezután újra körülnézett – a vér megfagyott ereimben, amikor keresztülnézett rajtam; pillanatnyi habozás után hirtelen megkérdezte: „Hol az az ember, akit tegnap iderendeltem?” (Embert mondott, nem rohadékot vagy disznót!) Gyorsan jelentkeztem, a térdeim remegtek. „No, maga lesz az írnok!” mondta sietve, miközben rám se nézett. Magázott engem, valahogy kissé zavarban volt, mintha szégyellné emlékezőtehetségét vagy mostani tettét. A többi rab ottmaradt, megfosztva immár utolsó reménységüktől, mi pedig, a két kiválasztott, átkerültünk egy blokkba, mely kissé magasabban, egy dombon állt. Valamikor lóistálló lehetett, a padló kétoldalt szalmával volt borítva. Itt feküdtek százával a beteg és teljesen kimerült lágerlakók, ez volt a gyengélkedő, ahol a raboknak meg kellett halniuk. Négy csoportba osztották őket: az egyik oldalon feküdtek a még éppenhogy egészségesek és az esetleg még megmenthetők, a másik oldalon pedig a halál biztos várományosai és a haldoklók.

A blokkvezetőség helyiségébe kerültem, ahol megismerkedtem kollégáimmal. Már az első találkozás rémisztő volt, később még volt alkalmam, őket alaposabban megismerni. A blokkvezető egy hazudozó, idétlen német közbűntényes volt, akinek két lengyel és három lengyel zsidó segédkezett, az egyik lengyel veszedelmes, gonosz ember volt, a másik egy „nett”, de álnok, hiú és beképzelt ficsúr. A lengyel zsidók közül kettő életveszélyesen durva és alattomos volt, míg a harmadik, a tulajdonképpeni főírnok, az egyetlen, aki emberileg egyáltalán számba jöhetett; ez az önző, gögös, de alapjában véve korrekt és jóindulatú fickó volt a következő időkben egyedüli támaszom. A legközelebbi hónapokat egy kis türingiai domb oldalán ebben a blokkban töltöttem el, megszabadulva a kőfejtés halált hozó munkájától. Ezekben a hónapokban haldoklók és önkéntelen gyilkosok közt éltem, és nehezen bírtam elviselni a tuda-

tot, hogy valamiképpen mindkét csoporthoz tartozom. Naponta érkeztek a kőbányából a halálraváltak, köztük számos ismerős, egykor magas lágerfunkcionáriusok, akkor még kövér pocakkal és elegáns ruhákban, most szakadozott rongyokban, homlokukon a halál bélyegével. Az ember nem sajnálta őket, a részvét immár ismeretlen volt, és nem is lehetett volna sokáig elviselni. Az ember csak szemlélte az egészet, mint valami morbid látomást; a szemlélődés lassanként kiölt minden indulatot, maga a jelenség maradt csak meg, lenyűgözően és feledhetetlenül. Az áldozatok megkövült túlélők választéka volt, akik saját sorsukkal minden illúzió és érzelgősség nélkül, keményen és hidegen néztek farkasszemet. A láger vezetősége részben más, már felozlatott lágerekből idevezényelt SS-ekből állt. Egyikük egy fiatal, félig gyengeelméjű SS-tiszt volt, aki cérnahangon dadogva beszélt; ő is Auschwitzból jött, ahol különleges brutalitásával tűnt fel: többek között azzal szórakozott, hogy kisgyermekeket dobott föl a levegőbe és röptükben lövöldözött rájuk. Ennek megfelelően viselkedett itt is; megnyugtatóan az egyetlen lehetőség az volt, hogy nagy halom aktát tettünk elébe aláírás végett. Nevének odavésése olyan mennyei örömet szerzett neki, hogy közben minden egyebet elfelejtett. A sok SS közül csak még egy maradt meg emlékezetemben; egyetlenegyszer találkoztam vele, amikor barakkunkat megszemlélte; a végén, amikor egy percre magunkra maradtunk, elkezdte előttem a nemzeti szocializmust szidni – a csodálkozástól szinte megnémultam. Mikor aztán közeledő hangokat hallott, hirtelen hátat fordított és kiment.

A láger légköre, még a nagy megsemmisítő táborokéhoz képest is, oly mértékben nyomasztó volt – talán, mert minden a meghalás lassított filmfelvételeként hatott –, hogy kiváltságos helyzetem dacára is mindenáron el akartam innen kerülni. A haldoklók barakkjai bizonyos fokig túlszárnyalták még a gázkamrákat is – a láger elviselhetetlen komorságát a halál szakadatlan dobpergése kísérte. Egyszer már eljutottam egészen odáig, hogy becsempészttem magamat egy másik lágerbe irányított transzportba. Induláskor látott meg a tábori munkaszolgálat vezetője, egy Nátán nevű lipcei zsidó, tudtommal az egyetlen rab, aki ellentmondani merészelt az SS parancsának: kapott érte száz korbácsütést és – lássatok csodát! – megmaradhatott állásában. Nátán kiemelt a transzportból, leszidott a sárga földig és visszaküldött eddigi munkahelyemre a gyengélkedő barakkjába. Jóval később tudtam csak meg, hogy ama bizonyos transzport résztvevői szinte kivétel nélkül elpusztultak a bányamunkában.

Továbbra is a halálblokkban éltem, tovább figyeltem mindazt, ami történik, láttam az élethalálharcot az oroszok és lengyelek között – akik között ügyesen lavíroztak a németek és zsidók –, naponta fogadtam a kőbánya áldozatait és védekeztem a blokkvezetőségben levő sorstársak intrikái ellen, akik semmilyen eszköztől sem riadtak vissza, hogy újra a kőbányába juttassanak. A legnagyobb hatást a haldoklók részlege tette rám. Mindennap, néha órák hosszat figyeltem ezeket a csontig lesoványodott, majdnem felismerhetetlen arcokat; sokan némán távoztak el a világból. Egy jól ismert magyar újságírónál kitört az örület: halála pillanatáig szünet nélkül egyre csak az „Epaminondas” nevet ismételte. Figyeltem őket nagy odaadással, hátha sikerül még valamilyen utolsó titkot megtudnom. De vagy nem voltak titkaik, vagy megtartották azokat maguknak s elvitték magukkal a másvilágba.

Egy napsütötte tél végi napon, úgy déltájt, megint egyszer a haldoklók

közt jártam fel és alá. A nap közeledett delelőjéhez, a napsugarak ragyogva világítottak a barakk üvegterején keresztül. A szalmán mozdulatlanul és hangtalanul feküdtek az emberroncok. Csak a szalma zizégése meg néhány haldokló hörgő lélegzése hallatszott. Békés csend uralkodott, akár a temetőben, már csak az erdőszéli temetés hiányzott, a harangszó, a tömjénfüst és a virágillat. Eközben csak egy haldokló moccant meg; görcsös erőlködéssel felemelkedett fekhelyéről és karjaira támaszkodva énekelni kezdett. Rekedt hangon – mely inkább hasonlított hörgéshez vagy köhögéshez – dűnyögte maga elé egy jól ismert francia sanzon dallamát. A felismerhetetlenségig eltorzult arcú, csontigbőrig lesoványodott francia rab hatyúdalát énekelte; ámulva és lenyűgözve hallgattam a kínnal-keservvel kinyögött szavakat:

„J’attendrai, le jour et la nuit, j’attendrai toujours ton retour . . .” itt a görcsös köhögéstől abba hagyta és visszazökkent a szalmára; vonagló teste remegett, ám néhány perc múlva a legnagyobb erőlködéssel, amire egy félholt szervezet még képes, újra felemelkedett és artikulátlanul folytatta:

„J’attendrai, car l’oiseau qui s’enfuit vient chercher l’oubli dans son nid . . .” A légzési nehézségek újból felléptek, de egyre halkuló hangon még ki tudta préselni magából a folytatást:

„Le temps passe et court . . . en battant . . . tristement, dans mon coeur plus lourd . . . et . . . pourtant . . . j’attendrai ton . . . retour.” Az utolsó szónál magába roskadt és mindörökre elhallgatott.

A többi rab részvétlenül feküdt a szalmán; örültek, hogy fekhettek, amíg a többiek a kőbányában fagyoskodva dolgoztak. Ragyogott a déli napfény, egy francia rabbal kevesebb s egy névtelen hullával megint több lett.

ASZTROLÓGUS VOLTAM TÜRINGIÁBAN

*„Főhajtással fogadd ajándékát az égnek
Varázsige fékezte szárnyalását észnek.
De annál nagyobb-tágabb térben kell mozognia,
Mi nem más, mint merész, pompás, szabad fantázia.”*

Goethe (Faust)

Ha az ember természettudományos és liberális környezetben nevelkedett, általában alig van alkalmára arra, hogy az okkultizmussal határos jelenségekkel foglalkozzék. Hallani persze lehet ilyesmiről, mint ahogy ezekben a körökben a legtöbb dologról csak hallani lehet; netán tudjuk, hogy léteznek ilyen dolgok, de csak ritkán jutunk velük tudatosan érintkezésbe. A türingiai munkatáborban került sor első, különös találkozásomra ezzel a számomra eleddig idegen világgal.

A lágert gyönyörű erdők vették körül, s tulajdonképpen nem is lehetett volna csodálkozni, ha egyszerre csak tündérek és erdei istenségek lépnének elő a fák közül. Mint a sok száz többi lágernak az akkori Németországban, ennek is az volt az értelme, hogy a legkülönbözőbb nemzetiségű tíz-tizenöt ezer rabot, köztük számos németet is, szisztematikusan kiirtsák. Az eszközök a szokásosak voltak: éhezés, elégtelen ruházkodás (véletlenül még tél is volt), egészségügyi és orvosi gondoskodás hiánya, valamint napi nyolc-tíz óra munka a kőbányában. A más lágerekben folyó mézszárláshoz képest a közvetlenül agyonverték száma itt elenyésző volt.

A rabok a legkülönbözőbb népekből kikerültek tarka keverékét alkották; úgyszintén igen változatosak voltak a kategóriák, melyekhez tartoztak: csavargók, homoszexuálisok, politikai foglyok, ún. hivatásos bűnözők stb. Feledhetetlen maradt számomra egy majd két méter magas hamburgi férfi, akit vadászás miatt küldtek koncentrációs táborba. A közbüntényesek többnyire meglehetősen ártalmatlan gyilkosok és tolvajok voltak, nemritkán kellemes jellemvonásokkal és esetenként igen magas fokú erkölcsi érzékkel. Az itteni lágervezető, egy Willy nevű német, akit gyilkosságért hoztak ide, eredményesen tudott közbelépni erőszakoskodások és tolvajlások ellen. Energikus, őszinte, bátor és jószívű ember volt, aki mindenkor megpróbált a gyengéken segíteni és az igazságtalanságokat meggátolni.

Másik itteni ismerősöm egy idősebb német orvos volt, aki ittlétét magzat-elhajtásnak köszönhette. Örültem a vele folytatott beszélgetéseknek; nem volt éppen szimpatikus, de művelt öregúr, aki bizonyos tekintetben nem mindig volt tisztában helyzetével. Így előfordulhatott, hogy amikor összeveszett egy oroszossal vagy franciával, imigyen dörögött nagy bosszúsan: „Micsoda szemtelenség! Nem vettettük mi még el a háborút, miért kellene nekem ilyet eltűrnom!” A valóságban természetesen nem sok különbség volt német és egyéb rabok között. Ez az orvos már elég régóta élt koncentrációs táborban ahhoz, hogy a lágerviszonyokkal szemben kellő közönyösségre tegyen szert. Tulajdonképpen már semmitől sem lepődött meg, s ez rám mindenkor, bárhol tapasztaltam is, nagy benyomást tett.

Sokáig rejtély maradt előttem, hogy voltaképpen mit is csinál a lágertben.

A kőbányában nem dolgozott – az ő korában ott néhány héten belül elpusztult volna, de úgy tűnt, hogy a táboron belül sem töltött be semmilyen funkciót. Fekete kabátjában és zöld sapkával a fején járkált ide-oda a táborban, a többi rabon jószereivel keresztülnézett, mintha egyáltalán nem tartoznék ide. Rendszeresen összeveszett az oroszokkal és egyéb „idegennel”, majd odajött hozzám és elpanaszolta a külföldi rabok szemtelenségét. A vége mindig ez volt: „Még nem veszítettük el a háborút!”

Gyakori találkozásainkkor elkezdett korábbi életéről mesélni. Mint ahogy a kéményseprő számára a világ elsősorban kéményekből áll, úgy az ő világa tele volt terhes nőkkel, akik meg akartak szabadulni még meg nem született gyermekeiktől. Megannyi gazdag család vendége volt, sok nagyúr alázta meg magát előtte.

Egy szép napon titokzatosan félrevont és bizalmasan közölte velem, hogy már jó ideje intenzíven foglalkozik asztrológiával; mielőtt a lágerbe került volna, sok könyvet olvasott ebben a témakörben, és neves asztrológusokkal is konzultált, a lágerben pedig – persze nem hivatalosan – szintén mint asztrológus működik; ténykedése a lágerparancsnok, egy szeplős SS-tiszt részére végzett asztrológiai tanácsadásból áll, amiért ez jobb élelmezést és meleg ruházatot juttatott neki. Így élt már jó ideje, csak most az a baj érte, hogy szemei egyre gyengülnek s a horoszkópok megírása már roppant fárasztó számára. Felajánlotta tehát nekem, hogy írnam meg helyette a horoszkópokat, ő pedig minden alkalommal adna nekem ezért egy darab kenyeret. Az ajánlat felettébb csábító volt, de nehéz szívvel be kellett vallanom, hogy az asztrológiáról és a horoszkópokról halvány fogalmam sincs. Sebj, mondotta ő, a fő dolog, hogy ő megbízik bennem; a horoszkópok megfogalmazását teljesen rábázná, adna néhány jó tanácsot is, valamint megadná a szükséges asztrológiai szakkifejezéseket. Ott helyben megbízott az első horoszkóp megírásával, adott hozzá papírt és ceruzát és közölte velem a legfontosabb tény, hogy ti. a lágerparancsnok „bikaember”, vagyis a Bika jegyében született. Azt tanácsolta továbbá, említsem meg a horoszkópban, hogy van a parancsnoknak itt a táborban egy hatalmas és veszedelmes ellensége, akitől óvnia kellene magát.

Ném csekély izgalommal láttam neki első horoszkópom megírásához. Mindenekelőtt kitaláltam a bikaember jellemző tulajdonságait. Részletesen leírtam különleges képességeit, a bikajellem előnyös vonásait, többek között a kritikus, világos ítélőképességet, az akaraterőt és kitartást. Megjegyeztem – egyelőre még pontosabb részletezés nélkül –, hogy él itt a lágerben egy álnok, rosszindulatú ellensége, aki ugyan sokat akarna neki ártani, de akit sok nehézség után le fog győzni. Megjósoltam, hogy hat hónapon belül (!) nagy változások lesznek a tábor vezetésében, s ezáltal az ő helyzete előnyösen fog megváltozni. Mindezt természetesen igen óvatosan, és amennyire csak lehetett, többértelműen igyekeztem kifejezni, és már most rámutattam bizonyos légköri zavarokra, amelyek más aspektusokat kölcsönözhetnek a horoszkóp egész konstellációjának. Amikor elkészültem művemmel, igazi asztrológusnak éreztem magam, aki immár felnőtt feladatához. Kimondhatatlanul örültem már előre is a kenyérdarabnak. Majd átnyújtottam a horoszkópot az öreg orvosnak, aki szemlátomást meg volt elégedve; megkaptam a kenyeret, és dicséretet is hozzá. Hosszú idő óta először néztem aznap este hálatelt szívvel a csillagos égre.

Néhány nap múlva újabb horoszkóp megírására kaptam megbízást. Miután az orvos az elsőt jóváhagyta, nem is adott most további instrukciókat; azt írhattam, amit akartam. Második művemben nyomatékkal hangsúlyoztam, hogy a bikaembert az intrikák és rosszindulatú rágalmak milyen nagy mértékben veszélyeztetik. Újfent megemlítettem a táboron belüli ellenséget, persze megint csak általánosságokban, közelebbi adatok nélkül; óva intettem a parancsnokot, hogy állandóan legyen résen s ajánlottam, hogy szedje össze minden erejét, hogy eredményesen megküzdhessen az ellennel. Részletesen leírtam, miként győzi le végül is a bikaember valamennyi ellenfelét minden veszély után. Rámutattam továbbá bizonyos fizikai zavarok lehetőségére, mint amilyenek a fejfájás, a rosszullét, a fáradtság és kiváltképpen a belső szervek észrevétlen rendellenességei. A külső, durva héj mögött rejlő lelki finomság képe tovább tökéletesítette a koncepciót. Ennek a horoszkópnak is sikere volt, mind a „munkaadóm”-nál, mind a parancsnoknál, s én megint megkaptam a beígért kenyeret. Ettől kezdve több héten át, egészen a láger tényleges felosztatásáig, mint asztrológus tevékenykedtem. Jövendőbeli történések megjóslásán és jelentéktelen egészségügyi figyelmeztetéseken kívül a táborbeli ellenséget állítottam a horoszkóp középpontjába. Látszólag pontosan, gyakorlatilag teljesen felismerhetetlenül ábrázoltam rejtett jellemvonásait s múltbeli ismeretlen tetteit, utaltam arra is, hogy a táborparancsnok közvetlen közelében tartózkodik és felettébb ügyesen álcázza magát; felsoroltam a parancsnok számára kedvező, ill. veszélyes napokat és órákat, és elégedetten szemléltem idegességét és bizonytalanságát a labilis napokon. Félelemtől remegni láttam azt az embert, aki szemrebbenés nélkül küldte áldozatainak százait a biztos halálba, aki a legnagyobb léleknyugalommal korbácsoltatta meg a rabokat, aki szilveszter éjszakáján felkötöztetett egy szökevény orosz, hogy ilyen formában adja át nekünk újévi jókívánatait és aki öreg embereket hatalmas kődarabbal a kezükben felalá hajszolt a hegyoldalon, míg nem holtan estek össze. Csak én tudtam igazán az okát, amikor hangja félelemtől ordítássá torzult, s mikor kifordult szemekkel rohángászott a többi SS-tiszt között. Csak néztem őt, s mindannyiszor csendben derültem. Ezernyi rab között, kik mind naponta várták a szinte kikerülhetetlen halált, a táborparancsnok félelmektől gyötörtén hánykolódott ágyán a jól fűtött szobában, az étel már nem ízlett neki s az álom nyugodalmat nem adott.

A SZABADULÁS

*„Láttad azt a te szemekkel,
és által nem még arra.”*

Mózes V. 34. 4.

Az úgynevezett „munkatábor” a kis türingiai városka szélén, zöldellő fenyvesek, csobogó patakok és szürke, komor sziklák között, túlélte a telet, a lágerlakók nagy része nem. Ébredezett a természet, eltűnt a hó, a fák zsenge zöld ruhát öltöttek, a madarak pedig rászálltak a szögesdrótra; sok más megsemmisítő tábor túlélői sorra tűntek el a barakkokból most már mint hullák, a többiek csontig fogyva s kimerülten fáztak és éheztek.

Egyik nap híre ment, hogy közelednek az amerikai csapatok, a hír hallatán rajtunk, rabokon, szorongás vett erőt, hiszen elképzelhetetlen volt, hogy az SS milliók legyilkolásának tanúit valaha is élve engedné ki markából. A táborban nőttön nőtt az ijedelem rabok és SS-ek közt egyaránt.

Szokatlan sietséggel csomagoltak, a parancsnokság épületében még gyorsan elégették az aktákat, és másnap kiürítették az egész lágert, valamennyi még járóképes lakójával együtt. A mozgásképteleneket összegyűjtötték egy barakkba, utólag tudtuk meg, hogy néhány órával később az SS valamennyit legyilkolta. Hosszú vándorlásba kezdtünk, amely gyalogmenetben három nap és három éjjel tartott, mindössze egy megszakítással, alvás végett. Menet közben voltak rövid, három-öt perces szünetek, melyek azzal a halálos veszéllyel jártak, hogy aki egyszer leült, az esetleg a teljes kimerültségtől már nem bírt többé felállni. Az ilyeneket ott helyben rövid úton agyonlőtték, s az utat, melyen tovább hajtottak, két oldalt ezen szerencsétlenek holtteste szegélyezték. Aki itt fejezte be életét, röviddel előbb még hallotta a közeledő ágyúdörej és a repülőgépek zúgását fejük fölött – a felszabadító csapatok alig 20-30 kilométerre lehettek már tőlünk. Közben soraink egyre ritkultak, hol a bal, hol a jobb oldali szomszéd tűnt el. Akivel az egyik faluban még néhány röpke szót válthattunk, a következőben már nem volt ott. Versenyt futott a halál a szabadulás reményével. Mózesra gondoltam, aki a sivatagból még megláthatta az Ígéret Földjét, de oda belépnie már nem lehetett.

A menetelés igen kellemetlen volt, kezünkben egy darab kenyérrel, lábainkon a szorító, kényelmetlen facipőkkel. Különösen sokat kellett a szomjúságtól szenvednünk. Menet közben egyetlenegyszer fordult elő, hogy egy szőke kisfiú egy üveg vizet akart nekünk adni, de a bennünket kísérő SS-őr korbácsával elzavarta, mondván: „Ezeknek a kutyáknak nem kell inni, menjetek a pokolba!”

A sok kilométeres út végén a raboknak körülbelül egy harmada érte el a Weimar melletti nagy táborot. A kis megsemmisítő táborokban a rabok mindig arról álmodoztak, hogy bárcsak egyszer eljuthatnának Buchenwaldba vagy Dachaubá. Most itt voltunk az „elitláger”-ben, ahol egyébként már szintén sok ezren lelték halálukat. Ám alig voltunk még néhány órát Buchenwaldban – a hosszú, halálos út fáradságait még távolról sem pihentük ki –, amikor máris beszállítottak nyitott marhavagonokba s hamarosan elindultunk ismeretlen

irányba; úgy hírlett, hogy Dachaubá visznek. Buchenwaldot magunk mögött hagytuk, a lágert már másnap felszabadították az amerikaiak. A KZ-rendszer utolsó éveiben Dachaubának is viszonylag jó híre volt, az üdülő-táborok sorába tartozott. Ott az egyes raboknak még saját kanaluk, villájuk és csajkájuk is volt. Valamikor abban reménykedtünk, hogy hátha elcsíphetnénk egy Dachaubá menő transzportot, ahol azután akár hónapokig is gondtalanul elvegetálhatnánk. Persze a jelen körülmények között mindez már mitsem ért.

Az ágyúk dörgését és a repülők zúgását hamar el kellett felejtenünk; ott feküdtünk sorban a nyitott vagonokban a gyér szalmán. Jómagam, mint annyian mások, elkaptam a flekktífuszt, egy igencsak barátságtalan nyavalyát, amely – ha egyáltalán túléljük – csak ritkán múlik el nyomtalanul. De éppen ez a betegség, mely kis híján megölt, lett az én nagy szerencsém, mert a magas lázzal megmentett a megfagyástól, ami a jéghideg éjszakákon nagyon is reális veszély volt. Azokon az éjjeleken, amikor a háború Európa nagy részében már véget ért, igen sok deportálttal a fagyhalál végzett. Minden vagonban egy-két SS-őr vigyázott ránk, nagyrészt nem régi, meggyőződéses SS-ek, hanem többnyire viszonylag ártalmatlan katonák, akiket a Wehrmachtól vettek át. Parancsuk volt, hogy azonnal lőjenek, ha valaki szökni akar. Alkalmadtán, kedvtelenül teljesítették a parancsot, másokat futni hagytak. De a legtöbb rab kimerülten, betegen, sokan halódva feküdt a szalmán, mindennap néhány elpusztult betegségtől és kimerültségtől, vagy éppen megfagyott; a legtöbb még a meneküléshez is túl gyenge volt.

Napok és hetek múltak el, és mi csak döcögtünk egyre tovább ismeretlen irányba, esőben és hóban, éjjel is meg nappal a nyitott vagonokban. Élelmiszeradagjaink kezdetben egy darab kenyérből és néhány szem krumpliból álltak, de idővel egyre kisebbedtek. A vonat mindennap néhány órára megállt, ilyenkor kiszállhattunk és megsüthettük a sínek mentén a krumplikat. A hidegben, ilyen élelmezés és magas láz mellett, én még gyorsabban fogytam le, mint a még egészséges rabok.

Hat hétig tartott ez a végtelennek tűnő utazás, mindvégig fedél nélkül, nyitott marhavagonokban. A tetvek ezrével hemzsegték rajtunk és gondoskodtak arról, hogy előbb vagy utóbb mindenki megkapja a flekktífuszt. Ebben az időben egyetlenegyszer sem tudtunk megmosakodni. A vonat mindennap megállt, a halottakat kirakták, a krumplikat megsütötték, s azután haladtunk egyre tovább, látszólag minden cél nélkül.

Egyik este elterjedt a hír, hogy Berlinben meghalt a német nép „nagy Vezére”. A halál körülményeiről a legkülönbözőbb verziók voltak forgalomban, beszéltek gyilkosságról, öngyilkosságról meg egyéb halálnemekről is. Számunkra roppant fontos volt a hír, talán még a haldoklók is megkönnyebbülten haltak meg. Az SS-ek nem szóltak semmit, változatlan arckifejezéssel járkáltak közöttünk; szinte kísérteties volt az egész. Estefelé öreink összegyűltek külön fülkékükben és hangos zeneszó meg bőséges italozás mellett dorbézoltak hajnalhasadáig. A vonat összes, negyedrészt vagy félig halott utasa éberren figyelt, a tánczene hangjai végigharsogtak a vagonokon át. Mi természetesen azt hittük, hogy ütött a szabadulás órája. De másnap reggel öreink megint ott ültek rezzenéstelen arccal, mintha mi sem történt volna s a vonat, úgy mint eddig, csak egyre haladt tovább. Túl kimerültek és betegek, fáradtak és megviseltek voltunk ahhoz, hogy akkor felfogjuk e magatartás teljes értelmetlenségét, az

utolsót és talán legirracionalisabbat amaz érthetetlen jelenségek hosszú sorában, melyeket abban az időben átéltünk. Az egyetlen feltűnő mozzanat az volt, hogy a valódi SS-ek szinte kivétel nélkül eltűntek és csak a jóindulatú, az SS-egyenruhába csupán beöltöztetett katonák maradtak hátra. Ezek tulajdonképpen kezdettől fogva közömbösek vagy éppen barátságosak voltak és úgy viselkedtek, mintha valamiféle sorstársaink lennének. Ha maradt még valakiben elég erő, most már viszonylag könnyen menekülhetett, nemigen lőttek már utána. Minden a végéhez közeledett, eltűnt a tél, a hó, a hideg, s a tavaszi nap melengető sugarait bocsátotta ránk. Csontig lesoványodva s a flekktífusztól alaposan megviselve, jómagam már alig éltem.

És amikor látszólag minden a végéhez ért, amikor a vagonban már alig akadt élő ember, amikor érverésem már alig volt kitapintható, akkor hirtelen egyik percről a másikra egyszerűen szabadok lettünk. Felfoghatatlan volt az egész; egyszerre csak cseh csendőrök jelentek meg, vagonjainkat áttolatták egy felszabadult lágérbe a cseh–német határ mentén. SS-őreinket a még valamennyire erőteljes rabok azonnali megölték.

Így hát voltaképpen szabadok lettünk volna, ha lett volna még bennünk a szabadon léthez szükséges erő. A kisszámú túlélőt – az eredeti ötezres létszámából talán nyolcszázan maradtunk életben a hosszú út után – fabarakkokban helyezték el, ahol a legközelebbi napokban a legtöbb meg is halt. Közöttük volt Aliego is.

Amikor kiszálltunk a vagonokból, összeszedtem utolsó erőmet és több barakkon keresztül tántorogtam. Egyszerre csak megpillantottam a haldoklók közt régi auschwitzi és sachsenhauseni barátomat, Aliegót. Kísértethez hasonlított halásápadtan, csontig lesoványodva, de ironikus mosolya most sem hiányzott a szája sarkáról. Bizonyára magas láza volt, mert a szeme fénylett, szája kékeslila volt és erősen bevérzett. Rémülten álltam meg és meg kellett kapaszkodnom egy gerendában, hogy össze ne essek. Aliego szintén felismert, de felemelkedni nem tudott már; alig hallhatóan suttogetta: „Nem megállni . . . csak mindig továbbmenni . . . mindig csak tovább . . .” Nem tudtam mit felelni; továbbmentem és soha többé nem láttam őt.

Ezután napokig feküdtem a barakk fapadlóján. A test mindenáron tovább akart élni, a lélek egyelőre érzéketlen volt.

Akkor harmincnegyven kilót nyomtam, normális súlyom hetven volt. Viszont megfürdettek, tetvetlenítettek, megborotváltak, mondhatni méltó külsőségek közt ravataloztak fel, félig e világban, félig semmilyenben. De a szabadság olyan részegítő volt, hogy ha még oly keveset tudtam is magammal kezdeni, ebben az élet- és halálmámorban mégis az étellel házasodtam össze.

Történt még sok minden, borzalmas és öröndetes, meglepő és nagyon is emberi. Az eleven holttestből lassanként újra testileg életképes ember vált belőlem. Számos kaland után sikerült megmenekülnöm a szabadságban leselkedő veszedelmektől. De mindezt nem érdemes feljegyezni. A túlélés tényével áthághatatlan határ keletkezett, amely két világot választott el egymástól, ezeket pedig csak a túlélő továbbélésével lehetett egymással kapcsolatba hozni. A túlélő olyan világba került, amelyben ő csupán kérdőjel volt. Ez a világ neki idegennek tűnt, vendégnek érezte magát benne. Bár azt hitte, úgy él, mint a többi ember, mégis olyan bensőségesen kötődött az árnyékvilághoz, hogy ez erősebben vonzotta őt, mint a lármás élet világa. A nagy hajtóerő, a túlélés

akarása, tárgyaltan lett. Az öngyilkosságot mint logikus konzekvenciát és végső szabadulást – ami a koncentrációs táborban a legnagyobb ritkaságok közé tartozott, talán éppen azért, mert ott túlon-túl gyáva lett volna – immár nem lehetett minden további nélkül elvetni. Látszólag ellentétes irányokba, de hatalmas erővel érvényesült a kétféle vonzás. Az élet a jövővel csalogatott, a tarka reménységek könnyelmű ígéretekkel dobálóztak, és forrt a vér az erekben. De nem kisebb erővel vonzott a halál s mindenkit nevének nevezve hívott. Mily gyönyörű lett volna, mindezek után győztes és Túlélő gyanánt a Semmi-ben elmerülni.

Életben maradtam, nem vettem bele magamat a múltba, továbbéltem de nem tudom, miért. Talán még mindig túl könnyű és egyszerű volt, akár Iván Karamazov az e világba szóló belépőjegyet visszaadni, még várhattak ránk némely illatos kertekben és jó néhány kínzókamrában – udvarias meghívások, melyeket nem volt szabad csak úgy lemondani. Talán még zárt ajtók várnak a nyitni akaróra, és némi ópium a füstölőre.

De mindez csak kommentár a felismerhetetlenhez, felesleges és szükségszerűen hazug utalások – Aliego jól mulatott volna rajtuk. Az igazság a szabadulásban, a felismerésben, a túlélésben egyaránt át nem látható. A túlélőtől nem lehet megkérdezni, alapjában véve mit jelent számára a szabadulás; nem fogja tudni. Azt sem lehet tőle kérdezni, hogy miért él tovább; csak mosolyogni fog.

Ám ezt a mosolyt már senki el nem veheti tőle. Soha többé.

* * *

HARMINCÖT ÉV MÚLVA

Peter Vöglinnek ajánlva
(Meghalt 27 évesen, önkezetől, 1979. július 11-én)

JÓSLAT

*Jeleit látom közelgő viharok,
Távoli északról halált hoz ránk,
Mindenhol égne száll büze hulláknak,
És kaszálni kezd a halál.*

Alfred Lichtenstein, 1913
(Elesett 1914-ben, mint német
önkéntes katona)

UDO BREGER KÉRDÉSEI LÁSZLÓ KÁROLYHOZ, 1980 ŐSZÉN

Udo Breger: Talán egy éve került kezembe 1955-ben megjelent könyved, a „Ferien am Waldsee”. A németországi koncentrációs táborok témájához sokat olvastunk, hallottunk és láttunk – megkapó a Te leírásodban az emberi tulajdonságok extrém kiburjánzása a légerek extrém „élet”-feltételei mellett. Könyved olvasása után óhatatlanul felmerül a kérdés: képes az ember arra, hogy ilyen élményekkel megbirkózzék, egyáltalán lehet-e az ilyet megemészteni?

László Károly: Megemészteni? Azt mondanám, természetesen meg lehet ezzel birkózni, hiszen itt vagyok magam is bizonyítéknak, csak hát alighanem igen kevesen képesek rá. De az az igazság, hogy mai szemmel nézve – hiszen ma már alig olvasom a könyvet – az emlékekkel és felismerésekkel már kevésbé tudunk megbirkózni. A szabadulás utáni hatalmas, extatikus élmény maga a TÚLÉLÉS volt. Ha viszont látjuk, mi minden történt az elmúlt 35 év alatt, mit éltek át mások és hogy folytatódnak a dolgok, akkor ez a megbirkózás már nehezebben megy – mégpedig a világ történéseire vonatkoztatva, nem a koncentrációs táborokra korlátozva. Nézetem szerint – és ez az, amit igen kevesen ismertek fel, köztük elsősorban Freud – az ember gyilkos; egyetlen tagja az állatvilágnak, amely gonosz indulattal, értelmetlenül gyilkol, holott nem éhségét kell csillapítania. Időközben megtudtuk, mi történt Hitler és Sztálin alatt, tájékoztatva vagyunk a mai Kambodzsában történekről, egész katalógusa van a legértelmetlenebb borzalmaknak, a világ már annyira megtelt öldökléssel és gyilkolással, hogy ehhez minden további nélkül értelmeset nem szólhatunk.

Könyvem nem átfogó jelentés a koncentrációs táborokról – ilyet nem is lehet írni; ezek személyes emlékeim, halott emlékek felelevenítése, ill. emlékezések a holtakra. Azonkívül a könyv túlságosan szelíd és romantikus – talán éppen ezért olvasható is –, de a koncentrációs táborok értelmetlen történései meghaladják felfogóképességünket, akárcsak az a tény, hogy Kambodzsában már eddig is hárommillió embert öltek meg. Az emberben valami felfoghatatlan szörnyűség rejlik – mégpedig a kezdet kezdetétől; valami szörnyűség, amely Freudot odavezette, hogy az apagyilkosságban lássa a világtörténelem

magyarázatát. Én ma sem értem jobban a koncentrációs táborok jelenségét, mint akkor, a drótkerítésen belül és a szabadulás után – az egész egyszerűen nem megérthető. Éppen így érthetetlen számomra, miért kell manapság egyes embereknek herointól meghalniok – miközben a kísérő körülményektől halnak meg valójában, és nem magától a herointól –, meg az is, miért kell Kambodzsában embermillióknak saját testvéreik kezétől elpusztulniok, vagy menekülő vietnamiaknak a viharos tengeren tévelyegve vízbe fulniok – mindezt nem lehet megérteni. Szász Tamás professzor írásaiból kiindulva szeretnék itt valamit megjegyezni. Amennyire át bírom tekinteni az egészszet, valamennyi világnézetben és vallásban – az egy buddhizmust kivéve – létezik az áldozathozatal jelensége, mégpedig eredetileg az emberáldozaté. A zavaró csak az, hogy míg az aztékok vagy egyéb népek saját vallásuk szerint értelmesen áldoztak föl embereket – ami persze mai szemmel nézve megint csak teljességgel értelmetlenné vált –, addig a koncentrációs táborokban végbemenő milliósoros öldöklésnek semmilyen áldozati jellege sincsen. Az emberáldozatok mellett felhozható egyetlen érv – például az istenek kibékítése – itt minden alapot nélkülöz, mint ahogy ma Kambodzsában is csak bajosan ismerhető fel az áldozat értelme. Korábbi századokban voltak boszorkányégetések és egyéb, mai szemmel nézve értelmetlen dolgok, de ezeknek a maguk idejében, még ha ma el is utasítjuk őket, valamilyen értelmük mégiscsak volt. A totális értelmetlenség azonban megmutatkozik abban a pillanatban, amikor a cigányokat, a világ talán egyetlen árjait, fajtisztasági okokból elgázósítják. Ez meghalad mindennemű felfogóképességet. Még azoknak is, akiket megfertőzött valamilyen fajelmélet, pont a cigányok megsemmisítését súlyos tévedésnek kellene tekinteniök, hiszen éppen ezeket kellett volna fajtisztasági okokból megkímélni.

Ez csak néhány példa azokra a folyamatokra, melyeket egyáltalán nem tudok megérteni. De elviselni? Azt lehet, hiszen az életben úgyszincs más választásunk. Nem akarhatunk egyszerűen valamit nem elviselni – ezt hogy kellene csinálni? Azonkívül hihetetlen gög jele volna ez – és éppen ebben vétkes sok volt deportált, amikor azt mondja: velünk történt meg a legrosszabb, ami emberrel egyáltalán megtörténhetik. Ezt az álláspontot én nem fogadom el; azonkívül milliókkal megtörténnek továbbra is igencsak rossz dolgok. És magunkat valaminő elitnek érezni, mert *velünk* történt meg a legrosszabb . . . no nem! Minden bizonnyal nem a világtörténelem egyik mellékes eseményéről van szó, de a legrosszabbként kiemelni mégsem kell . . .

Mást mondok: nekem sohasem voltak és ma sincsenek semmilyen, kifejezetten németekre vonatkoztatott rossz érzéseim. Én nem hiszem azt, hogy csak a németek voltak ilyesmire képesek, bár náluk kétségtelenül közrejátszottak bizonyos történelmi és szociológiai tényezők. A KZ-ek számos más országban is lehetségesek lettek volna, de ezt a specifikus jelleget éppen Németországban kellett szükségképpen megkapniok. Mármost ha emiatt mindent a németekre akarnának áthárítani, ugyanúgy járnánk el, mint Hitler, amikor mindenért a zsidókat hibáztatta.

U. B. Ami napjainkban, 35 évvel később, szembeötlik, az a tömeges náciirodalom, amelyet mindenfelé, például vasútállomásokon és repülőtereken, találhatunk.

L. K. Csakhogy az nem náciirodalom, hanem a náciidőkről szóló irodalom. A „Mein Kampf”, az náciirodalom. Sajnos a legtöbb könyv nem sokat

mond a lágerekről, valószínűleg az én könyvem sem, mert, mint már mondtam, a lágerbeli eseményeket ugyan leírhatjuk, ám a lényegét ábrázolni nem lehet. Persze, ha valaki figyelmesen olvassa a könyvemet, esetleg kihámozhat valamit a sorok közül; de a KZ-történesek irodalmi ábrázolása szerintem rossz megoldás.

Ismétlem: azt akartam hangsúlyozni, hogy szörnyű leegyszerűsítés volna azt mondani, hogy „csak a németek” . . . Miközben tudatosan hozzáfűztem, hogy igenis vannak bizonyos történelmi tényezők, melyek a német sajátosságot képezik, pl. az alattvalói mentalitás: az ember teljesíti a parancsokat anélkül, hogy gondolkodnék rajtuk: parancs – az parancs! Ez persze másutt is megvan, de talán Németországban a legmarkánsabban. Németországban nem volt kellő polgári forradalom, a polgárság a mai napig sincs felszabadítva, nincs kellő öntudata. Igaz, hogy Németországban a polgárság uralkodott, azonban uralmát már igen korán meg kellett osztania a kispolgársággal, amely igényt támasztott a hatalomra anélkül, hogy magával hozta volna a szükséges öntudatot. Könyvemben megemlítem a német problémát, röviden bár, de pregnánsan. 1944-ben (ismét könyvemre utalok), még deportálásunk előtt, megismerkedtem Magyarországon egy szökevény német pilótával; a húszéves fiatalember velem akart a jugoszláv partizánokhoz menekülni. Korábban az orosz fronton harcolt s azt mondta: mindnyájatokat meg fognak ölni, láttam a saját szememmel, örültek vagytok, hogy engeditek magatokat egyszerűen lemészárolni. Számomra ez akkor felfoghatatlan volt, túl merész talán . . . a szüleimre gondoltam . . . vagy tudom is én, mire . . . egyszerűen nem tudtam mit kezdeni ezekkel a közlésekkel. Merő badarság lenne tehát azt állítani, hogy minden német abszolút vak lett volna. De létezett ez az alattvalói mentalitás, amely szerint bajosan lehetett ellenszegülni annak, ami „felülről” jött – államtól, rendőrségtől, hadseregtől, párttól. Természetesen azokban a németekben megvolt az erő az ellenszegüléshez, akik valamilyen világnézetre támaszkodhattak – kommunisták, katolikusok, s a többi –, azokban, akik valamilyen más tekintélyt is elismertek.

Bár én a tekintélyt önmagában se nem helyeslem, se nem ellenzem, mégis azt hiszem, hogy a német történelemben – pszichológiailag nézve – a tekintély örületes szerepet játszott. S most ehhez még hozzájárul az is, hogy a koncentrációs táborokat részben orvosok vezették, tehát diplomás emberek – már pedig Németországban a doktori címet viselő emberek, szinte per definitionen, nemigen tévedhetnek. Hiszen, mint Keyserling is mondta, az egyetemnek a német polgárságban óriási szerepe van.

Könyvemben a koncentrációs tábor talán még érdekesnek is tűnhetik; valójában a rendszer inkább halálosan unalmas volt. Nem volt az démoni cseppet sem, és nem tevékenykedtek ottan szadisták – a szadizmus tudvalevően egyedek közötti szexuális perverzió. Az SS-ek egyszerűen kispolgárok voltak, gondolkodásra képtelenek, akik úgynevezett kötelességüknek tettek eleget, miközben a földolog a rend volt; egy feladatot szabályszerűen kellett elintézni. A döntés a feljebbvaló dolga volt, akinek szintén volt feljebbvalója, aki viszont ő helyette döntött.

A KZ-ben az elnyomás felülről lefelé folyamatosan ment végbe, anélkül azonban, hogy a legfelső elnyomó és a legalsó elnyomott kikristályosodhatott volna; még az áldozatok sem voltak homogének (közbüntényesek, homosze-

xuálisok, politikaiak, vallási kisebbségek tagjai, különböző fajok, még németek is) – az áldozat tulajdonképpeni szerepe az volt, hogy áldozat legyen. A tettesek úgyszintén nem voltak homogének. Szerepük arra korlátozódott, hogy üldözők legyenek: sem kielégítő, sem erotikus, sem perverz szituáció, semmiképpen sem szadisták és mazochisták összjátéka, bármily szívesen is szeretnék olasz és francia filmrendezők a KZ-eket az „isteni márkí” közelébe helyezni.

A nemzeti szocializmus ideológiája túl rövid lejárátú és tökéletlen, túlságosan zavaros (vulgáris tudomány, darwinizmus, kispolgáriasság összevisszása) volt ahhoz, hogy tettesek és áldozatok számára valamilyen közös értelmet, egy összjátékot tegyen lehetővé. Az a vékony szál, amely mint összekötés egyáltalán még elképzelhető volt, a névtelen gyilkosoktól a névtelen áldozatokhoz vezetett. A gyilkos nem találkozott áldozatával, szimbiózis tehát nem következett be. Technika és könyvelés voltak a gyilkolás főtényezői – névtelen, hideg, szenvedélymentes és értelmetlen egyik, mint a másik. Furcsa oldala volt az egész jelenségnek az, hogy az SS-eknek volt saját célkitűzésük, az áldozatnak – kivéve a politikai és vallási ellenállókat – azonban nem: a meg nem felelés további paradox szituációja! Így azután előfordulhat – és ezt saját szemünkkel is követhetjük –, hogy ma az áldozatok olykor nagyobb nyugtalanságot éreznek, mint a tettesek, mert a mai napig sem találtak választ a kérdésre: miért?

U. B. Mindig visszatérsz az áldozathozatal, az emberáldozat kérdéséhez.

L. K. Az egyetlen elmélet, amely nekem eddig az emberáldozat kérdéséhez eszembe jutott s amelynek ebben a messzemenően szekularizált világban még valahol érvényesnek kellene lennie, itt szintén nem áll meg – mert embereket ugyan megöltek, de emberáldozatot nem mutattak be, hiszen nem volt felismerhető, kinek és miért. Az aztékok azért áldoztak fel embereket, hogy a nap továbbhaladjon az égen – számunkra ez ma értelmetlennek tűnik, számukra akkor magától értetődött. Azonkívül amaz áldozatok egyetértettek feláldoztatásukkal. Tegyük még hozzá, hogy voltak a lágerben vadorzók, homoszexuálisok, a Rőhm-párt emberei (tehát nácik), valamint cigányok is, vagyis teljes összevisszaság. Már ebben is megmutatkozott, hogy itt nem létezett valamilyen világos vonalvezetés, még csak a híres fajelméletet sem követték; sok német is be volt zárva, s azok igencsak árják voltak . . .

Ismételten hangsúlyozom: egyrészt elutasítom azt, hogy a koncentrációs táborok borzalmait kizárólag a németek rovására írjuk, és ugyanígy elutasítom azt is, hogy manapság már a legcsekélyebb okból is jajveszékelnünk kezdjünk, mondván, hogy hiszen ez megint a koncentrációs táborokhoz fog vezetni! Nem ilyen egyszerűek a dolgok. Ne akarjuk ezt a sokkot minden időkre továbbadni . . . a legjobb esetben is csak beleőrülnénk.

U. B. Miközben persze az iskolákban nagyon is elevenen tartják ezt a sokkot. Azok az iskolai filmek, melyeket az ötvenes évek elején mutattak be, jócskán termeltek salakot is.

L. K. Hogyne, de akkor itt valami nagyon fontos dolgot kell megjegyeznünk: Németországban ma, többek között, kétféle ember él. Létezik egy számszerűen jelentékeny korosztály, melynek tagjai a negyvenes évek első felében vagy röviddel azután születtek és a Harmadik Birodalom eseményeiről csak hallomásból értesültek. És vannak emberek, akik a Harmadik Birodalmat többé-kevésbé tudatosan élték át, sőt részben felelősek is voltak. Mellesleg igen világosan szeretném hangsúlyozni, hogy a legkevésbé vétkesek a kis SS-ek

voltak. Sokkal rosszabbak voltak az íróasztal melletti gyilkosok, akik szinte sohasem jártak a lágerekben. Mindent a kis SS-ekre hárítani szintén túlzott leegyszerűsítése volna a dolgoknak.

Amde mindez a felelősség kérdését érinti, és engem tulajdonképpen ma nem annyira ez, mint sokkal inkább az a kérdés érdekel, hogy adódhatik-e mindezek után még valamilyen megoldás. És őszintén meg kell vallanom, hogy ma kevesebb megoldási lehetőséget látok, kevesebb magyarázatom van, mint korábban, mert a világ rémségei állandóan folytatódnak. Németországban fennáll az a nagy probléma, hogy azok, akik nem voltak „ott”, valójában nem is szembesíthetők a történesekkel, míg a másik csoport tagjai, akik átérték amaz időket, mintha olyan felhőbe burkolóztak volna, melyből se nem tudnak, se nem akarnak kijutni.

Van itt még valami érdekesség, ami szintén rámutat szekularizált világunk természetére: voltak korábban is nagy gonosztevők, Gilles de Rais és mások, akik belátták és megbánták bűneiket. De a mai napig sem akadt tudtommal olyan SS-katona, aki az eseményeket így jegyezte volna fel, ha nem is mint bűnösségének beismerését, de mégis mint felismerést, mint tudósítást önnön megváltozásáról. A bűn, pláne annak beismerése, amúgysem számít manapság modernnek, jóllehet az emberek gyakran nevezik magukat keresztényeknek. Még senkiről sem hallottam, aki ezeket a dolgokat kíméletlenül leírta s ebből bármit is tanult volna. Amikor ma megemésztetlen, önmagunkkal el nem számolt múltról beszélünk, nagyon is enyhén fejezzük ki magunkat. Csak hát a franciáknak sincs önmagukkal elszámolt múltjuk, meg az osztrákoknak sem, és így tovább, tehát újfent nem lehet csupán a németektől megkívánni, hogy megbirkózzanak saját múltjukkal.

Hogy újra visszatérjek bevezető kérdésemre: nemcsak lehetségesnek tartom, hogy az ilyen élményeket elviseljük s velük megbirkózzunk, hanem ezt egyenesen kötelességnek tekintem. Szerintem megbocsáthatatlan, ha valaki azt mondja, ezt vagy azt nem viselem el – más az eset persze akkor, ha valaki súlyosan beteg vagy zavart elméjű. De valaki, aki nem betegen hagyta el a lágert, annak nincsen oka arra, hogy magának különleges státust teremtsen és azt mondja, ezt én nem bírom elviselni. Azonban egy nagyon is döntő fontosságú megjegyzés kívánkozik ide: minél jobban eltávolodik ez a dolog a múltban, annál borzasztóbb lesz. Amikor benne voltunk a kellős közepén, automatikusan könnyebben viseltük el, nem is volt más választásunk, hiszen egyes-egyedül a túlélésért küzdöttünk. Ezért ma ez talán nehezebb, mert például nekem ma nem kell a túlélésért küzdenem.

Számomra természetesen hihetetlen személyes diadaléret származott a KZ-élményből: legyőztem Hitlert, túléltem őt és nem is érzem magam károsultnak. A legtöbb lágerlakó nem élte túl, némelyek a tettesek közül sem, avagy testileg vagy lelkileg betegen; én azonban túléltem. Az ún. jóvátételt egyébként nem fogadtam el. Ehhez ui. bizonyítanom kellett volna, hogy károsodtam. Én pedig kijelentettem, hogy nem károsodtam. Visszautasítottam a jóvátételt, hogy ezzel is demonstráljam: nem vagyok áldozat. Nem is érzem magamat annak. Igaz, szinte szégyellem, hogy túléltem – minden túlélő egyben gyanús is. Ez az érem egyik oldala. A másik az, hogy ebből tőkét kovácsolni és kijelenteni: én valami szörnyűséget éltem át és most jogom van másokkal jogtalanul bánni – nos, ezt éppen úgy visszautasítom, ez számomra elfogadhatat-

lan, pedig ilyen embereket is ismerek, pl. egyes cionistákat. Ritkán találkozom olyannal, aki, mint jómagam, annak tudatában él, hogy nem tették tönkre, nem „kaputt”. Arról viszont fogalmam sincs, hogy nekem miért van ez a tudatom. Alkalmasint naivitással függ ez össze. En az egészet úgy néztem végig, mint egy Fellini-filmet; azt mondtam magamnak, mi a pokolban vagyunk, ez valami hihetetlen élmény, a pokolba menni, és én vissza is tértem a pokolból. Ez lenyűgözően hatott rám – a szó talán kissé nagyképűen hangzik, de így igaz. Mindig azt mondtam, ezt most egészen pontosan kell megfigyelni, mert ilyesmit eddig még csak egy Dante vagy egy Orpheus látott.

A KZ-ek eme álomvilágában kezdettől fogva realista voltam. Akadt ugyanis számos lágerlakó, főként magyarok, akik azt mondták, mindez nem is igaz, krematóriumok nincsenek, hiszen ott csak a ruhákat égetik el. Egyszerűen nem akarták az igazságot tudomásul venni. Én rögtön csatlakoztam régebb bennlakókhöz, főleg németekhez és német zsidókhöz, akiktől mindjárt meg akartam tudni és meg is tudtam az igazat. Semmikor sem építettem magamnak légvárakat, olyat pl., hogy az eltűnteket csak áthelyezték egy másik lágerbe, mint ahogy az, sok más illúzióval együtt, közszájon forgott. Valami elől elrejtőzni akkor sem volt szokásom és ma sem az. De természetesen az emberben olyan erős az önfenntartási ösztön, hogy, bár valamit tudomásul vesz, mégis megkísérli azt magától távol tartani, mert különben nem bírná elviselni. A túlélésnek ez a mindennapi akarása és kényszere ezenkívül óriási segítséget nyújtott az életben maradáshoz. Az embert akarva-akaratlanul egyetlen gondolat foglalkoztatta: túlélni! Nem lehetett ott az egyes holttestekkel foglalkozni, ahhoz túl sokan voltak, ott keresztül kellett menni, az ember nem engedhette meg magának, hogy megálljon. Aki szentimentális lett, annak vége volt.

U. B. Szeretném még egyszer felvetni a valóság kérdését.

L. K. A könyvben?

U. B. Nem, hanem –

L. K. A könyvben csak egyetlen kitalált alak szerepel, Aliego – ezt Alter Egóból konstruáltam –, ez az én másik felem, a második énem. De mindaz, amit a könyvben leírtam, megfelel a valóságnak, csak annyiban kevesebb a valóságnál, hogy ahhoz képest, ami ténylegesen megtörtént, teljesen ártalmatlannak tűnik. Ilyen „ártalmatlanítás” volt mindjárt az is, hogy egyáltalán könyvet írtam s abban irodalmi témák is előfordulnak: találkozásom a német cigányleánnyal vagy az asztrológiával kapcsolatos történet. Valószínűleg letompítottam a dolgok élet, nemcsak azért, mert a valóság úgymint leírhatatlan marad, hanem talán kíváncsiságból is, meg azért, hogy ezáltal a szörnyűségeket részben félretolhassam. Az olvasó számára értelmetlen lett volna az egyedül helyes könyv megírása ezzel a változatos tartalommal: holttestek, hullák, hullák, holttestek . . .

Létezik a szörnyűségeknek akkora tömege, amely már megfoghatatlan. Minél csekélyebb a szörnyűség és minél kevesebb személyt érint, annál inkább megragadható. Shakespeare természetesen sohasem írt tömegekről, hanem egyes személyekről, egyes jellemekről. Persze, lehet egy koncentrációs táborokról szóló könyvben jellemeket ábrázolni, csakhogy azok nem lesznek igazi jellemek a szó drámai értelmében, legfeljebb típusok. De itt megint kérdezhetjük: tipikus, de mire nézve? Talán a legtipikusabb figura, dr. Mengele, akit én a halál angyalaként írtam le, ő ugyan mit testesített meg? Bizony nem tudom.

U. B. Ami engem újra lenyűgözött, amikor könyvedet olvastam, az az, hogy a KZ mintegy a kinti élet fordított tükörképét mutatja be. Úgy, ahogy te ezt a magába zárt világot ábrázoltad, mindazokkal az emberi és embertelen tulajdonságokkal, amelyek a lágerlakókban végletekig kifejlődtek.

L. K. Bizonyos értelemben csakugyan az élet tükörképe volt. És tükörképek mindig a fordított oldalt mutatják, de a legfőbb élmény az volt és marad is, hogy ez a tökéletesen más valami volt. Egyetlen különbséggel: minden álarc lehullt. Már nem volt többé, ami az embereket egymástól megkülönböztethette volna, mint volt a külvilágban. A világ egész eddig ismert történelmében voltak és vannak is bizonyos törvények vagy szokások, melyekhez a többség tartja magát s melyek a két oldalt mindvégig összekötik egymással. Ha azonban az ember – mint a KZ-ben – a biztos halállal néz szembe, akkor úgy tűnik, mintha minden megszűnnék. Akik egyszerően „erkölcsösek” maradtak, tüstént összeroppantak, mert nem voltak többé kötelező szabályok. Minden más társadalomban, amely talán szintén emlékeztet koncentrációs táborokra, léteznek még valamilyen érvényes törvények és szabályok. Itt most a lágerlakókról van szó, nem az örökről. Az örök számára sok minden érvényben maradt, például gondosan ügyeltek a tisztaságra. Embereket ugyan legyilkoltak, de a blokkban tisztaságnak kellett uralkodnia. A halottakat mind elkönyvelték, ami magában véve teljességgel értelmetlen, az SS-ek számára azonban magától értetődő, mert az ő világukban értelmes volt. A kispolgári ideálokat, mint amilyen a rend és tisztaság, az őrszemélyzet továbbra is elismerte. Az alapvető jelenség érintetlenül hagyta őket, természetesen túl sok is lett volna számukra. Hiszen az örök kisemberek voltak, az egészsel nemigen tudtak volna mit kezdeni.

Nézetem szerint az SS-re nézve különösen a műszaki (nem a tudományos) gondolkodás volt jellemző. A bolsevista Oroszországban milliók pusztultak el, de műszakilag kitervelt eszközök bevetése nélkül. Oroszországban a nemkívánatos elemeket Szibériába küldték, ahol fagytól, éhségtől vagy sortűztől el is haláloztak. Ami azonban a KZ-ben nagyon is lényeges volt, az az elgázosítás, vagyis egy technikai berendezés volt. Az egész szinte gyáriparszerűen üzemelt: teljesíteni kellett a napi előirányzatot és ehhez ennyi meg ennyi embernek meg kellett halni. Akárcsak Alfred Kubin „Die andere Seite” c. írásában, itt is volt valamilyen esszenciális üresjárat. Így például egy héttel az előtt, hogy egy lágert feloszlattak volna, az építkezések még folytatódtak. A betegek számára, akiket folyamatosan elgázosítottak, berendeztek egy gyengélkedőbarakkot, kórtörténeteket fogalmaztak, bár mindenki tudta, hogy ezeket a betegeket meg fogják ölni. Üresjárat? Vigyázzba állított eszelős agyrétek? A fődolog az volt, hogy a rendszer működjék – erre gondosan ügyelt az őrszemélyzet, a könyvelésnek stimmelnie kellett. Az egésznek egyáltalán sokkal több köze volt a könyveléshez, mint netán a démoniához. Az embereket újra meg újra megszámozták, mindannyiszor túl sokan voltak, a többletet pedig el kellett gázosítani, etc. Azután volt még az egésznek egy szerintem felettébb érdekes vonatkozása, amelyről még sehol sem olvastam bármit is. Személyes véleményem szerint ui. a koncentrációs táboroknak az az értelme is volt, hogy az SS-eknek nem kellett a frontra menniök. Hiszen megölhették volna őket az összes lágerlakót egész rövid úton – a legtöbbnek úgyis hamarosan vége lett, még azoknak is, akik még dolgoztak. De ezzel a teljesen értelmetlen üresjáratral – embereket regisztráltak és megöltek, mások ideiglenesen életben maradtak, ezeket to-

vább lajstromozták, majd megölték – az SS-ek létjogosultságra tettek szert, ezáltal nélkülözhetetlenné váltak, tehát nem kellett háborúskodniok. Szerintem ez bizonyos fajtája a dezertálásnak és gyávaságnak – természetesen az őrszolgálati (Bewachungs-) SS-ről beszélek, nem a Waffen-SS-ről. Ezek az emberek olyan labirintusba jutottak, melynek lényege inkább a bonyolultság, mint az alapeszme volt.

Már maga a tény, hogy embereket megölnék, éppen eléggé értelmetlennek tűnik. Ami azonban az értelmetlenségnek értelmet ad, az az, hogy nem ölik meg mindnyájukat azonnal, még csak nem is kínzás végett hagyják őket életben, hanem állandóan óriási táborokat tartanak fenn, ott folyton-folyvást embereket cserélgetnek s ezt az állandó jövés-menést meg is szervezik – a fődolog: a táboroknak fenn kell maradni. Újra meg újra munkába állítottak embereket, ezek munkája azonban gyakran értéktelen vagy silány volt, és végtére is ezeket úgyszintén elgázosították, vagy elpusztultak a nélkülözésektől. Ha most emlékezetemben újra átgondolom az egész történetet, úgy azt kell mondanom, hogy éppen ennek a rendszerbeli örületnek köszönhetem az életemet. Tulajdonképpen teljesen értelmetlen volt, hogy engem élni hagytak, de valakinek élnie kellett, hogy őrizhessék. Az örnek valaki(k)re vigyázni kell; ha mindenkit egyszerre megölnék, nem marad senki, akire vigyázhatna s így elveszíti létjogosultságát. Egy hivatásos gyilkosnak mindig kell valaki, akit megölhet. Ha túl gyorsan gyilkol, hamarosan nem lesz senki, akit meggyilkolhatna.

U. B. Akkor itt alighanem felvetődött az utánpótlás problémája is . . .

L. K. Igen, de ez nem okozott problémát. Minden ország, melyet a nácik elfoglaltak, szolgáltatott utánpótlást. Furcsa módon Hitlert, úgy látszik, 1944-ben ugyanúgy foglalkoztatta a zsidók és egyéb halálra szántak elpusztítása, mint a háború megnyerése. 1944-re persze a háborút tulajdonképpen már rég elvesztette, de a gyilkolásnak ezt a művét véghez akarta vinni. Mint pszichanalitikus természetesen látok itt magyarázatot erre a folyamatra: az apagyilkosságot látom benne – Hitler törvénytelen gyermek volt, etc. Azután látom az apagyilkosságot a kereszténységen is, hiszen annak apja a zsidóság. Úgy gondolom, az emberek itt Európában keresztényeknek nevezik magukat. Mármost én a nemzeti szocializmust elsődlegesen keresztényellenesnek tartom és csak közvetve zsidóellenesnek, hiszen azt az apát kellene megölni, akinek a fia a kereszténység volt. A keresztény erkölcs teljes megtagadása ment végbe: a betegeket, rokkantakat, túl érzékenyeket, vagyis az alacsonyabb értékű embereket meg kell semmisíteni. Ez a kereszténység abszolút ellentéte. Fenomenális, hogy ebben oly sok keresztény, köztük protestáns papok és néhány katolikus püspök is részt vett. Részt vettek olyan dologban, amely egyértelműen keresztényellenes volt. Most már nyugodtan eljárhatunk egy kissé világnézeti alapon is: apagyilkosság és keresztényellenesség. Miközben eszembe jut egy elmélet, amely talán még helyes is: talán a germánokat sohasem térítették helyesen a keresztény hitre, a kereszténység nyilván nem tudott náluk igazán gyökeret verni. Az olaszoknál – bár bizonyára nem kevesen lopnak is, meg hazudnak is – ez a gázkamrás KZ-rendszer elképzelhetetlen volt. Igaz, kiszolgáltattak néhány ezer embert a németeknek, de nem szívesen. Valószínűleg azért, mert az olaszok túl mélyen gyökerestek a kereszténységben. Tegyük hozzá, hogy Franco Spanyolországa minden tőle telhetőt megtett, hogy zsidókat megmentsen. A Magyarországon működő spanyol követség spanyol származású

zsidóknak automatikusan adott spanyol útlevelet. Igaz, hogy még ott is, ahol a kereszténységnek mély gyökerei voltak, elkövettek szörnyű bűnöket, de a keresztény értékeknek ez az abszolút tagadása a fent említett elmélet alapján talán csak Németországban volt lehetséges. A katolikus egyház ideológiailag jobban tudta magát tartani, mint a protestáns egyház egy része, csak éppen túl gyöngye volt és így nem engedhette meg magának, hogy hatékony ellenállást tanúsítson. Szerintem ennél a pontnál téved Hochhuth a Helytartóban, amikor azt mondja, hogy az egyház hatásosabban cselekedhetett volna. Természetesen vállalkozhatott volna többre, de elegendő hatalma az Antikrisztus ellen nem volt.

Helyesbítésre szorul továbbá még valami: tévedés volna a koncentrációs táborok és a zsidópusztítás közé egyenlőségjelet tenni. Mint már említettem, volt a lágerekben számos nem zsidó is. Az olasz király leánya például Buchenwaldban halt meg. Ő a hesseni herceg felesége volt, aki őt állítólag odavitette, ahol azután a bordélyban a szó szoros értelmében elrothadt. Voltak ezenkívül lengyelek, oroszok, mindenféle nemzetiségbeliek, így hát németek is. A tömeges elgázosítás természetesen főleg a zsidókat sújtotta, később a cigányokat. Az elgázosítás mint olyan, alkalmasint megint csak műszaki kérdés volt, azzal a célkitűzéssel, hogy nagyobb embertömegeket gyorsan lehessen megsemmisíteni.

U. B. Kik számára léteztek bordélyok? És volt-e az, amit filmekben olyan szívesen ábrázolnak: bordélyok és szadizmus?

L. K. Szadizmus csak egész ritkán fordult elő, brutalitás viszont annál gyakrabban. A bordélyok az SS-ek, valamint a legmagasabb állású lágerlakók számára voltak fenntartva.

Szadizmuson tudniillik erotikus kapcsolatot értünk valamely személy és egy másik vagy akár több személy között. Ennek végső következménye lehet ugyan gyilkosság is, de a célja nem az. Mivel a koncentrációs táborban erotikus kapcsolatról nem volt szó, nem is beszélhetünk a szó igazi értelmében szadizmusról – brutalitás volt az a javából. A durvaság azonban, ha még oly nagyfokú is, nem egyenlő a szadizmussal. Ott volt például egy SS-őr, az kisgyermeket dobált föl a levegőbe és úgy lődözött rájuk célba. Nem volt az megszállott szadista, egyszerűen kretén volt. Egyébként ez az, akiről a könyvemben is írtam; neki volt az a különös szenvedélye, hogy mindennél jobban szerette a saját nevét leírni. Hogy fent említett másik szenvedélyétől eltérítsék, az írkokok tömérdek sok papírt raktak elébe aláírás végett; ilyenkor azután elfelejtett gyilkolni. Debilis típus . . .

Hogy más szóval is kifejezzem: nem azok az emberek felelősök elsősorban, akik üzemeltették a lágereket, hanem akik lehetővé tették azokat. Olyanok, mint ezek az SS-őrök mindenütt akadnak, csak kapjanak rá alkalmat. Azoknak a felelősségre vonása pedig, akik mindezt lehetővé tették, szinte reménytelen vállalkozás volna. Hogyan kellene (és lehetne) az ő felelősségüket megállapítani?!

U. B. Bármikor is került szóba például elég széles körű rokonságom körében a KZ-ek témája, csodálkozásomra mindig azt mondták: senki sem tudott erről . . .

L. K. Ehhez csak annyit, hogy csakugyan kevesen tudtak róla, még mi is, leendő deportáltak, előzetesen csak rémhíreket meg híreszteléseket hallot-

tunk. Legalábbis az „ügy” méreteiről igen sok német tényleg nem sokat tudott. De az a német pilóta, akivel összebarátkoztam, az tudott róla. Mindig akadnak emberek, akik meg akarnak tudni valamit, és megint mások, akik semmit sem akarnak tudni, de azt azért képtelenség állítani, hogy erről mindenkinek kellett volna tudni. Azonkívül az egész konspirációs (értsd: titkolozási) rendszer igen rafináltan működött. Könyvem címe, „Ferien am Waldsee”, például onnan származik, hogy az eleinte deportált magyarok hozzátartozóinak „Waldsee” feliratú bélyegzővel ellátott levelezőlapokat küldtek – az embereket még mindig igyekeztek félrevezetni. Azt hiszem továbbá, hogy a németek nem éppen tipikus partizánnép, ellentétben a francia néppel, amely elvből ellentmond. A német hagyomány – szolgálni, ideálokat követni, nem kételkedni – részben megmutatkozik a német filozófiában is, de azért még nem foghatjuk a koncentrációs táborok lehetővé tételét csupán a németekre; hibásak voltak a bennlakók is. Mindenki kizárólag saját magára gondolt, mindenki csak a saját bőrét igyekezett menteni. Amíg még odakint voltak, azt mondták: hát igen, akiket már elvittek, azoknak balszerencsájük volt. Ez az egocentrikus mentési igyekezet talán nem is volna önmagában elvetendő, de hic et nunc halálos tévedésnek bizonyult. Ha nem fogunk össze idejében, a végén könnyen áldozatok leszünk valahányan.

U. B. Lehetségesek lettek volna felkelések a KZ-ben?

L. K. Lehetségesek lettek volna, persze, de mit értek volna? Megöltek volna néhány SS-ört, ez ugyan bizonyos elégtételt szerzett volna, de elérni nem lehetett volna semmit sem. Mivel mindenki túlélni akart, az emberek nem úgy gondolkodtak, hogy no most megöljük az SS-eket, hogy legalább tisztességben haljunk meg, hanem mindenki arra várt, hogy talán mégis túléli az egészet.

Egyike a leglényegesebb jelenségeknek az volt, hogy ha valaki egyszer a KZ-en belül volt, az elveszítette identitását, a világon kívül találta magát, egyszerűen nem létezett többé. Megismerkedtem többek között egy francia tartomány kormányzójával, miniszterekkel és más, magas rangú személyekkel – egyszer a lágerben, mindegyikük egy nagy senki lett, még csak nem is egy szám, bár némelyek viseltek karjukon tetovált számokat. A külvilág nem volt többé, megszűnt létezni. Tulajdonképpen csak élők voltak és holtak. És tisztségviselők. Ilyen volt pl. a lágerfőnök – ez igen magas pozíciónak számított; neki több esélye volt arra, hogy túléljen, hacsak éppen nem váltották le. Mert akkor megint senki volt. Ezeket a lágerfőnököket semmiképpen sem lehetett a polgári morál szerint megítélni. Az én lágerfőnököm az auschwitzi cigánytáborban például egy Willi nevű német gyilkos volt, roppant tisztességes, korrekt ember, aki ügyelt a jó erkölcsökre és a legkevésbé sem volt agresszív. Tehát voltak a lágerben is tisztességes és tisztességtelen emberek egyaránt. Olyanok, akikben még maradt minimális tisztesség, és olyanok, akik azonmód túltették magukat mindenben. Miközben mindennemű erkölcsi rendszer összeomlott, alapvetően más volt az, amit az egyes ember megőrzött magában. Én magam nem maradtam volna életben többek önzetlen segítsége nélkül. Ám a többség úgy volt beállítva, hogy azt mondta: én nem segítek senkinek, a többiek nem érdekelnek, én túlélni akarok.

U. B. Könyvedben egy figura kapott meg leginkább, az a fiatal SS-orvos, aki szelektált . . .

L. K. Igen, dr. Mengele. Ma is él, ha jól tudom, Paraguayban. Ragyogóan

nézett ki, el is neveztem a halál angyalának. Fivérének tudtommal nagy gyára van Stuttgartban. Diplomás orvos, tisztos sváb család gyermeke. Ha már látunk ilyen embereket, nem mondhatjuk többé, hogy ezek aszociális, bűnöző típusok voltak . . . Nem, ez dr. med. Mengele volt.

Adódik itt még egy – talán nem is érdektelen – gondolat azon különös tényből kifolyólag, hogy Mengele és én ma, azaz 1980-ban, egyidejűleg élünk. S bár ő bizonyára összehasonlíthatatlanul kényelmesebb körülmények között él, mint én annak idején, van egy közös vonása az akkori deportáltakkal: szeretne túlélni, à tout prix. További asszociáció ehhez a ponthoz: a terroristák. A német terroristák, akik Rote Armee Fraktionnak nevezik magukat, egyszer tervbe vették ugyan, hogy Berlinben felrobbantják a zsidó aggok házáat, de legjobb tudomásom szerint sohasem gondoltak arra, hogy Mengelét üldözzék.

Valahol veszendőbe ment valami alapvető dolog, ti. az etika. Amit Nietzsche megjósolt, a nihilizmus, ahol mindent szabad, az most bekövetkezett. Bizonyos embereknél egy csapásra minden megszűnt, leomlott hirtelen minden morális korlát. Igencsak gyenge és felületes lehetett a kereszténység, ha ilyen könnyen hatályát veszíthette . . . A történelem során a kereszténység – és minden egyéb vallás – nevében irtózatossá bűntetteket követtek ugyan el, de ezek, idézőjelben legyen mondva, értelmesek voltak: eretnekeket égettek el, kereszties hadjáratokat vezettek, és mindennek a maga idejében volt is értelme. Ami a KZ-ben olyan nagyon tipikus volt és amire keresem a magyarázatot, az a folyamatok tökéletes értelmetlensége volt, förtelmes karikatúrája a modern tudománynak is. Különböző kísérleteket végeztek, pl. ikrekkel, kínos gondossággal mérték és hasonlították össze a koponyákat stb. Teljesen primitív kísérletek voltak ezek, s mindezt a tudomány jegyében. Mindezekben a laboratóriumokban orvosok tevékenykedtek. Nahát nekem ne meséljen senki többet a mindenkori, általános orvosi etikáról! De hogy újra visszatérjek a bevezető kérdésre: a lágerélményeket jobban tudom megemészteni, mint mindazt, ami ma történik. Akkor fiatal voltam, nem ismertem büntudatot – ez nagyon fontos akkor, ha valamivel belsőleg akarunk megbirkózni. Azután, a végén, a diadal érzése: túléltem, mégpedig – a KZ-re vonatkozóan – büntudat nélkül.

U. B. Erről jut eszembe, ami múlt szilveszterkor New Yorkban történt, amikor majdnem megfulladtál egy cigányútra tévedt sülttől. Burroughs, Allen Ginsberg, Anne Waldman, John Giorno és jómagam ott álltunk körülöttem, míg nem Michael azt tette, ami helyes volt s megmentette életedet. Utána William Burroughs azt kérdezte tőled, milyen érzés volt, hogy visszatértél az életbe?

L. K. Igen, és még hozzátette, hogy ő maga is átélte hasonló szituációkat élet és halál között és a visszatéréskor végtelen boldogságot érzett. Ezt én a magam részéről nem éreztem. Örültem, persze, hogy életben maradtam, de csupán ezért nem éreztem én bizony végtelen boldogságot. Ahhoz nem volt elég borzalmas a halál közelsége. A koncentrációs táborban, ott igen, ott borzalmas volt a halál. No persze, mindig a másoké, hiszen a saját halálát az ember ott sem érte meg. Azt hiszem egyébként, hogy a saját halál egyáltalán nem borzalmas. Ezért azt állítom, hogy minden túlélő valahol tisztességtelen és gyanús, mert képes volt mások halálát elviselni, miközben nem röstellte érezni a nagy-nagy boldogságot attól, hogy annyi sok halott láttán is életben maradt. Alkalmassint a tisztességesebbje az, aki ezt nem tudta önmagával elintézni, bár az a gyanúm,

hogy ez többnyire önsajnálkozáson alapult, és akkor újfent nem aktuális a különleges tisztesség feltételezése.

Komolyan azt hiszem, hogy általában a tisztességes emberek halnak meg előbb. Ez éppúgy vonatkozik a július 20-i merénylet résztvevőire, mint a lágerlakókra. Feltehetően roppant negatív válogatás érvényesül a túlélés során. Nekem szerencsém volt, nem kellett túlságosan tisztességtelennek lennem, mert csak viszonylag rövid ideig tartózkodtam a KZ-ben. De a legtöbb lágerlakó valóságos művésze lett a túlélésnek. És senkinek a világon nincsen joga ahhoz, hogy ezt tőlük rossznéven vegye.

Ámde sokaknak hullákon kellett átgázolniuk. Ha volt olyan állás, amely a saját túlélést garantálhatta, ritkán akadt olyan, aki azt mondta volna: én olyan tisztességes vagyok, hogy lemondok róla. Ilyenkor mindaz, aki életben akart maradni, elfogadta az állást és bizony átgázolt a hullákon, mégpedig sok hullán, a tisztességesebbe a lehető legkevesebben. Hogy ösztönszerű volt-e a túlélni akarás és hogy milyen mechanizmus működött ott közre, én azt nem tudom, el sem tudom dönteni.

U. B. Azt mondtad az előbb, hogy jobban visszariaszt az, ami ma történik.

L. K. Igen, mert akkor büntudat nélkül vettem részt valamiben, aminek magam is érintettje voltam. Ami ma történik, azért valahol én is felelős vagyok, tudok róla és mégsem lépek közbe, mint például Kambodzsában. Azt hihetnők, hogy az emberek Auschwitz után tanultak valamit, hogy azok a szörnyűségek ma már ne ismétlődhessenek meg, már csak azért se, mert hiszen ma a nyilvánosság előtt játszódnak le – a televízió és az újságok beszámolnak róluk (amit ugye Auschwitzról nem lehetett elmondani). De az emberek nem tanultak belőle.

U. B. Az imént röviden szóltam a kollektív büntudatról . . .

L. K. A kollektív büntudat elmélete természetesen abszolút melléfogás. Hihetetlen történelmi tévedésnek tartom azt, hogy nem történt azonnal kísérlet a differenciálásra. Hiszen szerintem két kis német csoport volt, a vétkeseké és az ellenállóké, azonkívül pedig rengeteg sok német, akiket a szó valódi értelmében nem lehet felelősségre vonni.

U. B. Amikor 14 vagy 15 éves koromban megnéztem a „Nacht und Nebel” című filmet, magamonkívül voltam a rémülettől.

L. K. Én sajnos nem láttam azt a filmet, de elvékent azt kell mondanom, nem ismerem el valódi kollektív bűnösséget – csak hát az ember kapcsolatban áll a világgal, amelyben él. Nem mondhatjuk azt, hogy semmi közünk hozzá. Egy másik film, a „Holocaust”, utáni tv-vita során egy hamburgi zsidónő szerintem valami nagyon okosat mondott: ha nekem egy fiatal német azt mondja, nem tehetek arról, ami akkor Németországban történt, akkor én meg azt mondom, én sem tehetek arról, hogy zsidónak születtem. Ha az ember beleszületik valamilyen etnikai, szociális vagy vallási csoportba, akkor magától értetődik, hogy olybá is vegyék – s ennek vajmi kevés köze van a bűnösséghez. Persze összefüggés azért van. Mint mondtam, a kollektív bűnösség elméletét értelmetlennek tartom, de ha azt mondják, hogy a németeknek mindehhez semmi közük sem volt, akkor az megintcsak túlzásnak tűnik. Ne felejtjük el, hogy pl. a német kommunista párt tagjai körülbelül fél éven át nem küzdöttek Hitler ellen – a Hitler–Sztálin-paktum idejében. Erre az időre kiadták a jelszót,

hogy Hitler ellen semmit sem szabad tenni. Ez még olyanokra is érvényes volt, akik Hitler kifejezett ellenfelei voltak.

Természetesen senkitől sem lehet azt kívánni, hogy hős legyen – a hősök ritkák, a mindennapi embertől nem kívánható meg, hogy hős legyen, netán áldozza is fel magát.

U. B. Most éppen arra gondolok, amit az előbb a kezdeti időkről mondtál, amikor a lágerben azonnal olyanokhoz fordultál, akik tisztában voltak a valódi helyzettel.

L. K. Így volt. Azonnal különváltam a legtöbb magyartól és a régebbi lágerlakókhoz csatlakoztam – és tudni akartam.

U. B. A könyvednek rögtön kötelező olvasmánynak kellett volna lennie az iskolákban . . .

L. K. Na várjunk csak kicsit, ez biztosan nem ment, én sehogysem illettem bele a rendszerbe ezzel a könyvvel – ez nem egy konformista írás. Hogy jó-e vagy rossz, azt nem tudom megítélni.

Nincs benne szó valami uralkodó ideológiáról, sem náciokról, sem antinácikról. És ezért nem hívtak volna soha iskolákba vagy hasonló helyekre. Valószínűleg azért, mert zavaró lettem volna. Talán még ma is az vagyok, ez tényleg még ma is zavaró . . . El lehetne játszani azzal az elmélettel, hogy voltak gonosztettek a deportáltak körében és voltak gonosztettek, amiket az SS-ek követtek el – így hát ez egyszerűen összehasonlítható volna. Csakhogy nem lehet a deportáltak bűneit minden további nélkül az SS-ek bűneivel összehasonlítani, hacsak nem annak tudatában, hogy az egyik feltételezte a másikat.

Nem akarnék egy másféle elméletet sem felállítani, hogy ti. ha a deportáltak egyáltalán nem működtek volna közre, az egész KZ-rendszer összeomlott volna. Inkább azt hiszem, hogy akkor a deportáltakat hamarabb ölték volna meg, ami talán sokak számára méltóbb halált jelentett volna, ám erről még ma is elmélkedni: értelmetlenség.

Egyébként már csak azért sem hívtak volna meg nyilvános rendezvényre, mert nem bocsátották volna meg nekem, hogy nem vagyok hajlandó nyilvánosan szenvedni. Áldozatoktól szenvedések kívántatnak meg, de én ilyennel nem szolgállok. Különbén is, ez a könyv nem akar jajveszékélés lenni, és ezt bizonyos emberek képtelenek elfogadni, sőt néha még cinizmust is látnak benne. Természetesen, én magyar vagyok, és magyar embertől nem idegen a virtus. Az a véleményem, hogy szerencsétlenséget mosolyogva is el kellene viselni, zokszó nélkül. Az emberek pedig valószínűleg azt mondanák: hát most mihez kezdünk egy ilyen emberrel – végül is, talán mégsem volt ez az egész história olyan borzasztó, elvégre ő volt ott . . .

U. B. És most hova vezet ez az egész? Te nonkonformista vagy?

L. K. Ezt nem állítom . . . Lehet, hogy az vagyok, de bizonyos dolgokban nagyon is konformista vagyok. Az előbb pl. az etikáról beszéltünk, ott biztosan konformistának tartom magam. Nem vagyok nonkonformista minden áron.

U. B. Outsider vagy?

L. K. Talán mások szemében, én nem érzem magam annak. Megpróbáltam dolgokat ábrázolni, nem tisztességből, hanem mert számomra a hazugság túl banális és olcsó. Az nem áll, hogy én a tisztességet olyan észvesztően nagy-szerűnek tartom – mások nemigen tudnak mit kezdeni az úgynevezett tisztességgel. Egy náci azt fogja mondani: na kérem, itt van ni – ezek sem voltak sok-

kal jobbak! Egy antináci meg esetleg azt mondaná, mi voltunk a jobbak. A veszély mindig abban rejlik, hogy az emberek valamit, aminek van bizonyos igazságtartalma, a saját céljaikra akarnak felhasználni.

U. B. 1972 vagy '73 telén Londonban, egy tv-műsor után, William Burroughs meg én elbeszélgettünk mindenféléről, és ott szóba került valami, amit én képtelen voltam megérteni. Mire Burroughs azt mondta: We're much too human – túlságosan emberiek vagyunk . . .

L. K. Igen, csakhogy Burroughs a jó példa éppen arra, hogy valaki nem tud úgy érvényesülni, ahogy megérdemelné. Hiszen pontosan műveinek az a hihetetlen igazságtartalma az, amit a legtöbben képtelenek elviselni. Neki ugyan nem fognak Nobel-díjat adományozni! Velem ellentétben Burroughs nagy író, de a teljes igazságot senki sem birtokolja. Természetesen én sem ábrázoltam a teljes igazságot, erre nem voltam képes; talán egyáltalán senki sem képes rá. És mint már mondtam: a lágerbeli eseményekről lehetetlenség kimerítően írni. Ebből vagy statisztika, vagy irodalom, vagy ideológia lesz, csupa olyan kategória, amely nagyon is könnyen meghamisíthatja az igazságtartalmat. De az egész világtörténelmet többnyire e három kategória valamelyikébe sorolják be. A legtöbb ember azt fogja mondani: mit használ nekem az, amit ez a könyv mond? A nemzeti szocializmus áldozata a KZ-el kapcsolatban csak negatív dolgokról akar hallani, míg a náci letagadna mindent, amit csak lehet, s elmondaná mindazt, ami saját helyzetében neki hasznára van. Hogy könyvem egyszerre több aspektust is láttat – ez, úgy tűnik, megzavarja az embereket.

U. B.: Csakugyan az a látszat, mintha senki sem okult volna . . .

L. K.: Pillanat! Itt nagyon is helyesbítenem kell: a mai Németország nem azonos náci Németországgal, ez egészen hamis álláspont volna, amelyet bizonyos baloldaliak szívesen képviselnek. Németország még sohasem volt annyira demokratikus és viszonylag szabad, mint ma. Nem lehet azt mondani, hogy senki sem okult volna. Ez számomra igen fontos, mert egyre-másra hallani olyan kijelentéseket, hogy „ugyan, már Németország – hiszen azok mind náci!”! Pedig a németek csakugyan, úgymond, hozzátanultak. Azt mondanám inkább, a furcsa csak az, hogy az igazságot ugyan nem ismerték fel és múltjukat sem tisztázták magukban, de tanulni, azt tanultak belőle. Ne felejsük el, hogy ma Németországban választásokon egy náci párt az öt százalékot sem éri el. Az az igazság, hogy a nácioknak egyelőre nincsenek, és talán soha nem is lesznek konkrét esélyeik. Talán nem is kell az igazság a tanuláshoz, lehet, hogy mítoszok és legendák, melyekhez tarthatja magát az ember, jóval tanulságosabbak. Lehet, hogy a könyvem olyasmi, amiből az emberek azért tanulnak kevesebbet, mert túlságosan összezavarja őket s nem nyújtja nekik a jó vagy rossz ember mítoszáat. Ez vonatkozik egyébként Burroughsra is, azzal a különbséggel, hogy ő egyidejűleg nyújt az olvasónak mítoszt és igazságot – amit az emberek gyakran nem vesznek észre; sokszor még azt sem veszik észre, hogy drogok mellett vagy ellen foglal-e állást. Az igazság nem mindig feltétlenül hasznos; azt hiszem, hogy a tömegkommunikációs eszközök azért idegenkednek a kendőzetlen igazságoktól, mert úgy vélik, hogy azok közlése inkább árt a közönségnek – talán még igazuk is van. Magunkat az ún. igazsághoz tartani – miközben újra meg újra felvetődik a pilátusi kérdés: mi az igazság? – valamiképpen luxus. Hiszen nem véletlenül írtam később a „Felhívást a luxusra” (Aufruf zum

Luxus), mint ahogy a „Ferien am Waldsee” úgyszintén luxus számomra. Ezenkívül megengedtem magamnak, hogy attól, amitől mások elpusztultak, én ne pusztuljak el – megintcsak luxus, mint ahogy természetesen ellentmondás is.

Azt hiszem, végzetes dolog, ha az emberek elveszítik identitásukat és statisztikai anyaggá válnak – talán éppen így keletkeznek a koncentrációs táborok. Korunkat Adrien Turel „a nagy senki ideje”-nek (Die große Niemandszeit) nevezte. Hogy egy világnézet, melyen ezek a fejlemények alapulnak, összefügg-e az ipari korszakkal vagy sem – ezt nem tudom pontosan, de feltelezem.

Az európai kereszténység során embereket bebörtönöztek, megkínóztak, mindenféle megpróbáltatásoknak vetették őket alá, de nem névtelenül, mint a KZ-ben: identitásukat megőrizték. Igen lényegesnek tartom azt, amiről egyébként már beszéltem itt, hogy az emberek abban a pillanatban elveszítették identitásukat, mihelyt a KZ-be kerültek. Az, aki valami úton-módon kiszabadult (ami az első években még előfordult), talán újra lett még valaki. Az az érzésem, hogy én jobban meg tudtam őrizni identitásomat a lágerben, mint sokan mások.

U. B. Most már sokkal jobban megértem egy William Burroughs kapcsolódását Hassani Sabbah-hoz, mégpedig e mondat mindkét részéhez: „Semmi sem igaz, minden megengedett” . . .

L. K. Igen, csak hogy itt kissé nehéz volna valamilyen kapcsolatot felállítani. Burroughs ti. a KZ-ben valószínűleg odaveszett volna, ott ő túl tisztességes lett volna. És ráadásul arisztokratikus is. Számára biztosan nem megengedett minden.

U. B. És mi a helyzet ma?

L. K. A világ mindenkor tele volt rémségekkel. Amit hangsúlyozni igyekeztem, az az, hogy ma a rémségek új jelleget kaptak, ezt a technikai-anonim jelleget. Példának okáért deportálnak háromezer embert, nem is fontos, kiket; mihelyt megérkeznek a KZ-be, senkiké válnak – egyesek kapnak valamilyen számot, a többiek még azt sem. Itt most persze nem tudnám történelmileg kimutatni, nem fordult-e elő ilyesmi már korábban is. Annyit tudok, hogy korábbi időkben, pl. a XIX. században, léteztek borzalmas börtönök. De mindenki tudta, kik vannak börtönben, tudta, hogy kik a rabok. Voltak és vannak is még szervezetek, pl. a Gestapo vagy a GPU, amelyek meg tudnak semmisíteni embereket, először is existenciájukban, anélkül, hogy mindjárt meg is ölnék őket. Nem a letartóztatás a dolog legborzasztóbb része, hiszen mindenkor volt rendőrség és börtön, hanem az identitás megszüntetése, az, hogy emberekből pusztán szám – fenti példa szerint 3000 – lesz. De nem tudom eldönteni, hogy ez összefügg-e az ipari korszakkal, a futószalaggal. A rabszolga teljesen egyértelmű identitással rendelkező személy volt, akinek volt saját gazdája. Az anonimitás a munkásnál vagy alkalmazottnál kezdődik: ide 500 fő kell, ott elbocsátanak 300-at – már csak számokban gondolkozunk. Az nyilván csakugyan az ipari korszakkal kezdődött – szándékosan nem mondok kapitalizmust, mert a kommunizmusban ez ugyanígy történik –, hogy az embereket meg lehet fosztani identitásuktól. Valamikor, ha valaki asztalos volt, az asztalos is maradt; ma, ha valahol nincsen szükség bányászokra, akkor átképezik őket s ezután majd valami mást fognak csinálni. Az emberek minden területen kicserélhetőkké váltak, akárcsak a számok.

U. B. Érdekelne a véleményed: létezhetnének-e ma újra koncentrációs táborok?

L. K. Hiszen léteznek is. Kubában pl. ezrével juttattak homoszexuálisokat koncentrációs táborokba. Olyan ember, mint Castro, aki korábban, talán joggal, felettébb liberális hírnek örvendett, ma egy rémuralom vezére. S ha a szexuális magatartás, mint egykor Németországban, elegendő ahhoz, hogy valakit koncentrációs táborba dugjanak, úgy ez ma Kubára vonatkozik. Baloldaliak nem szívesen hallanak ilyesmit, ők mindig csak fasiszta gáztettekről szeretnének beszélni.

U. B. Idetartozik még a személyi mutatószámról folyó vita; pillanatnyilag ugyan nem sokat hallani róla, de azt sem hallottam még, hogy egészen elvetették volna a gondolatát.

L. K. Hogy őszinte legyek, engem ez nem nagyon érdekel, márcsak azért sem, mert a következmények túlságosan ártalmatlanok lennének. Talán maga a dolog borzasztó, de a következmények?! Vannak már netán lágerek az ilyen emberek számára? Én ellene vagyok az elméletieskedésnek, annak, hogy valamely rendőri intézkedést már pusztán alapeszméjénél fogva rettenetesnek tartsunk.

U. B. Ezzel összefüggésben gondolok itt az identitás elvesztésére, amiről már beszélünk . . . és nemcsak Németország vonatkozásában.

L. K. De a lehetséges borzalmakról csak akkor beszélhetünk, ha már valóban bekövetkeznek; annyi valóságos borzalom van ezen a világon, hogy ha még azokról is akarnánk szólni, amelyek még bekövetkezhetnének, sose jutnánk előbbre. Ezzel távolról sem akarok ilyen ötleteket védelmezni, de ha legyilkolnak hárommillió kambodzsait, akkor nem kezdhetek azon elmélkedni, mi minden történhetne meg Németországban. Hacsak nem ismerném fel egész konkrétan valamely erős náci- vagy kommunista párt felemelkedését, közel a hatalomátvételhez – ez más volna. Nem kell borzalmakat keresni, van nekünk abból éppen elég.

Ostoba fintora a világtörténelemnek, hogy mindenkor a túlélőknek van igazuk, a holtaknak pedig nincs. Én még képes vagyok arra, hogy jogaimat valahogyan megvédjem, mivel túléltem, bár olyasmit védelmezek, amit mások nem szívesen hallanak. De a halottak – s ez fatális, de igaz történet – mindenkor tévedésben vannak. Azonkívül több náci maradt életben, mint ahány áldozat. Természetesen nem vethetjük a náciik szemére azt, hogy nem követtek el valamennyien öngyilkosságot. Felmerülnek továbbá ilyen kérdések is: tulajdonképpen ki a náci? Hol kezdődik a felelősség? Azoknál-e, akik szállítóeszközöket adtak a KZ-ek részére? Vagy olyanoknál, mint Lübke, aki tudtommal mint építőmester bunkereket épített, amelyeket a KZ-ekben alkalmaztak? Nem tudom. Mindenesetre azt mondanám, hogy a koncentrációs táborok problémája Németországban olyan jelenség, melyet a legtöbb ember manapság felfogni sem képes. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az emberek okosak vagy ostobák, hanem csak azt, hogy ez a társadalom, a jóléti társadalom, ezzel az egésszel valahogyan már nem tud mit kezdeni. Állítólag Adorno mondta egyszer: miért beszélünk mindig az előttünk álló világvégről, mikor az már rég mögöttünk van. Így kissé az az érzésem, hogy egy világ befejeződött és egy másik elkezdődött – vagy éppen egy sem.

U. B. Nem mondhattuk volna-e ezt már néhány évszázaddal ezelőtt is?

L. K. Nem. A boszorkányokat nem azért égették el, mert a keresztény vallás ezt netán megkövetelte volna, hanem mert bizonyos uralkodó körök kimutathatóan rosszul értelmezték a keresztény tanokat. A boszorkányégetések nem tartoznak a kereszténységhez. A KZ-rendszer ellenben nem baleset volt, hanem minden bizonyíték szerint nagyon is hozzá tartozott a nemzeti szocializmushoz.

Hiszen az európaiaknak olyan borzasztó nagy véleményük van saját magukról, s mindig csak azt hánytorgatják fel, minő gaztettek cselekszenek bizonyos négek, például Idi Amin, Afrikában, és hogy mit követnek el a kínaiak Tibetben meg a kambodzsaiak egymás ellen. Ami azonban az utóbbi ötven év során Európában történt – a spanyol polgárháborútól a Gulágig és a német koncentrációs táborokig – az mindent túlszárnyal, ami eddig e világon történt. Miért izgatja az európaiakat elsősorban mindig az, ami máshol történik? Úgy gondolom, hogy az európaiak az elmúlt ötven évben elérkeztek a barbarizmus mélypontjához. Ezt el is lehetne fogadni, ha ők maguk is tudomásul vennék – de ők még mindig valami jobbnak tartják magukat. Ami Európában történt, azt mint valami mellékes dolgot egyszerűen félresöprik az útból, ez már elmúlt, mondják, ez el van intézve. De az hogyan van elképzelve, hogy Németországban megöltek jó húszmillió embert, köztük milliószámra németeket is, Oroszországban további húszmilliót, köztük sok millió oroszot is, majd erre azt mondani, hogy ez nem jellemző az európai kultúrára?!

Az európai kultúra, a humanizmus, a felvilágosodás, egyszerűen képtelen volt megbirkózni az itt tárgyalt jelenségekkel.

Óva intenék könnyelmű összehasonlításoktól, ahol hiányzik az alapjelenség ismerete. David Bowie, akit személyesen igen nagyra becsülök, egy interjúban egyszer azt mondta – és ezt nagyon rossz néven vettem tőle –, hogy Hitler volt az első rock and roll-sztár. Szerintem ez teljesen hamis beállítás. Hitler nem rock and roll-énekes volt, hanem varietésztár, a nemzeti szocializmus pedig revüszínház. Egyik jellemvonása a revüszínháznak éppen az identitás elvesztése . . . „Balról a második lány” . . . A rock and roll-nál „balról a második”. pl. a basszista, egyáltalán nem anonim. – Ismered a korábbi idők hírhedt mondását? Nem? Nos, bemegy egy férfi a revüszínházba, megkérdik tőle, melyik lány tetszik neki, mire ő: „Balról a második!” Ez a revüszínház: a lányok egyformán öltözködnek, egyforma termetűek, ugyanazokat a mozdulatokat végzik . . . Ugyanígy volt ez Nürnbergben is. A hipnotizőr, aki meglévő emóciók felkeltésével hangulatot teremt, és a rock and roll-énekes – ez két különböző dolog.

Saját KZ-élményemet utólag Orpheusz kalandjával hasonlíthatnám össze: ott voltam az alvilágban, ahonnan senki sem tért vissza, én azonban visszatértem. Igaz, senkit sem akartam és tudtam onnét visszahozni és, Orpheuszszal ellentétben, nem is saját akaratomból szálltam le oda.

Orpheusznál, valamint Szodoma és Gomorra történeténél létezik egy közös motívum, amely szimbolikus tartalmát tekintve igen érdekes: nem szabad visszatekinteni. Aki, mint Lót felesége, visszanéz, az elveszett. A visszatekintés tehát igen veszedelmes. Márcsak azért is, mert felmerül a kérdés: hogyan tudta ezt az ember túlélni és elviselni, milyen keménynek és érzéketlennek kell lennie? Ehhez mint pszichoanalitikus, azt kell mondanom, hogy az embernek, mint az én esetemben is, a hiányzó büntudat nyújt segítséget. Ha az

emberrel valós vagy vélt jogtalanság történik, bizonyos kiegyenlítő követelése támad később keletkező büntudatok kompenzálására. Ez mindenesetre a túlélés egyik hasznos tényezője.

Mert miről van ma szó? Harmincöt évvel később? Németországban jelenleg nem adták a feltételek koncentrációs táborok számára. Azt hiszem, olyasmiről van szó, amit különböző nézőpontokból közelíthetünk meg. Van-e értelme a tényleges vagy vélt igazságnak, vagy inkább élünk mítoszokban és illúziókban? Mindkét variáns mellett szólnak érvek. Az emberek évezredek óta éltek mítoszokban, ezért távolról sem mondanám, hogy az igazság abszolút szükséges, az, amire leginkább érdemes törekednünk. Ha ma jön nekem valaki egy történettel, akkor rendelkezem olyan mércével, amely amannak jórészt túl magas. Sokkal jobban tudom érzékelni, mi a lényeges. Nem tudok azon felizgulni, ha emelkedik a krumpli ára, még azon sem, hogy atomreaktorok esetleg veszélyeztethetik a lakosságot, bár nem vonom kétségbe ennek objektív lehetőségét. De ebből én nem tudok világtörténelmet csinálni és azt mondani, ez a legborzasztóbb, ami valaha is történt a földön. Azt hiszem, jobban meg tudom a dolgok értékét állapítani és tudom, hogy élet és halál valóban döntő fontosságú. Élet és halál a két alapkö, talán még a szeretet számítható ide, de végtére ehhez is szükség van életre. Ha túlélés a tét, még a szeretet is elhalványul. A KZ-ben találkoztam egy földimmel, aki mosolyogva jött oda hozzám és kérdésemre, hogy fia (aki egyébként zseniális matematikus volt) hol van, látszólagos nyugalommal azt felelte, hogy éppen tegnap gázosították el. Ez csak azzal magyarázható, hogy egyszerűen nem engedhette meg magának, hogy szavainak jelentőségét a maga szörnyűségében felfogja, mert különben nem létezhetett volna tovább. Az érzelmek életveszélyesek voltak.

U. B. Ma is azok?

L. K. Az életben mindenkor járhatnak érzelmek életveszéllyel. Bár a mai világban csak a különösen érzékeny emberek létét fenyegetik, s a legtöbbet nem semmisítik meg feltétlenül. A KZ-ben, ott igazán életveszélyesek voltak az érzelmek.

Valószínűleg ezért van az, hogy mindenki, aki túlélte a KZ-et, valahogyan szörnyeteggé vált. Mert valahol mégiscsak szörnyűséges az, hogy az ember mindezt látta és átélte, majd utána még könyvet is ír róla. Lásd Nietzsche-idézetemet a 28. oldalon: „Aki szörnyekkel küzd, vigyázzon, hogy maga is ne váljék szörnyeteggé. Ha pedig sokáig nézel a szakadékba, az nemsokára visszaneéz beléd”. Mit kezdjen ma egy huszonéves ezzel a könyvvel? Nem tudok rá felelni. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy tudnia kellene tartalmát, de arról sem, hogy nem kellene tudnia. Azok problémái, akik döbbenet állnak a KZ-jelenség előtt, mert gyakorlatilag semmit sem tudtak róla, valóban nem az enyéme. Nem foglalkoztat egy SS-őr problémája sem, egy cinkosé, akinek szerencsémre nem kellett lennem, így azután bizonyos előnyöket élvezek. De előnyeim nagyrészt onnan erednek – és ezt újra meg újra szeretném hangsúlyozni –, hogy én nem érzem magam áldozatnak, csakhát ezt az emberek nem szívesen hallják. Ha viszont áldozatnak érezném magamat, sokkal nagyobb teher nehezednék rám; ilyen értelemben ma is próbálok túlélni.

U. B. Hogy állt a dolog a félelemmel, mármint a lágerben?

L. K. Természetesen sokan páni félelemben éltek, ez nem szorul bővebb magyarázatra. Azon sem kellene itt elmélkednünk, miben különbözik a féle-

lem a rettegetől. Érthető módon a legtöbb deportált állandó halálfélelemben élt. Én a magam részéről nem tudok félelemre emlékezni, persze ha valami elkezdődött, mindenki félt, én is. De ha most emlékeimben kutatok, azt kell mondanom, hogy félelem és retteget nem volt nálam döntően mérvadó. Nálam a kíváncsiság mindig nagyobb volt, mint a rémület. Akár egy hátborzongató tv-játéknál, mindig arra voltam kíváncsi: és most hogy megy tovább? Már azzal kezdődött, hogy azt mondtam magamban: hiszen ez az egész nem is lehet igaz, ilyesmi nincs is! Valahol mindig szemlélője voltam az eseményeknek. Hallottam elbeszéléseket arról, hogy emberek, akik életveszélybe kerültek, hirtelen úgy érezték magukat, mint aki maga figyel meg, amint agyonütik. Emlékeztem szerint hasonló volt a magam alapvető beállítottsága is. Főként az a beállítottság, miszerint „ez nem is lehet igaz”, természetesen bizonyos távolságot teremtett és bizonyos fokig semlegesítette a rémületet meg a félelmet. Tehát körülbelül, mint pl. Edgar Allan Poe valamelyik fantasztikus történeténél, amikor azt mondjuk, no igen, ezt a szerző találta ki, mert a valóságban ilyesmi nem fordul elő.

Ez a félelem és retteget egyik aspektusa, van persze más is. Mint már mondtam, a lágerlakó alapvető beállítottsága a túlélés vágya volt. És túlélés itt természetesen nemcsak azt jelentette, hogy túléljük a KZ-tet vagy éppen a háborút, itt minden egyes másodpercet, percet és órát, minden egyes napot túl kellett élni. Mivel állandóan haltak meg emberek, vagy megölték őket, minden óra és minden nap természetesen azt az érzést keltette az emberben: én még élek, még eddig túléltem; ha most valami csoda történik, én túléltem; ha hirtelen vége van a háborúnak, én túléltem; ha valami előre nem látható dolog következik be, én akkor is túléltem. Ez a pszichikai mechanizmus azután felerősödött azoknál a lágerlakóknál, akik valamilyen tényezők folytán jó egészségi állapotban voltak – ezek gyakran hihetetlen gőgösségre tettek szert, ami pszichológiailag, emberileg nézve talán érthető is. Ők természetesen sokkal tudatosabban mondhatták: én jó kondícióban vagyok, tovább tudok kitartani, több esélyem van a túlélésre. A lágerzsargonon muzulmánoknak („Muselmänner”) nevezte azokat, akik lassan vagy gyorsabban szenvedtek, betegség, éhség és gyöngeség miatt közelebb voltak a halálhoz, akiken meglátszott, hogy magukon viselik már a halál bélyegét. Az ilyenek számára már sokkal nehezebb volt a túlélésért folytatott harc, ezeknek állandóan azzal az érzéssel kellett élni: én ugyan még élek, és ha most mindjárt történik valami, talán életben is maradok; de ha a következő napokban rosszabbodik a helyzet, akkor nekem végem van.

Ez az állandó retteget és félelem természetesen tébolyodott cselekedetekhez is vezetett. Sokan a szemetesvödörből guberáltak össze ennivalót – ami részint halálos, részint még egészséges is volt, mert pl. az ott lelhető krumplihéjban, úgy tűnik több a vitamin, mint magában a burgonyában; vagy éppenséggel szart ettek és attól még betegebbek lettek.

Bizonyos vigaszt, ha használhatjuk ezt a szót, nyújtott még az alábbi: akik közelálltak az éhhalálhoz, két-három napig sokat szenvedtek az éhségtől, de minél közelebb kerültek hozzá, annál inkább csökkent szenvedésük és éhségérzetük. Végül ezek az emberek gyakran szinte átsiklottak egyik állapotból a másikba s már pusztán látásuk sem volt olyan gyötrő. Ilyen állapotban bizonyára már nem érezték akkora félelmet. Ami engem illet, rám sem a félelem, sem a retteget nem volt különösen jellemző. Persze nem tudok emlékeztem-

ben oly könnyen minden egyes állapotot felidézni – ezeket különben is leírtam könyvemben. Arra azonban jól emlékszem, hogy azon az éjszakán, amikor elgázosították a cigányokat, megint egyszer szemlélő voltam, a belső távolságtartásból eredő szörnyű védőpajzs mögött. Auschwitzban ti. az úgynevezett cigánytáborban éltem. Azon az éjszakán volt persze eleinte olyan bizonytalansági érzésem, amikor begördültek a teherautók és bezárták az összes barakkot – nem lehetett tudni, ezúttal ki van soron. Igen, az első pillanatok . . . jönnek már . . . ugyan kit visznek mostan el . . . De arra nem tudok visszaemlékezni, hogy ilyen vagy hasonló esetekben a rémületet, a veszedelmet rögtön magamra vonatkoztattam volna. Valahogyan immunis voltam azzal a félelemmel szemben, melytől az emberek megkövültek! Most jönnek értem! Hamarosan kiderült, hogy azon az éjszakán a cigányok voltak soron, ami persze nem jelentett biztosítékot arra nézve, hogy utánuk ne minket vigyenek a gázkamrába, hiszen az ilyesmit nem szokták ott előre bejelenteni. Egyelőre azonban másokat vittek. Hallhattuk és a réseken át láthattuk is, mi történt . . . és még ma is megfoghatatlan számomra, hogy nem éreztem én akkor se rémületet, se félelmet. Ez most talán nagyon irodalmiaskodónak hangzik, de úgy képzelem, hogy Danténak, amikor leírta a poklot, ilyen érzései lehettek – valószínűleg nézett, figyelt, voltak víziói. Bármilyen primitívnek és banálisnak hasson is, de nem találok rá jobb kifejezést: a KZ közvetítette az ember számára a pokol látomását. Tisztítóútról itt persze nem volt szó.

Innen a hasonlat Orpheusz mítoszával, valakiével, aki leszállt az alvilágba s onnan visszatért – igaz, ő a maga jószántából.

Ebben az összefüggésben megismételném, ami Orpheuszra, valamint Szodoma és Gomorra pusztulására egyaránt érvényes. Érdekes párhuzam adódik itt két, egymástól igencsak távoli mítosz között, mint amilyen a görögöké és a bibliai Ószövetség. A túlélés egyik feltétele az, hogy tilos visszanézni. Orpheusznak nem szabad visszanéznie, különben elveszett, Lótnak és családjának szintúgy nem szabad, különben elvesztek. De Lót asszonya visszanézett és sóbálvánnyá vált. Ez azt jelenti, hogy amikor a félelem problémájáról beszélünk, akkor az elviselhető jelenség a szemlélés, sőt a részvétel volt, de azután a visszatekintés lett és lesz a halált hozó zátony. Ha ma harmincöt évvel később visszapillantva mérleget készíték s áttekintem a máig eltelt időt, úgy azt kell mondanom, hogy a legtöbb ember számára a veszély ott rejlik, hogy amikor visszatekint, újra az alvilágba katapultálódik vissza, vagy pedig sóbálvánnyá merevedik. Én a magam részéről ezt várnám, de ez nincs így. Én nem félek attól, hogy visszapillantsak, nem érzek félelmet az akkori élményektől, sem attól, hogy újra felvonultassam őket magam előtt. Azt hiszem, abban van a döntő különbség, hogy az ember teljességgel csüng-e saját sorsán, vagy pedig magát csupán parányi részének tekinti a világnak, mint egésznek. Ha én pusztán saját sorsomon és életemen csüngtem volna, akkor azt hiszem, nem is éltem volna túl vagy utólag váltam volna sóbálvánnyá. Ha azonban ma érzékelem azt – és ez az én nagyon szilárd álláspontom –, hogy ugyanez a sors ért akkor milliókat, hogy már korábban is ért további milliókat és az egész világtörténelem során is ért még sok-sok millió embert, akkor azt találom, hogy mértéktelen felfuvalkodottság volna odaállni és azt mondani: én pedig most sóbálvánnyá merevedek, csak azért, mert visszamenőleg szemlélem a saját sorsomat. Ha most körülnézek a világban, azt látom, hogy túlélőként tulajdonképpen

nincs okom panaszra. Azt hiszem, voltak az elmúlt 35-40 évnél rosszabb idők is, amikor viszonylag több gyilkosság, egész biztosan több jogtalanság és talán több reménytelenség is akadt. De azt is hiszem, hogy még sohasem vált légbuborékká annyi személyes álmom s tört darabokra annyi személyiség, mint éppen ma. S márcsak a meghosszabbodott élettartam miatt is még semmikor sem kellett az embereknek oly sok ideig oly sok ronsot magukkal cipelniök. A megsejtett rémségek, melyeket az emberek megtudnak, változtatják őket csak igazán ronsokká.

Csudálatosképpen nem Lót nevének sorsa az, ami megnehezíti a visszapillantást Auschwitzra. Nem az a kilátás, hogy sóbálvánnyá merevedünk, riaszt bennünket vissza, hanem az a rettenetes felismerés, hogy nem okultunk mitsem. Miközben saját kicsinyes dolgainkkal játszadozunk, újra elviseljük milliók értelmetlen legyilkolását ezúttal Kambodzsa-ban és másutt, amitől ugyan némileg meg is döbbenünk, de ennél többet nemigen teszünk. Eltűrjük mindezt a hamiskártyások képmutatásával, akik ezzel nyugtatgatják lelkiismeretük csekély maradékait s megkönnyebbülten mondják: hát itt már nincs mit tenni. Ez az, amit annak idején a világnak szemére hánytunk, azt ti., hogy nem csinált semmit. De hát ez a felismerés újra csak része ennek a hamiskártyázásnak.

U. B. Korábbi kérdésem az akkori, de a mai félelemre is vonatkozott – tulajdonképpen már feleltél is rá . . .

L. K. Ehhez én csak annyit tennék hozzá, hogy ha az ember mindezt végigcsinálta és pszichikailag nem sérült meg súlyosan – mint ahogy, azt hiszem, én sem –, akkor nem kell többé félnie. Mert tulajdonképpen mi is történhetnék még vele? Világméretű tragédiákat, nagy átalakulásokat jobban elvisel az ember, személyesen nagyobb biztonságban, kiegyensúlyozottabbnak érzi magát. Sokkal védtelenebbé válik az ember az egyes tragédiákkal szemben; milliók legyilkolásához ugyan hozzá tudtunk szokni, de azt nem tudjuk megszokni, ha egy valaki meghal. Bár mindig azt állítják, mindegy az, hogy ötmillió vagy csak öt embert öltek meg, a lényeg az, hogy embereket egyáltalán megölnek. A valóság azonban az, hogy a statisztika, a nagy szám, a tömeg minőségi különbséghez vezet. Azt jelenti ez, hogy a mennyiség egyúttal minőségi különbséget jelent, azt, hogy minden egyedi esettel szemben védtelenebbek és gyengébbek vagyunk, mint olyan jelenségekkel szemben, melyek során egész népeket irtottak ki, vagy amelyeken magunk is részt vettünk s ahol milliókat öltek meg. Igen figyelemreméltó ez a különbség – talán ebben rejlik a kulcs a mi problémánkhoz is.

Létezik bizonyos pszichikai edzettség, hozzászokás a förtelmekhez, ha az embert magát is érintik a történések. Hogy differenciáltabban mondjam: a KZ-ben az emberek elsődlegesen nem attól szenvedtek, hogy megölték az apát, az anyát, a feleséget, a férjet, a barátot. Természetesen előtérbe kerültek az egyedi sorsok, de a kollektív sorsba beágyazva elviselhetőbbek voltak, mert az ember maga is részese volt ennek. Nehezebben elviselhetőek azok az esetek, amelyek nem épülnek be valamely kollektív sorsba.

U. B. Egyszer megkérdeztelek a halálfélelem felől, és akkor azt felelted, hogy a saját halál nem is olyan rossz s az ember sokkal jobban fél a másokétól.

L. K. Sőt, úgy is mondanám, még ha kissé képtelenül hangzik is, hogy az ember jobban viseli el a saját halálát, mint a másokét. Persze még senki sem tudott beszámolni a saját halál megtapasztalásáról, de jómagam megerősíthetem

elméletemet saját New York-i „halálmány”-ommal (amiről az előbb beszél-tünk is – én azt nem *élménynek*, hanem *halálmánynak* nevezem); ott vettem észre, hogy én nem félek a haláltól, legfeljebb annak kellemetlen módozatától, a megfulladástól.

Van itt még valami, amire marginálisan visszatérnék. Te folyton a félelem felől kérdezel. Nincsen itt szó sem az akkori, lágerbeli félelemről, sem a mostaniról. Énnálam – és el tudnám képzelni, hogy más, gondolkodó és pszichikailag nem súlyosan károsodott embereknél is – sokkal inkább arról a szörnyűségről van szó, hogy az ember túlélte és továbbra is képes túlélni. Vagyis egy bizonyos pontnál eljut az ember ahhoz a következtetéshez, miszerint vagy részlegesen szörnyeteggé vált, vagy mindig is az volt, vagy pedig minden ember szörnyeteg. Ehhez csak egy példát: maga az a tény, hogy az emberek naponta képesek végignézni és elviselni mindazt, amit a tévé bemutat, ebben az összefüggésben mégiscsak azt bizonyítja, hogy szörnyetegekké váltak. A megnyugtató kifogás, miszerint mindez nem reális jellegű, részben igaz ugyan, de ha az ember (aki közben pontosan tudja, hogy a tévében igenis reális dolgokat mutatnak neki) ilyesféle szabályozásra képes, akkor ebből a szempontból lesz belőle valamiféle szörnyeteg, olyan komputer, amely gombnyomásra leállít vagy újra mozgásba hoz valamit. A szörnyeteget vagy szörnyűségest itt ne használjuk a szó szentimentális értelmében, tehát ne gondoljunk Drakulára vagy Frankensteinre. Hanem szörnyűséges az, hogy az ember végeredményben oly mértékben egoista és egocentrikus, hogy sok mindennel, ha nem éppen mindennel képes megalkudni.

Amerikában azt tapasztalták, hogy a tárgyilagos hírszolgáltatás, pl. hárommillió kambodzsai legyilkolásánál, nem gyakorol akkora hatást a nézőkre, mint az átélt kaland. Így azután az USA-ban a napi híradásokat olyan értelemben fejlesztették ki, hogy a néző optikailag szinte ott repül a rendőrségi helikopterben s maga is mintegy részt vesz a bevetésen. Ez megint alátámasztja előbbi teóriámat, hogy ti. nagy számokkal, statisztikákkal nem sokra megyünk. Jelen kell lennünk a konkrét történelemnél. Az emberek nagy kedvvel akarnak részt venni a gonosztettekben, a gyilkosságokban. Ellentétben a KZ-beli jelenségekkel, az emberek itt nem teljesen „ártatlanul”, felkészületlenül kerülnek bele valamilyen szörnyűségbe, hanem egyenesen igénylik azt; ha pedig megkapják, még többet kívánnak és megkapják a többet is. A szörnyűséget úgyszólván rendelésre házhoz szállítják. Miért van az, hogy az emberek szinte falják a bűnügyi regényeket, melyek egyetlen témája a gyilkosság?

U. B. Eddig szabad utat engedél gondolataidnak, közben többször hangsúlyozván élményeid megfoghatatlanságát. Van-e valamilyen értelmet adó kép, jelképrejű gondolat, akár könyved írása közben, akár utána, amelyet most megnevezhetnél?

L. K. Utólag veszem észre, hogy már írás közben is kerestem ilyen jelképeket vagy ha úgy tetszik: jelmondatokat, melyeket a fejezetek fölé helyeztettem idézetekben meg is találtam. A nagy mítoszok – itt kiváltképpen a hinduizmusra és a kereszténységre gondolok – meghatározzák helyünket a világtörténelemben, a Kali-Yugában egyrészt, és az apokalipszisben másrészt. Ezt nem kell sem pesszimista, sem depresszív értelemben venni. Ide sorolhatnám még a taoizmus és az I-Ging tanait is, s akkor minden hanyatlás olyan fázis volna, amely megelőzi az újakezdést. A buddhizmusban pedig minden újjászületés-

sel közelebb jutunk a Nirvánához. A világ vége, az apokalipszis angyalai, igen, talán ez lehetne a nagy jelkép: „És a hét angyalok, akiknél a hét trombita vala, elkészülének, hogy trombitálnának. És az első angyal trombitála és lőn kőeső és tűz, vérrel elegendes, és lebocsáttaték a földre . . .” (János jelenése VIII. 6–7.)

Végezetül megjegyzendő még, hogy az, ami Auschwitzban por és hamu lett, az elsősorban a német-zsidó kulturális közösség volt, amely a XIX. század végétől a harmincas évek elejéig élte virágkorát és a nyugati világ szellemi szituációjára nézve irányadó jelentőséggel bírt. És amelyet azután egy Braunauból jött kispolgár roppant mediális erők révén megsemmisített.

* * *

UTÓIRAT
a német kiadáshoz, Basel, 1955
Írta: dr. Peter Rippmann

Tíz év telt el, amióta véget ért a második világháború és a koncentrációs táborok kapui megnyíltak a kisszámú túlélők előtt. Egyesek kísértésbe estek, hogy ezalatt elfeledjék kényelmetlen emlékeiket azokról az időkről. Aki azonban, mint László Károly, maga is túlélte a koncentrációs tábort, annak szűksége volt erre a tíz évre, hogy a szörnyűséget, mely sok millió ember életébe került, magában feldolgozza, vele megbírkózzék és talán meg is értse.

Feljegyzéseiben, „Ferien am Waldsee” cím alatt, a szerző látszólag kívülállóként tanúságot tesz az emberi magaslatookról és mélységekről, amelyek a haláltáborban megnyilatkoztak. Olyan objektivitásra tett szert, mely művének szinte dokumentációs értéket kölcsönöz, olyan műnek, amely nemcsak a hőhérokat, hanem az áldozatokat is a maguk mezítelenségében ábrázolja. De éppen azért, mert László Károly tudatosan lemondott a lágerlakók heroizálásáról, csak még megfoghatatlanabb és döbbenetesebb lesz a szörnyűségnek ez a kíméletlen ábrázolása. Mert a szerző olykor brutálisnak ható nyíltsága mögött feltűnik és érvényre jut az igaz emberiesség ereje.

Ám az olvasó csak akkor képes felismerni ezt az emberiességet, ahogy azt László ábrázolja, ha valóságos, intenzív találkozást hoz létre az ábrázoltakkal. Mindenkit felhívunk, hogy fejlessze ki magában ezt a felismerést. Ha nem akarjuk, hogy a rémségek megismétlődjenek, ébresszük fel rémületünket velük szemben!

* * *

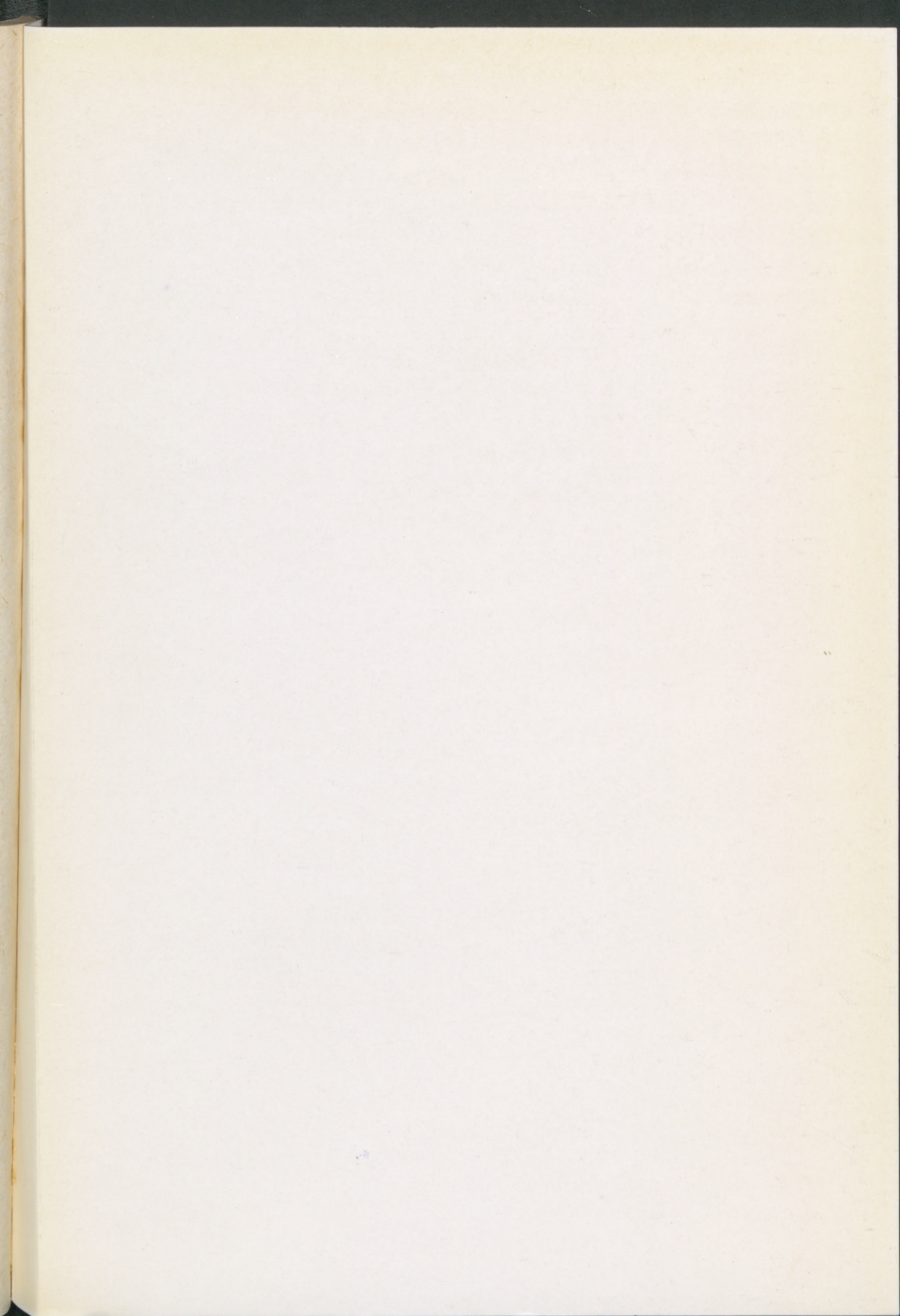

TARTALOM

Előszó	3
Mengele jön	4
Emlékezés egy német cigánylányra	7
A cserélhetőség határai	11
Rómeó és Júlia	14
Aliego	18
Az ördög	21
Az alsónadrág	26
J'attendrai	29
Asztrológus voltam Tübingiában	33
A szabadulás	36
Harmincöt év múlva	40
Utóirat	63

963.02.8245.3

Borsodi Nyomda
Felelős vezető: Horváth Ferenc

A SZERZŐRŐL

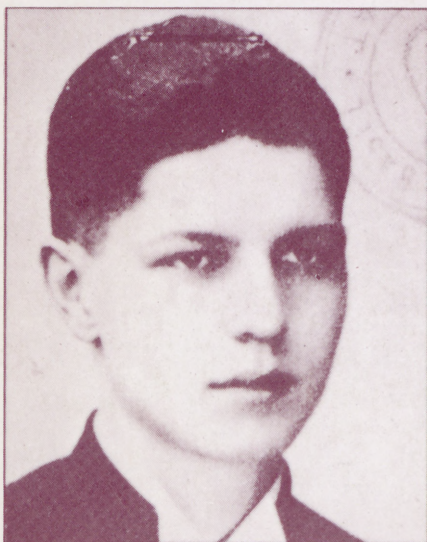
1923. július 16-án Pécsen született. A középiskolát a cisztercita rend reál-gimnáziumában végezte. Majd a pécsi egyetem orvosi fakultására iratkozik be. 1944-ben Auschwitzba deportálják. A náci 45 hozzátartozójának oltják ki életét. Őt később Dachauba szállítják, ahonnan az amerikaiak szabadítják ki a háború vége felé.

1945 őszén László Károly Baselbe költözik, ahol folytatja orvosi tanulmányait. Később megszakítja és pszichoanalízissel kezd el foglalkozni. A pszichoanalízis iránti érdeklődése viszi el a szürrealizmushoz. 1955-ben jelenik meg „Tóparti nyaralás” c. könyve koncentrációs tábori élményeiről.

1958-ban jelenik meg „Pandelma” c. folyóiratának első száma, az azonos nevű kiadónál. László Károly színdarabokat is ír és az 50-es években saját társulatot is szervez és vezet. A 60-as évek elején Bazon Brock-kal rendez kiállítást „Ausstellung von Nichts” (Kiállítás a semmiről) címmel, Hamburgban.

Később privát galériát, egy átfogó műgyűjteményt hoz létre, mely főleg elfeledett, kevésbé ismert művészek munkáit tartalmazza. A gyűjtemény darabjait számtalan nemzetközi kiállításon bemutatják.

László Károly ma is intenzíven vesz részt a televíziózás, az irodalom, a zene és a képzőművészet nemzetközi történéseiben.

1941

1980